

T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

KAPİTALİST SİSTEM VE YAPISAL KRİZLERİ
BAĞLAMINDA DEVLETİN OTORİTER DÖNÜŞÜMÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYBÜKE KÜBRA GENÇ

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Ekin Oyan Altuntaş

BOLU, MAYIS - 2023

KABUL VE ONAY SAYFASI

Aybüke Kübra GENÇ tarafından hazırlanan “**KAPİTALİST SİSTEM VE YAPISAL KRİZLERİ BAĞLAMINDA DEVLETİN OTORİTER DÖNÜŞÜMÜ**” adlı tez çalışması jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı’nda Yüksek Lisans olarak oy birliği/ oy çokluğuyla kabul edilmiştir. 16/05/2023

Jüri Üyeleri

İmza

Danışman
Doç. Dr. Ekin OYAN ALTUNTAŞ
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Prof. Dr. Mehmet DALAR
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi

.....

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Bahadır KESKİN
Amasya Üniversitesi

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. İbrahim KÜRTÜL
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir,

aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

AYBÜKE KÜBRA GENÇ

ÖZET

KAPİTALİST SİSTEM VE YAPISAL KRİZLERİ BAĞLAMINDA DEVLETİN OTORİTER DÖNÜŞÜMÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AYBÜKE KÜBRA GENÇ

BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

(TEZ DANIŞMANI: DOÇ. DR. EKİN OYAN ALTUNTAŞ)

BOLU, MAYIS - 2023

140 SAYFA

Son yıllarda Donald Trump'tan Jair Bolsonaro'ya, Narendra Modi'den Marine Le Pen'e bir dizi otoriter sağ popülist lider, Almanya için Alternatif'ten Lega'ya uzanan bir dizi aşırı sağcı hareket yükselişe geçmeye başlamıştır. Bu çalışma birbirini takip eden, yürütme-yasama-yargı dengesini ortadan kaldıran, muhalif toplumsal hareketlere alan tanımayan, demokratik hak ve özgürlükler ile toplumun politikleşmesini ortadan kaldıran sağ popülist hareketlerin bir tesadüf sonucu güçlenmediğini, sağ popülizmin kapitalist üretim biçiminin yapısal çelişkilerine bağlı olarak dinamizmini kaybettiği ve sermaye birikiminin önündeki tıkanıklığın aşılması gerektiği koşullarda, devletin mevcut sistemin devamlılığını sağlamak adına geçirdiği otoriter dönüşümün bir parçası olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda mevcut otoriterleşme eğilimi, devlet ile mevcut üretim biçimi-sermaye birikim modelleri, yapısal çelişkiler ve sınıfsal mücadeleler arasındaki diyalektik ilişki dikkate alınarak incelenmektedir. Tarihsel olarak kapitalist birikim modelinin nasıl bir devlete ihtiyaç duyduğu, sistemin yeniden üretilmesinde devletin ne gibi roller üstlendiği, koşullar içerisinde hangi değişikliklerin devleti faşizme ya da otoriter popülist biçime dönüştürdüğü sorularına yanıt aranmaktadır.

ANAHTAR KELİMELE: Kapitalizm, Otoriterleşme, Sağ Popülizm

ABSTRACT

AUTHORITARIAN TRANSFORMATION OF THE STATE IN THE CONTEXT OF THE CAPITALIST SYSTEM AND ITS STRUCTURAL CRISIS

MASTER THESIS

AYBÜKE KÜBRA GENÇ

BOLU ABANT İZZET BAYSAL UNIVERSITY

INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

DEPARTMENT OF INTERNATIONAL RELATIONS

(SUPERVISOR: ASSOC. PROF. DR. EKİN OYAN ALTUNTAŞ)

BOLU, MAY 2023

140 PAGES

In recent years, a number of authoritarian right-wing populist leaders – from Donald Trump to Jair Bolsonaro, Narendra Modi and Marine Le Pen – and a series of far-right movements, including Alternative for Germany and Lega, have begun to rise. This study claims that these successive right-wing populist movements have eliminated the executive-legislative-judicial balance, refused any space for oppositional social movements, and abolished democratic rights and freedoms, and that the politicization of society did not become stronger as a result of coincidence. It aims to show that right-wing populism is part of the authoritarian transformation of the state that intends to maintain the existing system when the capitalist mode of production loses its dynamism due to its structural contradictions and when the blockage before capital accumulation needs to be overcome. In this context, the current authoritarian tendency is analyzed by considering the dialectical relations between the state and the existing mode of production-capital accumulation models, structural contradictions, and class struggles. This study seeks to answer the questions of what kind of state the capitalist accumulation model has historically needed, what roles the state plays in the reproduction of the system, and what changes in conditions lead to the state's transformation into a fascist or authoritarian populist form.

KEYWORDS: Capitalism, Authoritarianism, Right-Wing Populism

İÇİNDEKİLER

Sayfa

KABUL VE ONAY SAYFASI	iii
ETİK BEYAN.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
ŞEKİL LİSTESİ.....	ix
KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ	x
TEŞEKKÜR	xi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
1. ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİ, MARKSİZM VE DEVLET5	
1.1 Uluslararası İlişkiler Disiplininin Ana Akım Yaklaşımlarında Devlet Sorunsalı.....	5
1.2 Uluslararası İlişkiler Disiplinini Yeniden Düşünmek: Eleştirel Yaklaşımın Eleştirisi.....	15
1.3 Uluslararası İlişkiler Disiplini ve Devlete Diyalektik-Tarihsel Materyalist Bakış.....	19
1.4 Marksizm, Yöntem ve Kapitalist Devlet Tartışmaları.....	20
1.4.1 Marksizm ve Diyalektik-Tarihsel Materyalizmin Gelişimi.....	20
1.4.2 Marx, Engels, Lenin ve Devlet İlişkisi	24
1.4.3 Kapitalist Devlet Üzerine Geliştirilen Marksist Kuramlar	29
1.5 Kapitalist Devletin Nitelikleri: Teorik Arka Plan.....	38
İKİNCİ BÖLÜM	43
2. KAPİTALİST ÜRETİM BİÇİMİ VE DEVLET ÖRGÜTLENMESİNİN TARİHSEL DÖNÜŞÜMÜ	43
2.1 Sanayi Devrimi: Kapitalizm Ulus-Devlete Dayanır	43
2.2 Sanayi Devrimi'nin İkinci Evresi, Tekelci Kapitalizm ve Savaş	52
2.2.1 ABD'de Sınırlı Demokrasi, Avrupa'da Faşizm ve Hâkim Sınıfın Çıkarları	58
2.3 Kapitalizmin “Altın Çağı” ve Sınıfsal Uzlaşıya Dayanan Refah Devleti61	
2.4 Dünya Çapında Neoliberal Karşı Devrim ve Piyasa Dostu Devlet	64
2.5 2008 Finansal Krizi: Kurtarıcı Devletin Sermaye Lehine Yeniden Yapılanması.....	70
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	80
3. FAŞİZMDEN POPÜLİZME: KAPİTALİZMİN KRİZİNE UYGUN BİR EĞİLİM OLARAK OTORİTERLEŞME.....	80

3.1 Faşizmin Dayanakları	80
3.1.1 Faşizmin Yükselişi ve Sınıfsal Mücadelelerin İlişkisi	81
3.1.2 Faşizm ve Kapitalizmin Yapısal Krizleri	83
3.1.3 Faşizm ve Şiddet İlişkisi.....	84
3.2 1914-1495: Faşizmin İktidarı	85
3.2.1 Faşizmin Resmi Olarak Kuruluşu: İtalya	85
3.2.2 Faşizmin Yükselişi: Almanya.....	87
3.3 1945-1980: “Altın Çağ” Döneminde Otoriterleşmenin Göreli Azalışı..	93
3.3.1 Altın Çağ Kapanırken: “1968” Hareketleri	95
3.3.2 Şili’de Neoliberalizm Deneyi ve Otoriterleşmenin Dönüşü.....	97
3.4 1980-2008: Neoliberal Kapitalizme Geçiş ve Siyasal Alandaki Dönüşümün Genel Çerçevesi.....	99
3.4.1 Neoliberal Dönemle Merkez ve Çevre Ülkelerde Yeni Otoriter Devlet Örgütlenmesi.....	101
3.5 2008 Ekonomik Krizi Sonrası Otoriter Rejim Ekseninde Sağ Popülizmin ‘Altın Çağı’	108
3.5.1 Krize Yönelik Toplumsal Muhalefet ve Devrim Dalgası.....	109
3.5.2 Değişen Siyasal Zemin: Otoriter Sağ Popülizmin Yükselişi.....	111
3.5.3 Otoriterleşme Dalgası: Trump’tan Dünyaya Seçme Örnekler	112
SONUÇ.....	119
KAYNAKLAR	125

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 2.1. 1929-1940 yılları arasında ABD reel GSYİH	56
Şekil 2.2: 1970-2018 yılları arasında ABD’de konut fiyatları	73
Şekil 2.3: 1970-2020 arası dünya ekonomisinin büyümesi	74

KISALTMA VE SEMBOLLER LİSTESİ

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

ADL : Anti-Defamation League/Hakaretle Mücadele Birliği

AfD : Alternative für Deutschland/Almanya için Alternatif

CIA : Central Intelligence Agency/Merkezi İstihbarat Teşkilatı

DB : Dünya Bankası

FED : Federal Rezerv Bankası

GSYİH : Gayri Safi Yurt İçi Hasıla

IBM : International Business Machines/Uluslararası İş Makineleri

IMF : International Monetary Fund/Uluslararası Para Fonu

ITT : International Telephone & Telegraph/Uluslararası Telefon & Telgraf

KPD : Kommunistische Partei Deutschlands/Almanya Komünist Partisi

NATO : North Atlantic Treaty Organization/Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü

OECD : Organisation for Economic Co-operation and Development/İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı

OPEC : Organization of the Petroleum Exporting Countries/Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü

RM : Reichsmark

SA : Sturmabteilung/Hücum Kıtaları

SPD : Sozialdemokratische Partei Deutschlands/Almanya Sosyal Demokrat Partisi

SS : Schutzstaffel/Koruma Timi

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

Uİ : Uluslararası İlişkiler

TEŞEKKÜR

Akademik hayatımın emekleme evresi olarak sayılabilecek bu dönemde kendisini her yönüyle örnek aldığım Doç. Dr. Ekin OYAN ALTUNTAŞ'ın öğrencisi olmaktan onur duyuyorum. Süreç boyunca benden esirgemediği emeği, sonsuz ilgisi ve sabrı için kendisine şükran borçluyum. Bu tezin yazılmasına imkan tanıyan, her kararında arkamda duran ve emeklerinin karşılığını asla veremeyeceğim çok güçlü üç kadına; anneanneme, anneme ve teyzeme teşekkürlerimi sunuyorum, onları biraz da olsa gururlandırdıysam ne mutlu bana. Son olarak en büyük teşekkür sevgili Oğuz'a, hem beni her koşulda destekleyip yanımda olduğu ve daha iyisini yapabileceğimi gösterip cesaretlendirdiği hem de benimle günlerce karşıt argümanlarla tartışıp bu süreci daha keyifli hale getirdiği için, olmasaydı çok eksik kalırdı.

GİRİŞ

Son yıllarda oldukça tartışılan otoriterleşme, sağ popülizm, aşırı sağ ya da neo-faşizm olarak adlandırılan, kitlesel öfkeyi genel itibariyle ‘ötekine’, yerleşik rejimin yöneticilerine kanalize eden ve faşist öze sahip dalganın, hâkim kapitalist sistemin devamlılığı adına kapitalist devletin bir ihtiyacı mı olduğu yoksa kapitalizme aykırı bir anomali olarak mı geliştiği ya da genel itibariyle devletin otoriter dönüşümüne hangi değişikliklerin alan açtığı gibi soru ve sorunları beraberinde getirmektedir. Bu tartışmanın ana öznesini ise kapitalist üretim biçimi içerisinde çeşitli nitelikleri ön plana çıkan devlet örgütlenmesi oluşturmaktadır.

Uluslararası İlişkiler (Uİ) disiplini içerisinde temel aktör olarak kabul edilen devletin ele alış biçimindeki genel eğilim, devleti tarihsel maddi bağlamından kopararak evrensel, topyekûn ve durağan bir varlık olarak verili kabul etmek; devleti sorgulamadan ve eleştirmeden ona hakem (ideolojik biçimde) gibi yaklaşmak; temelde ne olduğu, ne yaptığı ve neden oluştuğu gibi soruları göz ardı ederek muğlak bırakmak; kapitalist üretim biçimi ve sınıf mücadelesine dayanan bir devlet anlayışını reddetmek ve katı statükocu çizgisinden dolayı disiplinin meşruiyetine aykırı mevcut tahakküm ilişkilerini öne çıkaran ‘kapitalist devlet’ tartışmalarını dışarıda bırakmak yönündedir.

Çalışma; devletin tarihten, kapitalizm bağlamından, toplumdan ve toplumsal sınıflardan kopuk, diyalektiğe meydan okuyan tarafsız, dar/indirgemeci ve verili rolünü reddederek tarihsel bilince, tarihi yapan güç olan üretici insanın rolüne, hâkim üretim ilişkileri ve onları yeniden üreten koşullara dayanarak devleti ve geçirdiği dönüşümleri niteliksel olarak hâkim toplumsal hayat ve süreç içerisinde incelemeyi ve sorgulamayı gerekli görmektedir. Buradan hareketle, devlet örgütlenmesinin tarihsel olarak kapitalist sistemin yapısal krizlerine uygun düşen otoriter dönüşümü, kapitalist üretim biçimi, ona içkin olan yapısal krizleri ve yeni birikim modeli ile devlet örgütlenmesinin nitelikleri arasındaki nedensellik bağı çerçevesinde sınıfsal dinamikler göz ardı edilmeden incelenmektedir.

Çalışmanın yöntemi olarak Karl Marx ve Friedrich Engels’in geliştirdiği gerçeği bütünsel olarak kavrama ve açıklama biçimi diyalektik-tarihsel materyalizm kullanılmıştır. Bu anlayış yaşamın maddi üretimine, bir başka

ifadeyle üretim koşulları ve pratiklerine vurgu yaparak “üretim tarzının ürünü olan ekonomik ilişki biçiminin, yani, çeşitli aşamalarıyla burjuva toplumun, tüm tarihin temeli olarak alınmasına dayanır” (Marx ve Engels, 2013: 44-45). Dolayısıyla kendisinden önceki tarih görüşlerinin aksine “‘pratiği fikirden hareketle değil, fikirlerin oluşumunu maddi pratikten hareketle açıklar’” (Marx ve Engels, 2013: 45). Bununla birlikte bu anlayış diyalektiği savunur; çünkü diyalektik, şeylerin “‘akan bir hareket içinde’” ve buna bağlı olarak da “‘yok olup gidici yanını da gözden ayırmadan’” anlaşılmasını sağlar. Dolayısıyla diyalektik özü itibarıyla “‘eleştirici ve devrimcidir’” (Marx, 2020: 29). Son olarak diyalektik anlayış, şeyleri toplumsal gerçekler veya ilişkiler olarak ele alarak mevcut olanın kökenini ve olası geleceklerini incelemeye yönelir (Ollman, 2001: 136-137).

Diyalektik-tarihsel materyalist devlet anlayışı, devleti toplumun üstünde tutan ve toplumsal ilişkilerden ayırıştıran, sınıfsal yapısını göz ardı ederek meşru ve kutsal roller atfeden burjuva anlayışa karşı çıkmaktadır. Bunun yerine ise devleti kapitalist gelişmenin sermaye birikimi ile ilişkilendirmekte, tarihsel olarak durağan olmayan toplumsal ilişkiler biçimi ve aşamalarına yerleştirerek incelemekte, eleştirisini pratikle bağını koparmadan gerçekleştirmektedir. Buradan hareketle bu çalışmanın amacı; devletin kapitalist üretim-birikim modelini sürdürme, gerektiğinde kullanabileceği zor aygıtlarına sahip olma, düşünsel yönetim aracılığıyla sınıfsal uzlaşa kurabilme gibi niteliklere sahip bir aygıt olduğunu göstermek ve bu devlet örgütlenmesinde tarihsel olarak gözlemlenen otoriterleşme eğilimlerinin, mevcut sistemin yeniden üretilmesini sağladığını, sağ popülizmin de faşizm ya da çeşitli otoriterleşme biçimleri gibi kapitalizme içkin genel bir dönüşümü işaret ettiğini ortaya koymaktır. Bu bağlamda ihtiyaç doğrultusunda sürekli bir biçimde yenilenmek zorunda olan devletin varlığını neden-nasıl yeniden ürettiği gibi soruların sorulması, bu doğrultuda da devletin mevcut kapitalist toplum içerisindeki sınıfsal rolünün, temel araç ve işlevlerinin incelenmesi gerekmektedir. Bu amaçlar temel alınarak kapitalist devletin temel nitelikleri ve otoriter dönüşümü üç ana bölümde incelenmiştir.

Çalışmanın birinci bölümünde, hem Uİ disiplini içerisinde hâkim geleneksel ve eleştirel olmak üzere geliştirilen devlet anlayışı ve tanımlaması hem de Uİ dışarısında yürütülmüş Marksist yaklaşımların çeşitli kapitalist devlet tartışmaları ortaya konmaktadır. İki ayrı tartışma ayağı bulunan bölümde öncelikli

olarak UI içerisinde hem geleneksel teoriler olarak ele alınan realizm (neo), liberalizm (neo) ve konstrüktivizm hem de geleneksel anlayışa karşı çıkma iddiası taşıyan ancak radikal bir tartışma zemini ve gerçekçi bir alternatif oluşturamayan eleştirel teoriler ve post-yapısal yaklaşımlar incelenmektedir. Devlet gerek geleneksel anlayış, gerekse eleştirel olma iddiası taşıyan anlayış içerisinde soyut-teori odaklı ve temel analiz konusu olan kapitalist üretim biçimini ve sınıfsal analizi incelemenin dışarısında bırakarak taraflı (ideolojik) bir bakış açısı ile incelenmektedir. İkinci olarak devlete yönelik Marksist bir çerçeve geliştiren yaklaşımlar; Marx, Engels ve V. İ. Lenin'in içerisinde bulunduğu Ortodoks Marksist ve 1960'lardan itibaren Batı-Marksizmi (Avrupa solu) olarak adlandırılan yaklaşımlar ve eleştirilerin bir bölümü incelenmiştir. Son olarak devletin tanımlaması yapılmış; devletin mevcut kapitalist sistemin devamlılığı için farklı yapılanmaları ortaya çıkarsa da üretim biçimini yeniden üretme, toplum adına şiddet tekeline sahip olma, düşünsel yönetimi sağlama ve sınıfsal dengeyi koruma olarak birbiriyle ilişkili temel nitelikleri ortaya konmuştur.

Çalışmanın ikinci bölümünde, devletin mevcut toplumsal ilişkilerin sürekliliğini sağlayan otoriterleşme eğiliminin anlaşılması adına kapitalist birikim modeli ile devlet arasındaki diyalektik ilişki tarihsel olarak incelenmektedir. Ulus-devlet yapılanmasına yol açan toplumsal dönüşümler; Sanayi Devrimleri ile kapitalistleşme süreci ve burjuvazinin siyasal iktidarı devralarak devleti doğrudan burjuvalaştırması; dünya kapitalizminin 1870'lerdeki yapısal bunalımı ile tekelci, emperyalist bir evreye ulaşması ve devletin bu sürece uyum sağlayarak sanayi ve banka sermayesi ile kaynaşarak güvenlikçi ve korumacı bir rol benimsemesi; 1929 yılındaki Büyük Depresyon ile devletin ekonomiye müdahale etmesini gerekli gören Keynesyen modelin yerleşmesi; 1945 sonrası sınıf mücadelelerinin ve reel sosyalizmin varlığının da etkisiyle "Altın Çağ" olarak adlandırılan refah devleti/sosyal devlet döneminin başlaması ve siyasal alanın liberal demokrasi temelinde paylaşılması; 1970 krizinin etkisiyle sermaye sınıfının gücünün tesis edilmesi amacıyla emeğe yönelik geniş çaplı neoliberal karşı devrimin başlaması; 2008 krizi itibarıyla de kapitalizmin kurtarılması adına devletin sermaye lehine belirgin roller üstlenerek otoriter popülist devlet modelinin yükselişe geçmesi; kısacası kapitalizmin gelişim süreci ve devletin bu süreç içerisinde nasıl dönüşüm geçirdiği değerlendirilmiştir.

Çalışmanın son bölümü olan üçüncü bölümde tarihsel bir süreklilik çerçevesinde devletin, kapitalist üretim tarzının yapısal çelişkilerine bağlı olarak dönemsel olarak gerilemesi, bu yapısal krizlerin aşılması ve ekonomik ve siyasal müdahaleler ile devamlılığın ve düzenin yeniden tesis edilmesi adına otoriter bir biçim kazanarak kendini yenilediği gösterilmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonrasında başlayan kriz ortamı ve 1929 krizinin yıkıcı etkisiyle birlikte örneğin Almanya ve İtalya'da kapitalizmin içerisine girdiği iktisadi-toplumsal krizden kurtulması ve yükselen emek hareketinin savuşturulması için yetersiz kalan liberal demokratik formun yerini şiddet tekelinin öne çıktığı karşı-devrimci bir hareket olan faşizme bırakması; 1980'lerden itibaren 1945 sonrası sınıfsal uzlaşma çerçevesinde kazanılan işçi sınıfının ekonomik ve politik kazanımlarını tersine çeviren, liberal demokratik formu tamamen ortadan kaldırmaya da sosyal demokrasiyi işlevsiz kılan, emeğin siyasal sürece etkisini kısıtlayıcı, paylaşımcı reformist yapısını dağıtan yeni bir çeşit otoriter devlet yapılanmasının oluşması; 2008 yılıyla birlikte küresel kapitalizmin ekonomik ve siyasal krize sürüklenmesinin ardından sermaye lehine alınan ekonomik kararların kuvvetler ayrımı, bürokrasi ya da hukuki kısıtlamalara takılmadan hızla uygulamaya konmasını sağlayan, krizin etkilerinden yükselen kitlesel hoşnutsuzluğu ise egemen siyasi düzen içerisinde 'öteki' üzerinden inşa ederek toplumsal rızayı sürdüren sağcı otoriter popülist formun yükselmesi incelenmiştir. Kapitalist toplum içerisinde birbirinden farklılaşan otoriterleşme biçimleri, hem değişen toplumsal ilişkiler ve yapısal krizleri aşma şekilleri hem de gerektiğinde her türlü zorlayıcı aygıtı kullanabilen, aynı zamanda ideolojik yapıları örgütleyerek rıza da sağlayabilen devletin mevcut kapitalist sistemin sürekliliğini sağlama misyonu üzerinden tartışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. ULUSLARARASI İLİŞKİLER DİSİPLİNİ, MARKSİZM VE DEVLET

1.1 Uluslararası İlişkiler Disiplininin Ana Akım Yaklaşımlarında Devlet Sorunsalı

Uİ disiplinine, İkinci Dünya Savaşı'ndan 1980'li yıllara kadar öz itibarıyla benzer nitelikler üzerinde ortaklaşan ana akım yaklaşımlar hâkim olmuştur. Disiplin içinde ortaklaşan niteliklerin temelini şekillendiren ve tartışmaları önemli ölçüde etkileyen temel yaklaşım pozitivism olmuştur. Bir yöntem ve yaklaşım olarak pozitivismin temel nitelikleri başlıca üç unsurdan oluşmaktadır: “gerçeğe karşılık gelmesi (tekbül etmesi); bilimde metodolojik birlik ve değerlerden bağımsızlık arayışı” (Neufeld, 1994: 391). Bu nitelikler bağlamında pozitivism dünyayı açıklarken katı bir nesnellığe; tekrarlara; düzenliliğe; genelliğe ve değerlerden bağımsız açıklamalara dayanmaktadır. Pozitivist yaklaşım, Uİ disiplininin temel taşlarını döşeyen yaklaşım olma özelliğini sürdürmektedir (Smith, 2000: 376). Bununla birlikte, 1980'li yıllardan itibaren pozitivist yaklaşımın nitelikleri ve bilimsellik ölçütü sorgulanmaya başlanmış ve yeni yaklaşımlar ile daha önce yeterince çalışılmamış konular da disiplinde yer almaya başlamıştır (Weltman, 1982: 27).

Devlet, Uİ disiplinin genel eğilimi içerisinde çoğunlukla merkezi bir kategori ve analiz öznesi olarak ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur. Disiplin içinde öne çıkan birçok yaklaşım, devletin sistem içindeki konumunu farklı öncelikleri esas alarak incelemiş fakat pozitivismin disiplin içindeki başat etkisi altında devletin konumuna verilen önem bakımından birbirlerinden radikal bir ayrışma göstermemişlerdir. Disiplin içindeki ana akım yaklaşımlar, devleti salt birey ve topluma indirgenemeyecek kadar temel bir analiz birimi olarak ön planda tutmaya devam etmişlerdir (Smith, 2004: 504). Devlet, uluslararası arenada toplum adına karar alan, pratiğe geçiren ve içerisi ile dışarı arasında bir bekçi veya temel bağlantı olma statüsünü sürdürmüştür (Nettl, 1968: 564).

Pozitivist yaklaşımlarda, devlet, bir bilardo topu ya da ‘kara kutu’ (black box) şeklinde değerlendirilerek yekpare bir birim olarak ele alınmakta ve

(Walker, 1984: 531) başta realist teori (realizm) olmak üzere, zaman ve mekândan bağımsız şekilde tanımlama eğilimi gösterilmektedir (Mabee, 2003: 135) Bu bakımdan, devletin nitelikleri: Thucydides ve Peloponez Savaşı'nda Atina ile Sparta arasında süren rekabette; İtalyan şehir devletlerinde Machiavelli'nin Prens'e verdiği tavsiyelerde; Thomas Hobbes'in 'doğa durumu' analojisinde; Jean-Jacques Rousseau'nun "uluslararası güvensizlik ve rekabet" anlayışında; Hans Morgenthau'nun liberalizmin naifliğine saldırısında ve güç maksimizasyonu ilkelerinde aynı yaklaşımla aranmaktadır. Örnekler bağlamında, devletin temel nitelikleri, egemenlik, rasyonellik, bütünlük ve temel aktör olma özelliklerinde ortaklaşmaktadır.

Pozitivist yaklaşımın normatif önermeleri reddeden yapısı ile çelişse de realizmin tarifinde devlet, duygu, algı ve kişiliği olan, insani özelliklere sahip bir varlık olarak ele alınmış (Jackson, 2004: 255) ve varlık gerekçesi ile doğası ve eylemleri insani nitelikler üzerinden açıklanmıştır. Realizmde, devletin gerekliliğini açıklayan "herkesin herkese karşı savaş halinde olduğu" varsayımı, "doğa" durumuna dayandırılmaktadır (Hobbes, 2007: 101). Benzer şekilde devletlerin eylemleri de insanların genel olarak bencil, güç istenci içinde, nankör, açgözlü, yalancı ve güvensiz oldukları iddialarına atıfla açıklanmaktadır (Machiavelli, 1955: 66). Realist yaklaşımda insanlar, bencil ve güce aç olmalarının yanı sıra entelektüel ve ahlaki varlık olarak ele alınmakta fakat bu yükümlülükleri gerçekleştirirken hayal kırıklığı yaşadıkları varsayılmaktadır. Bu anlayış, klasik realizmin en önde gelen isimlerinden Morgenthau'nun devletin niteliklerine yönelik yaklaşımının da temel dayanağını oluşturmaktadır (Lang, 2007: 19) ve Morgenthau "tüm siyasi eylemlerde kötülüğün trajik varlığına" odaklanmaktadır (Morgenthau, 1947: 173). Klasik realizme göre, kötü-bencil bir öze-doğaya sahip olan devletler, herhangi bir meşru üst otoritenin olmadığı anarşik bir uluslararası sistemde hayatta kalmaya çalışmaktadırlar ve çatışmanın-güvensizliğin hâkim olduğu sürekli tehdit altında "kendi kendine yardım" (self-help) seçeneği dışında bir seçeneğe sahip değildir. Kısacası, devletler de tıpkı insanlar gibi hayatta kalmaya çalışmaktadır (Waltz, 1979: 91). Dolayısıyla, devletlerin temel motivasyonları da kendilerinden başka üst bir otoritenin bulunmadığı uluslararası sistemde maksimum güç elde etmek, güvenliklerini korumak-sürdürmektir. Devletlerin bu amaçla yürüttükleri güç mücadelesi, zaman

ve mekân ayırt etmeden sürekli olarak yeniden üretilen evrensel nitelikte bir mücadeledir (Morgenthau, 1948: 16-17)

Anarşik bir sistemde “kendi kendine yardım” zorunluluğu gereğince devletler, güç ve güvenlik elde etmek için savunmaya hazırlanmak ve/veya ittifak ilişkisi geliştirmeye çalışmaktadırlar (Sørensen, 2009: 224). Bunun birlikte, ittifak geliştirilen diğer devletlerin anlaşmaya uyma garantisi bulunmamaktadır çünkü her biri kendi egemenliğine ve güç istencine sahip devletlerin yaptıkları güvenlik anlaşmalarına bağlayacak ve onları alıkoyacak bir otorite bulunmamaktadır. Dolayısıyla, böylesine tehditlerle dolu anarşik sistemde yapılması gereken, devletlerin kendi güvenliklerini kendilerinin sağlamasıdır (Kauppi ve Viotti, 2019: 37). Ancak yine de devletlerin kendi kendine yardım sisteminde istedikleri şeyleri yapma özgürlüğüne sahip olduklarını ama bu davranışlarının diğer devletler tarafından uygulanan ödül veya ceza gibi sonuçları olacaklarını bilmeleri gerekmektedir (Waltz, 1997: 915).

Realizm, Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arası döneme hâkim olan liberal İdealizmin barış arayışını ve başarısızlığını eleştirmiş ve İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerika Birleşik Devletleri (ABD) hegemonyasında kurulan kapitalist Batı düzeninin başat akademik yaklaşımı haline gelmiştir (Jackson ve Sørensen, 2013: 90). Bununla birlikte, 1960’lardan itibaren realizm ciddi eleştirilere de maruz kalmıştır. Bu eleştirilerin önemli bir bölümü, realizmin dünyadaki önemli değişimleri öngörememiş olmasına dayanmaktadır. Örneğin; devlet-dışı aktörlerin uluslararası ilişkilerde önem kazandığı, iç ve dış politika arasındaki keskin ayrımın yumuşadığı, iktisadi gelişmişliğin öne çıktığı ve Vietnam Savaşı’nda deneyimlendiği gibi askeri gücün tek belirleyen unsur olmadığının ortaya çıktığı 1970’lerde realizm, disiplin içinde ciddi sorgulanmalar ve eleştirilerle karşılaşmıştır (Aydın, 2004: 47). Sosyal bilimlerde dönemin yapısalcı eğiliminden etkilenen neo-realist okul 1970’li yıllarda öne çıkmaya başlamış ve 1980’leri de kapsayacak şekilde Soğuk Savaş sonrasının dünya düzenine uygun olarak realizmi yeniden revize etmiştir.

Klasik realizmin disiplin içerisinde güç kaybettiği 1960’lı yıllardan kapitalizmin yapısal krize girdiği 1970’lere kadar geçen dönemde, neo-realizme benzer yapısalcı öğeler taşıyan neo-liberalizm, anarşik uluslararası sistem içinde “karşılıklı bağımlılık” ve barışçıl işbirliğine dayalı ilişkiler geliştiren bir devletler sisteminin kurulabileceğini iddia etmiştir (Donnelly, 2004: 29). Her ne kadar

devlet dışı aktörlerin önemini gündeme getirirse de, neo-liberalizm de neo-realizme benzer şekilde uluslararası sistemin temel aktörü devlet merkezli bir anlayışı devam ettirmiş (Sterling-Folker, 2013: 114-115) ve devletleri uluslararası arenada belirleyici rasyonel aktörler olarak ele almıştır. Neo-liberal yaklaşım, korku ve belirsizlik üreten anarşik uluslararası sistemin verili varlığına rağmen insan doğasının özünde iyi ve paylaşımcı olduğu varsayımından hareketle, devlet ve devlet dışı aktörlerin de barış, refaha ve özgürlüğe dayalı bir düzeni işbirliği içinde kurabileceklerini savunmuştur. Neo-liberal yaklaşıma göre, evrensel barışın gerçekleşmesi için serbest piyasa ilişkilerine dayalı liberal demokratik ilkeler ve yönetim biçimleri yayılmalıdır (Burchill, 2019: 90-91)

Neo-realist yaklaşımın disiplin içerisinde ön plana çıkması, Amerikan dış politikasının güç ve çatışma söylemini arttırdığı Ronald Reagan'ın Başkanlık dönemiyle (1981-1989) paralellik içermektedir (Donnelly, 2004: 30). Reagan yönetiminin hedefinde, daha sert-milliyetçi ideoloji ile donatılmış dış politika yürütmek, tehdit seviyesini ulusal ve uluslararası düzeyde yükseltmek, yüksek teknolojiye dayalı silah üretimi ve planlaması geliştirmek ve savunma harcamalarını arttırarak SSCB'yi iktisadi, siyasi ve askeri olarak sıkıştırmak vardır. Bu dönemdeki gelişmelere paralel olarak disiplin içerisinde realizmin bazı önermelerini revize etme çabasına giren neo-realizm, uluslararası sistemin anarşik sürekliliğine ve bu sistem içerisinde temel aktör olarak devletlerin hayatta kalma mücadelesine vurgu yapmıştır (Sørensen, 2009: 224).

Neo-realizmde belirleyici bir etken olarak öne çıkartılan uluslararası anarşi, tarih ve mekân üstü ve tüm devletleri içine alan evrensel bir sistem olarak nitelendirilmektedir (Yalvaç, 2011: 77). Hiçbir üst otoritenin tanınmadığı anarşik sistem içinde varlıklarını devam ettirebilme ve güvenliklerini sağlama kaygısı, devletlerin karar ve davranışlarının temel belirleyeni olarak ele alınmaktadır (Trachtenberg, 2003: 156). Neo-realizmde devlet, “uluslararası sistemin kurucu bileşenleri” (Sørensen, 2009: 227) ve kendi çıkarlarına odaklanan rasyonel hesaplayıcılar (Williams, 2005: 12) olarak ele alınmakta ve “her devlet kendi çıkarlarına en iyi şekilde hizmet edeceğini düşündüğü rotayı” (Waltz, 1979: 113) belirlemektedir.

Devletin özüne ilişkin yaklaşımları ve nitelendirmeleri farklı olmakla birlikte anarşik uluslararası sistemi verili olarak kabul eden neo-liberalizm ile neo-realizm birbirlerinin anti-tezi değil, birbirlerini tamamlayan bir “neo-neo sentezi”

sunmaktadırlar (Wæver, 1996: 173-174). Zira neo-realizm ve neo-liberalizm ayrışması Uİ disiplini içindeki büyük tartışmalardan biri olarak kabul görse de, her iki yaklaşım da devletin içinde bulunduğu dış koşullara yönelik benzer çıkarımlar içindedir. İki yaklaşımın temel anlamda ayrıştıkları nokta, anarşik ortamda devletlerin çıkar algılama ve kazanca yönelik anlayış farklılıklarıdır. Neo-realizm ‘göreceli kazanç’, “kim daha çok kazanacak” sorusunu irdelerken, neo-liberalizm ‘mutlak kazanç’, “bana daha çok kazandıran nedir” sorusu ile ilgilenmektedir. Neo-realistler devletlerin rakiplerinden görece az kazanç sağladığı bir durumda işbirliğine karşı çıkarken, neo-liberaller diğer devletlerin ne kazandığı ile ilgilenmeden kendi kazançlarına odaklanmaktadırlar (Burchill, 2019: 97-98).

Realizme benzer şekilde devleti temel aktör olarak ele alsa da neo-liberalizmdeki “karşılıklı bağımlılık” kavramı, devletin sistem içindeki başat belirleyici olma rolünün dağılımını değiştirmektedir. Devletin yerini tanımlamak ve devletler arasındaki etkileşimi açıklamak bakımından karşılıklı bağımlılık üç temel özelliğe sahiptir. İlk olarak, toplumlar devletlerarası ve ulusötesi ilişkiler kanallarıyla birbirlerine bağlanmaktadır; ikincisi, uluslararası politika konularında iç ve dış politika olarak keskin ayrımlara dayalı bir hiyerarşi bulunmamaktadır ve üçüncüsü, karşılıklı bağımlılığın sürdürüldüğü alanlarda (ekonomik ve ticari ilişkiler, teknoloji gelişimi, uluslararası tedarik zincirine dayalı üretim malzemeleri... vb.) devletler askeri güce başvurmamaktadır. Neo-liberalizme göre, realizm sayılan bu varsayımları reddetmektedir. Neo-liberalizm ise özellikle realizmin salt devlet ve devletlerarası ilişkilere odaklanması, hiyerarşi oluşturacak şekilde iç politika-dış politika ayrımı yapması ve askeri güce tek etkili mekanizma olarak yaklaşmasını eleştirmektedir (Keohane ve Nye, 2011: 20-21).

Soğuk Savaş’ın sona ermesi ile birlikte disiplin içerisinde neo-liberal ve neo-realist yaklaşımların varsayımlarına yönelik bir tepkinin oluşması; uluslararası alandaki değişimin açıklanma gerekliliği gibi konuların gündeme gelmesi ve neoliberal ekonomi modeli ile yükselişe geçen post-modernist yaklaşımların akademide güç kazanmasıyla, konstrüktivizm gibi yeni yaklaşımlar yükselişe geçmiştir. Uİ disiplini içinde son ‘büyük teori’ olarak adlandırılan, toplumsal normlara, kurallara, fikirsel faktörlere ve bunlar arasındaki ilişkilere odaklanan konstrüktivizm (toplumsal inşacılık) öne çıkmaya başlamıştır (Uzgel ve Bedirhanoglu, 2015: 110). Konstrüktivist yaklaşım bağlamında hem bireyler hem

de devletler sosyal varlıklar olarak kabul edilmekte ve sosyal gerçekliklerinin de toplumsal alanda öznelarası etkileşimlerin sübjektif yorumu sonucunda oluştuğu-inşa edildiği iddia edilmektedir. Nicholas Onuf “dünya bizim kabul ettiğimiz şeydir” ifadesi ile kurucu yaklaşımı vurgularken, inşa süreci için “bilmediğimiz bir dünyada bildiğimiz dünyaları inşa ederiz” yorumunda bulunmaktadır (Onuf, 1989: 37-38). Bu bağlamda, konstrüktivizm düşünsel bir anlayış içinde hareket etmektedir ancak maddi gerçeklikten de kopmamaktadır. Zira Onuf’un belirttiği üzere maddi ve sosyal gerçeklikler arasında net bir ayrım bulunmamaktadır (Onuf, 1989: 40).

Konstrüktivizmin en önemli temsilcilerinden Alexander Wendt, realist-liberal ve rasyonalist-reflektivist tartışma arasında inşacı bir yaklaşımla köprü kurmaya çalıştığını iddia etmiştir (Wendt, 1992: 394). Wendt, “anarşi, devletlerin anarşiden ne anladığıdır” şeklindeki yorumuyla anarşinin yalnızca çatışma doğuracağı anlayışına karşı çıkmıştır (Wendt, 1992: 395). Zira Wendt’e göre “her şey çatışma ve işbirliğinin nasıl kurulduğuna bağlıdır” (Wendt, 2003: 255). Bu bağlamda anarşi, devletlerin dost, düşman ve rakip algılamalarına (Wendt, 2003: 247) bağlı olarak işbirliği veya çatışma yaratabilir. Öte yandan Wendt’e göre birçok Uİ teorilerinde hâkim olan bir görüş olarak devlete, bir aktör veya kişi olarak yaklaşmak ve ona akılcılık, kimlik, çıkar ya da inanç gibi insani özellikler atfetmek mantıklı bir varsayımdır. Devlete böyle insani özellikler yüklemek devleti açıklamayı ve teori haline getirmeyi kolaylaştıran bir kurgudur (Wendt, 2004: 289). İnsan ve devlet arasında kurduğu bu analogi ile Wendt, geleneksel teorilerin (özellikle realizm) etkisinden çok fazla uzaklaşmadığını göstermiştir.

Konstrüktivistler, maddi olmayan fikir ve inanç gibi öznelarası normatif değerlerin devletlerin sosyal ve siyasal eylemler üstündeki belirleyici etkisine ve devletlerin birbirlerini karşılıklı olarak inşasına odaklanmaktadır (Reus-Smith, 2019: 294). Devletin norm, kültür ve din gibi normatif ve düşünsel değerler ile oluşan sosyal kimliği çıkarları, çıkarlar da eylemleri belirlemektedir. Bir başka ifadeyle, konstrüktivistler açısından devletlerin çıkarlarının nasıl belirlendiği konusu, uluslararası siyasal alanın açıklanması bakımından önemlidir ve çıkarların incelenmesi için sosyal varlıklar olarak kabul edilen devletlerin sosyal kimliklerine odaklanmak gereklidir (Reus-Smith, 2019: 295). Devletlerin kimliklerini, çıkarlarını ve buna bağlı olarak da siyasi eylemlerini belirleyen sosyal yapılar, devletlerin karşılıklı etkileşimi ile ortaya konmakta ve buna göre

de harekete geçilmektedir (Wendt, 1992: 406). Sonuç olarak konstrüktivizm, devlet ve eylemlerini ele alırken kimliğe, çıkarlara ve sosyal etkileşime kendine has bir belirleyicilik atfetmektedir.

1980'lerden günümüze kadar disiplin içerisindeki değişim ve çeşitliliğe rağmen realizm (neo), liberalizm (neo) ve konstrüktivizm diğer akımlara göre daha baskın bir konuma sahip olmuştur. Birbirleri ile rekabet halindeki üç önemli teorinin, siyasetin farklı yönlerini vurguladığını söyleyen Stephen M. Walt'a göre; gelecek, realizmin gücün rolüne, liberalizmin iç güçlerin farkındalığına ve konstrüktivizmin değişime verdiği vurgu ile şekillenecektir (Walt, 1998: 44). Benzer şekilde, 2008 yılında ABD'li akademisyenler arasında yapılan bir ankette disiplinde son 20 yılın en önemli etkisini yaratan isimler Robert Keohane, Kenneth Waltz ve Alexander Wendt olarak belirlenmiştir (Maliniak, Oakes, Peterson ve Tierney, 2011: 446). Öte yandan, uluslararası politikayı açıklama amacı taşıyan üç teorisyenin perspektifi bu amaca erişememiş durumdadır. Jack Snyder'a göre realizmin Soğuk Savaş'ın çatışmasız sonunu tahmin edememesi ve çok kutupluluk öngörüsünde bulunamaması; liberalizmin demokratik barış teorisinin nasıl gerçekleştirileceği konusundaki yetersizliği; ve konstrüktivizmin yeni normlar ve fikirler üzerinde birliğin oluşturulmasını desteklemede maddi ve kurumsal anlamda zayıf kalması, bu üç teorinin eksikliklerini gözler önüne sermektedir (Snyder, 2004: 61-62).

Realist (neo), liberal (neo) ve konstrüktivist yaklaşımlar disiplin içerisinde ağırlığını korurken, 1980'lerde sosyal bilimlerde başlayan pozitivistizm ve post-pozitivistizm tartışması, UI disiplini içinde "Üçüncü Büyük Tartışma" anlamına gelmiş ve özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde giderek daha fazla oranda yeni teori ve teorisyen post-pozitivist yaklaşımların temel varsayımlarını kullanarak pozitivistliğe yönelik eleştiriler geliştirmeye başlamıştır. Post-pozitivist yaklaşımlar, söylem ve dil dışında dışsal bir nesnel gerçekliğin varlığı ile değerlerden arınmış bilgi edinimin anlayışını reddetmekte ve belirli kalıplar içinde tanımlanmış yöntem ve ulaşılması beklenen sistematik-genelleştirilmiş yasalara karşı çıkmaktadır. Post-pozitivistliğe göre, genel geçer toplumsal yasaları kabul etmek çoklu gerçekliği ve tarihselliği görmezden gelmek anlamına gelmektedir ki, geleneksel pozitivist teoriler indirgemeci bir tutum benimseyerek bu yanılgıya düşmektedir. Post-pozitivistler, insan veya devlet eylemlerinin genelleştirilmiş tanımlar içinde sistemleştirilemeyeceğini ve sınırlandırılmayacağını belirtmekte

ve gerek birey gerekse de devleti anlayabilmek için onları oluşturan sosyal bağlamları anlamak gerektiğini iddia etmektedirler (Kurki, 2008: 129). Buradan hareketle post-pozitivistlerin amacı, hem hegemonik ve dışlayıcı söylemsel biçimleri sorgulamak hem de anarşi, egemenlik ve devlet gibi kabul görmüş kavramları sorunsallaştırmaktır (Roach, 2007: 336).

Ortodoks sosyal bilimler anlayışının karşısına kendini yerleştiren post-pozitivist yaklaşımlardan biri post-yapısalcılıktır. Uİ içerisinde post-yapısal düşüncenin önem kazanması, 1970'li yıllarda kapitalist üretim-birikim modelinin biriken çelişkileri sonucunda içine girdiği yapısal krizi atlarmaya yönelik ABD, Birleşik Krallık ve kapitalist sistemin merkezinde yer alan ülkeler ile Bretton Woods kurumlarından Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB) gibi örgütlerin öncülüğünde yürütülen neoliberal politikaların, birçok alanda olduğu gibi zamanla Uİ içerisinde de yarattığı dönüşüme dayanmaktadır. 1970 bunalımıyla yükselişe geçen neoliberal politikalar, Keynesyen refah devleti, Fordist birikim şekli gibi ortadan kaldırdığı kapsamlı modellerin (sosyal hukuk devleti, sınıfsal haklar... vb.) yerine zamansız ve mekânsız, parçalı (taşeronlaşma, yönetim... vb.) bir yapı üretmiştir. Bu dönüşümün Uİ içerisindeki yansıması ise, tüm bütünsel teorilere karşı çıkan, şüphecî, bilgi ve gerçekliği reddeden post-yapısal/post-modern yaklaşımlar olmuştur (Oyan-Altuntaş, 2015: 38,41).

Uİ disiplininin hâkim öznesi olan devlet, post-yapısal yaklaşım içinde merkezi bir yere sahip olmakla birlikte post-yapısal düşünürler, devletin verili olarak ele alınan evrensel ve doğal rolüne karşı çıkarak temel anlamda çifte okuma ve yapısöküm gibi yöntemler aracılığıyla devletin inşası ve yeniden inşasına odaklanmaktadır. Başka bir ifade ile post-yapısalcılık devletin temel işlev ve özelliklerine değil; zamansal ve mekânsal olarak nasıl oluştuğuna ve nasıl rasyonel bir aktör olarak anlaşıldığına, egemen devlet olarak varlığını nasıl koruduğuna ve bunun nasıl doğal bir şey gibi gösterildiğine dikkat çekmektedir (Devetak, 2019: 262). Bu bağlamda post-yapısal düşünürlerin devletin ne olduğu ya da neden oluştuğu ile ilgilenerek devleti aşmak gibi bir amaçlarının olmadığını belirtmek gerekir.

Post-yapısal düşünce devletin ontolojik yapısını dört temel iddia üzerinden ele almaktadır. İlk olarak devletler, devlet olarak kendilerini yeniden var edebilmek için iç ve dış alanı ayrıştırmakta ve şiddeti bir araç olarak kullanmaktadır (Klein, 1994: 38). Bu bağlamda şiddet, devletin ontolojik

yapısının üretilmesinde geliştirici ve tetikleyici bir dayanaktır (Devetak, 2019: 264). Nazi kamplarını; Etiyopya’da bulunan yardım kampları; Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve Kosovo’daki mülteci kamplarını, egemen güç ve şiddet özelinde ele alan (Edkins, 2000: 4) Jenny Edkins’e göre, insani görünen yardım şekilleri bile meşru güç kullanma tekeline sahip olan devletlerin iktidarlarını yeniden üretmelerine katkı sağlamaktadır (Edkins, 2000: 18). İkinci olarak, devletin kurucu parçalarından biri olan coğrafi sınırlar, masum olmanın aksine iç alanı dışarıdan-anarşik alandan ayıran, siyasi mekânın yönetimine ve işgaline olanak, dahası meşruluk sağlayan siyasi bir harekettir (Devetak, 2019: 267-268). Üçüncü olarak belirli sınırlara bağlı olarak devlet tarafından kimlik, mekânsal dışlama, öteki ve ötekileştirme üzerinden tehlike/tehdit söyleminin ve pratiklerinin yaratılmasıdır. Dikkat edilmesi gereken nokta dile getirilen tehlikenin devletin varlığına ve kimliğine yönelik bir tehdit ifade etmediğidir; zira tehdit, devletin “varlık koşuludur” (Campbell, 1992: 12). Son olarak, egemen devletler doğal olmamakla birlikte iç ve dış siyasi pratikler ve politikalar aracılığıyla bir öze sahipmiş gibi görünmektedir. Bir başka ifade ile egemen devleti kuran ve devamlılığını sağlayan çeşitli siyasi pratikler ve uyguladığı politikalar, devleti sanki bir öze sahipmiş gibi devamlı olarak yeniden oluşturmaktadır (Devetak, 2019: 273-274).

Post-yapısal yaklaşım gibi Uİ içerisinde 1980 sonrası kendine yer bulan Eleştirel teori, verili olarak sunulan hiçbir şeyin doğal, mecburi ve değişmez şeyler olmadığını kabul ederek geleneksel pozitivist teorilerin saptadığı dogmatizme ve sorgulanmamış varsayımlarına eleştiri getirmektedir (Devetak, 2019: 225). Eleştirel teorinin perspektifinden bakıldığında geleneksel yaklaşım içerisindeki sosyal bilimci, “bir tasarım sorununa en uygun çözümü ustalıklarla seçen mühendise” benzetilmektedir (Bohman, 2002: 506). Bu eleştirinin ötesine geçen Mark Hoffman, Eleştirel teorinin yalnızca tarihselliğin somut gerçekliklerinin bir ifadesi değil, bir değişim-dönüşüm gücü içerdiğini de belirtmektedir (Hoffman, 1987: 233). Bu bağlamda, Eleştirel teori açıklamaktan çok eleştirmeyi ve insan özgürlüğünü kısıtlayan biçimleri sorgulayarak toplumda yapısal dönüşümü hedefleyen bir teoridir.

Eleştirel Teoriler, devletin tarihsel süreçte nasıl ortaya çıktığı ile ilgilenerek onun sosyal teorisini geliştirmeye çalışmaktadır (Devetak, 2019: 234). Örneğin, Eleştirel kuramın önemli temsilcilerinden Robert W. Cox, Uİ

düşüncesinin odak noktasında olan modern devletin ‘tekil’ bir kavram olarak kabul edilmesine karşı çıkarak modern devletin normatif bir çözümlemesini sunmaktadır. Bunun nedeni, geleneksel teorilerin savunduğunun aksine çok sayıda ve değişen devlet biçimlerinin bulunmasıdır (Cox, 1981: 127). Cox’a göre yapılması gereken, bu devlet biçimlerini belirli işlevler ve rollerin bir formu olarak kabul etmek ve işlev ve rollerin tarihsel olarak nasıl kurulduğunu ve dünyayı şekillendirdiğini incelemektir. Cox’a göre, tarihten soyutlanarak tanımlanamayan devlet kavramı, “sivil toplumdaki siyasi yapının temellerini de içermelidir” (Cox, 1983: 164). Bir başka ifadeyle, Cox’un devlet teorisine göre, devletin eylemlerine yardımcı olan ve ‘hegemonik sosyal düzeni’ oluşturmasını sağlayan kilise, eğitim sistemi, basın ve kültür gibi kurumların etkisinin incelenmesi gereklidir (Cox, 1983: 164).

Eleştirel Teoriler, bir bütün olarak siyasal topluluğu hem egemen devlet sisteminin ötesine taşımayı hem de sistemin sınırları içerisinde derinleştirerek onu yeniden yapılandırmayı hedeflemektedir. Bu hedef beraberinde çok katmanlı bir yönetimi, başka bir ifadeyle, devletin sosyal dışlamayı azalttığı ve demokrasiyi genişlettiği bir alternatifi gerekli kılmaktadır (Devetak, 2019: 240). Buradaki esas nokta, siyasal topluluğun post-Vestfalyan dönemi, daha açık bir ifadeyle “egemenlik, ülkesellik, yurttaşlık ve milliyetçilik arasındaki bağları koparan yeni siyasi topluluk biçimleri” ile ilgilenmek gerektiğidir (Linklater, 1998: 34). Eleştirel teorinin önemli isimlerinden Andrew Linklater, devlet gibi siyasi birliklere bağlılığın mutlak olmadığını belirterek (Linklater, 1998: 56), modern devlet ile güç ve otorite gibi bağlar arasındaki ‘yıkıcı birleşimin’ koparılması gerektiğini ileri sürmektedir (Linklater, 1998: 74). Böylece zoraki olmayan ve kısıtlanmamış kozmopolitan diyalog topluluklarının ve sürecinin yaratılabileceğini savunmaktadır (Linklater, 1998: 60).

Sonuç olarak, gerek ana akım Uİ yaklaşımları olarak kabul gören realizm (neo), liberalizm (neo) ve konstrüktivizmin gerekse de geleneksel teorilere ve varsayımlarına karşı olduklarını iddia eden eleştirel yaklaşımların, devleti incelerken temel analiz konusunu görmezden geldikleri görülmektedir. Başka bir deyişle, hem geleneksel hem de eleştirel olduklarını iddia eden yaklaşımlar, devleti indirgemeci ve mevcut düzene yönelik taraflı bir bakış açısı ile ele almaktadır. Bu taraflı anlayışın temelinde, kapitalist üretim biçimi ve sınıfsal analizi üzerinden yapılacak incelemelerin, kapitalizmin temel niteliklerine ve

genel itibariyle bu nitelikleri sahiplenene Uİ disiplinin özüne yönelik bir tehdit oluşturmaları bulunmaktadır. Bu bağlamda Uİ disiplini içindeki genel eğilim, ontolojisinde kapitalist üretim biçimi ve sınıf mücadelesini içeren bir devlet anlayışını reddetmek; “kapitalist devlet” tanımını ve yaklaşım geliştirmeyi disiplinin meşruiyetine aykırı olarak değerlendirmek ve bu yönde geliştirilen farklı bakış açılarını dışarıda bırakmaya özen göstermek yönünde şekillenmiştir.

1.2 Uluslararası İlişkiler Disiplinini Yeniden Düşünmek: Eleştirel Yaklaşımın Eleştirisi

Uluslararası İlişkiler, bir disiplin olarak ABD’nin bir dünya gücü olarak yükseliş döneminde gelişmiş (Hoffmann, 1977: 43) ve dünyaya yayılmıştır. Stanley Hoffman’a göre bu gelişme temelde ABD’de mevcut olan entelektüel eğilime, politik koşullara ve kurumsal fırsatlara bağlı olmuştur (Hoffmann, 1977: 45). Başka bir deyişle, problemlerin bilimsel bir yöntem ile çözülebileceği varsayımı ve kesinlik arayışı, ABD’deki karar alıcıların bu yöndeki talepleri ve gereken kurumsal fırsatlar ile birleşince disiplinin gelişmesi için uygun bir ortam oluşmuştur. 1945 sonrası dünya siyasetinde Amerikan rolünden bağımsız anlaşılamayacak olan Amerikan sosyal bilimi (Hoffmann, 1977: 47), rasyonalist çıkar dili ile Anglo-Amerikan kapitalist üretim modelinin ihtiyaçları ve buna paralel yürütölen küresel siyaseti tanımlayacak ve tamamlayacak bir bilimsel dayanak olarak işlev görmüştür (Williams, 2005: 126). Uİ disiplini, ABD’nin yeni rolüne uygun olarak ihtiyaç duyduğu gerekçeleri, disiplinin inceleme konusunu ve dışarıda bırakılması gereken konuları belirleyerek daha en başından herkesi kapsayan ortak bir bakış ile değil, taraflı bir şekilde gelişmiştir. Örneğin Steve Smith’e göre, disiplin içerisinde ‘açıklama’ adı altında ABD çıkarları yeniden üretilirken, ‘meşruluk’ adı altında dar konular gündemde kalmış ve ‘nesnellik’ adı altında bilinçli olarak normatif, ahlaki görüşten uzak durulmuştur (Smith, 2004: 507).

Disiplinde var olan taraflılığın anlaşılması adına iki temel araştırma önemli birer gösterge olmuştur. Bunlardan birincisi, hem taraflılığı hem de dar görüşlölüğü kanıtlamaya çalışan Hayward R. Alker ve Thomas J. Biersteker’in 1984 yılında gerçekleştirdiği çalışmadır. Alker ve Biersteker, belirli üniversitelerden temin edilen 17 okuma listesini ele alarak ABD’de var olan metodoloji ve teori yoğunluğunu ortaya koymaya çalışmışlardır. Bulgulara göre literatürde dağılım şöyledir; %70’i davranışsal, %20’den biraz fazlası geleneksel

ve %10'dan daha azı diyalektik yaklaşıma dayalı çalışmalardır. Davranışsal literatürün %72'si neo-realist yaklaşıma, geleneksel yaklaşımın da %82'si realist yaklaşıma yakındır (Alker ve Biersteker, 1984: 129). Smith'e göre buradan çıkarılabilecek sonuç, dünyaya egemen olan ABD teorisinin kendi içinde dar görüşlülüğe sahip olduğudur. Verilerden de anlaşıldığı üzere realizmin farklı metodolojik yaklaşımları disiplini domine etmektedir (Smith, 2000: 393-394). Alker ve Biersteker çalışmaları dışında Ole Wæver da, daha geniş ölçekli bir çalışmayla disiplindeki ABD egemenliğini sayısal olarak ortaya çıkarmaya çalışmıştır. 1970'den 1995'e kadar önde gelen dördü ABD merkezli ve üçü Avrupa merkezli bilimsel dergiyi inceleyerek Amerikan akademik hegemonyasının disiplini nasıl etkilediğini araştırmıştır (Wæver, 1998: 688). 1970-1995 yılları arasında Amerikan ve Avrupa dergilerinde yer alan yazarların ikamet ettikleri yerlerin karşılaştırmalı sonucuna göre; ABD merkezli dergilerde Amerikan yazarların oranı yüzde 80'den fazla bir orana sahipken, Avrupa dergilerinde bu oran görece dengelidir. Örneğin Uluslararası Çalışmalar ve Milenyum İncelemesi'nde (Review of International Studies and Millennium) Amerikalı ve Britanyalı yazarlar yaklaşık olarak yüzde 40 gibi eşit bir orana sahipken Barış Araştırmaları Dergisi'nde (Journal of Peace Research) Amerikalı ve "Avrupa'nın geri kalanı" yüzde 40 oranında eşit bir orana sahiptir (Wæver, 1998: 697).

Disiplinin Batı merkezliliğine odaklanan Amitav Acharya ve Barry Buzan'a göre Uİ teorilerinin geniş bir bölümü Batı tarihinden alınmıştır. Bunun temel nedeni ise, Batı'nın dünya gücü olarak yükselişi ve kendi yapısını dünyanın geri kalan yerlerine dayatmasına dayanmaktadır. Bu fikrinsel hegemonyaya bağlı olarak Batı'nın disiplin içerisindeki egemenliğine yönelik bir itirazın disiplin içinde yeterince gelişmemesi doğaldır (Acharya ve Buzan, 2007: 293). Acharya ve Buzan'a göre, disiplinin taraflılığına yönelik eleştiri geliştiren Batılı araştırmacılar genel anlamda Amerikan egemenliğine ve pozitivizmine karşı da çıkmaktadır (Acharya ve Buzan, 2007: 296). Bu anlamda Smith ve Wæver'ı eleştiren Buzan ve Acharya, onların eleştirisini genişleterek Batı'nın teori içerisindeki hâkimiyetini açıklamaya çalışmışlardır.

Cox'un disiplin içindeki önemli çıkarımlarından biri teorisinin "her zaman birileri ve bir amaç için" olduğudur (Cox, 1981: 128). Bu çıkarım hiçbir teorisin tarafsız ve nesnel olamayacağını, böylece de mevcut düzenin devamlılığını

sağlayacağını ifade etmektedir. Cox, bu bağlamda problem çözücü teoriler ve eleştirel teori arasında bir ayrım geliştirmiştir. Buna göre problem çözücü teoriler, temel anlamda hâkim toplumsal ve iktidar ilişkilerinde oluşan bir sorunun çözümüne odaklanırken, eleştirel teoriler sorunun kökenine, tarihine, değişim süreçlerine ve sosyal ve politik bileşene odaklanmaktadır (Cox, 1981: 128-129). Max Horkheimer da zamanında benzer şekilde geleneksel ve eleştirel teori ayrımından bahsetmiş ve teori kavramının tarihsellikten uzak bir şekilde içsel bir doğaya dayandırılarak haklı çıkarıldığını, bu nedenle mutlaklaştığını, şeyleştirdiğini ve ideolojik bir hale geldiğini iddia etmiştir (Horkheimer, 2002: 194).

Uİ disiplinin taraflı olup olmadığı tartışmasına ek olarak, disiplin içindeki hâkim yaklaşımların indirgemeci olup olmadığı konusu da çeşitli defalar eleştirel tartışmalara konu olmuştur. Disiplin içindeki hâkim geleneksel pozitivist ve rasyonalist eğilim devleti temel analiz birimi seçmekle birlikte, onu tarih ve mekân dışı, evrensel, değişmez veya dönüştürülemez bir varlık olarak kabul etmiştir. Bir başka ifade ile geleneksel eğilim, devleti toplumsal bütünlükten ve ilişkilerden bağımsız bir varlık olarak ele almaktadır. Maddi bağlamından kopartılarak “fetişleştirilen” devlet anlayışı, devleti oluşturan toplumsal-sınıfsal ilişkileri; bu ilişkilerin devlet içinde oluşturduğu iç çelişkileri; devletin mevcut üretim ilişkilerinin yeniden üretimi için yürüttüğü düzenleyici faaliyetleri; sınıfsal ve ülkesel ittifak ilişkilerini ve sürekli bir dinamizm içindeki değişimini görmezden gelmek anlamına gelmektedir (Brincat, 2010: 689).

Uİ içindeki pozitivist ve rasyonalist geleneksel yaklaşımlar, tarihin belli bir kesitine ait olmasına rağmen 1648 Westphalia Anlaşması ile sabitleştirilmiş ve indirgenmiş bir devlet tanımını kabul etmiş (Mabee, 2003: 137) ve bu tanımları sübjektif varsayımlar ile yasalastırmaya ve evrenselleştirmeye çalışmışlardır. İnsan doğasının mı yoksa sistemin anarşik yapısının mı belirleyici olduğu tartışması realizm, liberalizm, neo-realizm ve neo-liberalizm arasında süregelirken, bu tartışmalı varsayımlar merkezinde devlet olan bir sistemin evrensel yasaları olarak disiplin içinde sürekli yeniden üretilmiştir.

Uİ içinde zamanla etkisini genişleten eleştirel yaklaşımlar devletle ilgili geleneksel bakış açısına karşı çıkmış ve devlet söylemini yapı söküme uğratarak, onun tarihsel ve kavramsal olarak nasıl oluştuğunu, nasıl şu ya da bu şekilde hareket ettiğini veya nasıl verili olarak yeniden üretildiğini ortaya çıkarmaya çalışmış ve devletler arası sistemin genel olarak dayandığı önemli bir kurgu olan

devletlerin egemen eşitliğini (Cox, 2002:32) tartışma konusu yapmışlardır. Bu perspektiften bakıldığında eleştirel teoriler tek sesliliğe sahip olmamakla birlikte, temel anlamda devlet-merkezci yaklaşımlar tarafından dışarıda bırakılan ve soyut bir kategori olarak kabul gören egemen devletin nasıl oluştuğu ve meşruiyet kazandığı açıklamasını, sosyal ve tarihsel bir biçimde kavramsallaştırarak egemen devlet ve siyasi alanı tartışmaya açmayı hedeflemişlerdir. Öte yandan ortaya konulan görece yeni açıklamalara rağmen bu teoriler, karşı çıktıkları düşüncelerden radikal bir kopuş gerçekleştirememiş, dahası “eleştirel olma iddiasına rağmen ironik bir biçimde sürecin yayılışına katkı koyan ve tahakkümü onaylayan” bir bakış içerisinde kalmışlardır (Uğurlu, 2013: 216). Bu bağlamda, literatürde devleti sorunsallaştırma başarısızlığının (Neufeld, 1996: 262) ve kapsayıcı bir devlet teorisinin kurulamamasının yanı sıra bütünsel olarak eleştiri ve dönüşüme odaklanan, kapitalist ilişkileri ve sınıfsal analizi içeren, sistemin mevcut egemenlik ve sömürü ilişkilerinin ele alındığı bir yaklaşımın olmaması gözlemlenmektedir.

Uİ içerisinde kendilerini eleştirel olarak nitelendiren teoriler yenilikçi, disiplin içerisinde önemli (George, 1989: 273) ve olumlu bir gelişme olarak değerlendirilse de disiplin içerisindeki geleneksel anlayış yerli yerinde durmakta (Yalvaç, 2017: 198) ve esas sorunu, eleştirilen anlayışın yerine konulacak bir alternatifin yaratılma çabasının dahi olmaması oluşturmaktadır (Kurki, 2011: 130). Eleştirel teorilerin soyut-teori odaklı olmaları ve hâkim görüşlere karşı nasıl karşı çıkılacağına yönelik gerçekçi bir perspektife sahip olmamaları alternatif olarak öne çıkamamalarında gösterilebilir. Ancak bunun da ötesinde değerlendirilmesi gereken asıl hususu Ellen Meiksins Wood ironik bir biçimde ifade etmektedir:

“Eğer sistemi gerçekten değiştiremiyorsak, hatta anlayamıyorsak (hatta onu bir sistem olarak bile düşünemiyorsak) ve sistemi eleştirebileceğimiz bir bakış açısına sahip olamıyorsak, sisteme karşı çıkmak şöyle dursun, arkamıza yaslanıp keyfini çıkarabiliriz - ya da daha iyisi alışverişi gidebiliriz” (Wood, 1997: 9).

Teoriler açısından değerlendirildiğinde ise mevcut sistem anlaşılmaz, alternatifi düşünülmez ve radikal anlamda bir eleştiri geliştirilmez olarak kaldıkça, eleştirel oldukları iddiasını savunan tüm diğer teoriler mevcut hâkimiyet biçimini ‘izleyen’ ve dahası meşruiyet sağlayan bir pozisyonda kalacaklardır.

1.3 Uluslararası İlişkiler Disiplini ve Devlete Diyalektik-Tarihsel Materyalist Bakış

Marksizm ve bilimsel yöntem olarak diyalektik materyalizm, maddi üretim biçimi ve ilişkilerini temel alan felsefi çerçeveyi ve genel ilkeler birliğini sağlarken, tarihsel materyalizm de bu ilkelerin tarihsel ve toplumsal aşamalara uygulanma şeklini oluşturmaktadır. Diyalektik materyalizm, evrenin bir süreçler bütünü olarak anlaşılmasına, buna yönelik bilimsel fikir geliştirilmesine ve bir eylem kılavuzu oluşturulmasına katkı sağlamaktadır (Nalçacı, 2018: 84). Tarihsel materyalizm, diyalektik materyalizmin önermelerini ve kategorik çerçevesini toplumsal yaşama uyarlayarak tarihsel bir süreç içerisinde toplumun maddi yaşam koşullarını, sınıfsal ilişkilerini, bireylerin toplumsal varlıklarını ve sınıfsal etkileşimlerini, üretim biçimi-ilişkilerinin iç çelişkilerini analiz etmeye ve değiştirmeye yönelik tezler oluşturan bir yöntemdir. Diyalektik materyalizm ve tarihsel maddeci yaklaşım, devleti verili almamakta, kendinden menkul bir anarşiye karşı çıkmakta ve yalnızca söylem-dil bağlamında yapılan üstyapısal eleştirinin pratikle bağın kesilmesine ve bütünsellik algısının parçalanmasına yol açtığını savunmakta ve bunun yerine toplumsal-sınıfsal iç çelişkilerle yoğunlaşmaktadır.

Anglo-Amerikan Uİ disiplini kendine dikkate değer bir yer bulamayan tarihsel materyalist yaklaşıma göre (Brincat, 2010: 684) Uİ disiplini içerisinde hem ana akım yaklaşımlar hem de temel yapı ve dinamiklere karşı eleştirel olma iddiası ile ortaya çıkan post-pozitivist çalışmalar, maddi-toplumsal ilişkileri (üretim ilişkileri) göz ardı etmekte, yapısal ve tarihsel süreçleri yeterince ele almamaktadır. Tarihsel süreçlere ve üretim ilişkilerine önem vermeyen, şeyleri olduğu gibi inceleyen ve destekleyen bu muhafazakar siyasi bakış açısı (Smith, 1996: 194), devleti de böyle incelemektedir. Bu bakış açısı devlete atfedilen karakterler ve roller ile oluşturulan algıyı doğrudan kabul etmeye ve bundan dolayı da kapitalizmi ve ona içkin olan sömürüyü tartışmamaya ve dahası haklı çıkarmaya yol açmaktadır (Lenin, 2019: 15). Bu nedenle kapitalist sermaye ilişkilerinin sürekliliği sağlanırken devlet, oldukça ideolojik bir biçimde toplumsal ilişkilerden ve toplumdan azade, tarihsiz, şeyleştirilmiş bir biçimde dar bir alana hapsedilmektedir.

Toplumsal olguların ‘varlıkları’ yalnızca ‘oluşları’ içinde ve esasen aracılığıyla anlaşılır ve açıklanabilir olduğuna göre (Mandel, 1980), devleti ebedi;

değişmez bir algı; inşa edilmiş bir söylem veya toplumdan ve sınıflardan bağımsız bir varlık olarak kabul etmek yerine onu somut; değişen ve geçici olarak kabul etmek ve devleti kapitalist gelişmenin sermaye birikimine bağlı, tarihsel olarak değişen toplumsal ilişkiler biçimine ve aşamalarına oturtarak incelemek gereklidir (Bieler ve Morton, 2003: 471). Bir başka deyişle devletin ne olduğu ya da neden var olduğu gibi sorular, devletin tarihsel olarak (kapitalist) toplum içindeki sınıfsal rolünü, işlevlerini ve araçlarını incelemeyi ve onları sorgulamayı gerektirir. Devlete yönelik ortaya konan argümanlar, toplumsal pratikler ile desteklendiği müddetçe hayatta kalacağından (Çelik, 2001: 197) Uİ disiplinine hâkim olan ve maddi dünyadan kopuk insan doğası ya da anarşi gibi ön kabulleri, değişmez kabul edilen yasaları, genelleştirmeleri, var olduğu gibi açıklamayı dışlamak gerekmektedir. Bunun aksi yönünde geliştirilen bir devlet inancı, devletin toplum üstündeki iktidarını ve eylemlerini meşrulaştırırken (Neocleous, 2015: 81) devlete yönelik eleştirel bir bakış açısı geliştirmeyi engellemektedir.

1.4 Marksizm, Yöntem ve Kapitalist Devlet Tartışmaları

1.4.1 Marksizm ve Diyalektik-Tarihsel Materyalizmin Gelişimi

Modern sanayi ve modern toplum ile birlikte ortaya çıkan ve kendinden önceki öğretileri aşan Marksist dünya görüşü; pratik gerçeklikler, toplumsal ve tarihsel gerçeklikler, insanda ve insan toplumunda var olan çelişkileri, çelişkilerle bağlı olarak çözümü, eylemi, engelleri ve ilerlemeyi ortaya koymayı hedeflemektedir (Lefebvre, 2007: 17-18). Bir başka ifade ile Marksizm, tüm toplumsal ve tarihsel gerçekliği eleştirel bir biçimde ele alan bir yöntem ve düşünce biçimi olduğu kadar onu dönüştürmeye de olanak sağlayan devrimci pratik eylemliliğe dayanmaktadır. Bu bağlamda kuram ve eylem bütüncül bir şekilde Marksist yöntemde içerilmektedir (Soyer, 2020: 34).

Marksist düşüncenin en temel özelliklerinden biri toplumsal hayatta maddi üretime öncelikli bir rol atfetmesi, bütün sosyal faktörlerin etkileşiminde ekonomik koşulların en temel etkiye sahip olduğunu belirtmesidir (Ollman, 2001: 143). Engels'in ifadesiyle “tarihte en sonunda belirleyici etken, gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir” (Engels, 2000: 15). Toplumsal yapının belirleyicisi olan ekonomik temeli/altyapısı, maddi hayatın bütününe ifade eden üretim tarzıdır; geri kalan her şey ise üstyapıyı (devlet, din, anayasa vb.) oluşturmaktadır (Brosius, 2015: 78). Üretim tarzı temeldir ancak üst yapıdaki tüm unsurlar da süreç içerisinde belirli bir etkiye sahip olduğundan ve tarihsel

savaşımına bir anlamda yön verdiğinden hepsi birbiriyle etkileşim içindedir (Engels, 2000: 16).

Marksizmi diğer teorilerden ayıran temel özelliklerinden bir diğeri, sınıf mücadelesine verdiği önemdir (Eagleton, 2011: 48) ve Karl Marx ve Friedrich Engels, “*Komünist Manifesto*” adlı ünlü eserlerinde “tüm toplumların bugüne kadarki tarihi, sınıf savaşımının tarihidir” (Marx ve Engels, 2019: 49) ifadesiyle bunu ortaya koymaktadırlar. Bu tez toplumsal hayatın çelişkilerle dolu olmasına dayanmaktadır. Buna göre belirli toplum biçimlerinde bir bölümün uğraşısı diğerlerinin uğraşısı ile çatışmakta, tarih ise uluslar ve toplumların içinde ve aynı zamanda uluslar ve toplumlar arasındaki bir savaşımı ve birbirini izleyen devrim ile gericilik, barış ile savaş dönemlerini ortaya koymaktadır. Marksist anlayış, görünüşte rastlantısal, keyfi ve karmaşık duran bu ‘labirenti’ yöneten yasaları ortaya koymaya çalışan bir yol haritası olmuş, başka bir deyişle sınıf savaşımının teorisini ortaya koymuştur (Lenin, 2006: 26).

Marksizm tarihsel ve bütünsel olarak bakıldığında kapitalizmin doğuşu, gelişimi ve çöküşüyle, bir başka deyişle kapitalizmi temel araştırma konusu yaparak kapitalizmin bütünü; daha özel olarak ise mevcut biçimin kaynağı, birleşimi, değişimi üreten güçleri, bunların nasıl gizlendiği, mevcut durumun nereye evrilebileceği ve bu sürece nasıl etki edileceği üzerinde durmaktadır (Ollman, 2001: 134). Marksizm, bir tarihsel nesne olan kapitalist üretim biçimini tanımlayarak kapitalist toplumun çelişkileri ve eski koşullar içinde oluşan fikirler üzerinde gelişmiş ve onlara yenilikçi bir tarzda çözüm üretmeye çalışmıştır (Politzer, 2003: 249). Marx ve Engels’in bu doğrultuda yaptığı olgusal ve toplumsal çözümlemeler Marksist bilim bakış açısı, bir başka ifadeyle, gerçekliği araştırma, kavrama ve açıklama biçimi olan diyalektik-tarihsel materyalist yöntem ile mümkün olmuştur (Ollman, 2001: 136).

Diyalektik materyalizmin gelişimini anlamak G. W. Friedrich Hegel’de doruğa ulaşmış klasik Alman felsefesi-diyalektik yöntemini ve Ludwig Feuerbach’ın özünde idealist olan mekanik materyalizmini anlamayı gerekli kılmaktadır (Thalheimer, 2018: 95-96). Hegel ve Feuerbach’ın felsefeleri birbirlerinden oldukça farklı rollere sahip olsalar da, dahası biri burjuva felsefesinin pozitif tamamlayıcısı öteki ise negatif tamamlayıcısı olsa da, diyalektik materyalizmin öncüllerini oluşturmaktadır (Thalheimer, 2018: 86). Marx ve Engels tarafından geliştirilen diyalektik materyalizm Hegel’in idealist

diyalektiğini ve Feuerbach'ın mekanist materyalizmini reddeden ve dahası aşan bir yöntemi ifade etmektedir.

İdealist temeller üstüne inşa edilen Hegel'in diyalektik yaklaşımı filozofun tanık olduğu çağın koşullarına göre gelişmiştir. Hegel'in felsefik yaklaşımı ekonomik ve siyasi devrimler çağı olan 18. ve 19. yüzyıl başlarında yaşanan deneylere tanık olduğu bir dönemde, bir başka ifade ile feodalizme ait niteliklere dayanan devletin burjuva ve kentli küçük burjuva sınıfı tarafından dönüşüme uğratıldığı yıllarda gelişmiştir (Politzer, 2003: 36). Hegel felsefesinin en önemli unsuru, Antik Yunan'dan beri gelişmekte olan diyalektik düşüncüyü belirli bir sistematığe ulaştırması ve diyalektiğin genel hareket biçimlerini ortaya koyması olmuştur. Bu doğrultuda Hegel evreni, sürekli bir açılma süreci olarak görerek, her fenomeni durmadan değişen ve gelişen, kendi içerisinde çatışmalı, bir başlangıca ve sona sahip bir süreç olarak kabul etmiştir (Riazanov: 1990: 53).

Marx ve Engels, Hegel diyalektiğini, klasik Alman felsefesinin en büyük başarısı olarak kabul etmiştir (Lenin, 2006: 21). Öyle ki Marx, “Tarihte bir iç gelişme, zincirleme bir iç bağlantı olduğunu kanıtlamayı deneyen ilk adam Hegel'dir” (Marx, 1979: 37) diyerek Hegel diyalektiğinin hakkını teslim ederken, Engels “modern Alman felsefesi, ilk kez olarak bütün doğa, tarih ve tin dünyasının, sürekli bir hareket, sürekli bir değişme; sürekli bir dönüşüm ve evrim içine girmiş bir süreç biçiminde kavranmış bulunduğu ve bu hareket ile bu evrimin iç bağlantısını göstermeye girişen Hegel sisteminde doruğunu buldu ve Hegel sisteminin büyük başarısı da budur” (Engels, 1977: 75) ifadelerinde bulunmuştur.

Hegel diyalektiğinin sorunlu olan özelliği doğa ve insan tarihini sadece Mutlak Fikrin (İdea) kendisi olarak kabul etmesi ve bundan dolayı tinsel, metafizik bir alana hapsolmasıdır (Politzer, 2003: 36). Hegel'e göre “Us Tözdür, yani tüm edimselliğin varlığını ve kalıcılığını onda ve onun yoluyla bulduğu şeydir; sonsuz Güçtür” (Hegel: 2006: 15). Bir başka ifade ile Hegel, dış dünyayı maddeden değil, kendini Tin olarak sunan aklın ve bilincin yansıması olarak açıklamaktadır. Akıl ile gerçekliği özdeşleştirdiği için de idealizme saplanmaktadır. Engels'in ifadesiyle Hegel'in başarısızlığı “fikirleri gerçek şey ve süreçlerin az çok soyut yansılarını olarak göreceği yerde, tersine, nesneler ile nesnelerin gelişmesini, dünya var olmadan önce bilinmeyen bir yerde var olan ‘Fikir’in gerçekleşmiş yalın kopyaları olarak” görmesidir (Engels, 1977: 76).

Hegel'deki diyalektik, Marx'ın belirttiği üzere baş aşağı duran, mistik kabuğun içindeki öze ulaşmak için ayakları üzerinde durdurulması gereken bir konudur (Marx, 2020: 29). Marksist yöntemde diyalektiğin geliştirilmesi açısından Hegel her ne kadar bir öncül oluştursa da bu diyalektik Hegel'den “yalnızca farklı değildir, onun tam karşıtıdır” (Marx, 2020: 29). Çünkü materyalist diyalektik yöntem, Hegel'in tersine düşünsel olanı insanın aklında yeniden düzenlenen ve dönüştürülen maddi gerçeklik olarak ele almaktadır (Marx, 2020: 29). Bir başka ifade ile “dünyanın gerçek birliği, maddiliğine dayanır” (Engels, 1977: 105). Bu bağlamda Marx ve Engels, idealist felsefeden bilinçli diyalektiği çekip genel anlamda hem doğanın hem tarihin materyalist anlayışı ile bütünleştirmiştir (Engels, 1977: 54).

Diyalektik materyalizmin öncülerinden bir diğeri, Hegel'in radikal öğrencisi ve burjuva devrimcisi olan Feuerbach ve yayınlandığı dönem çığır açan “*Hristiyanlığın Özü*” (1841) adlı eseridir. Feuerbach, tanrısal bir ifade olan Mutlak İdea'nın tüm varlığı belirlediği tezini reddederek idealizmden materyalizme geçişi ortaya koymaktadır (Riazanov, 1990: 54). Bir başka ifade ile Feuerbach'a göre, dünya akıl ile inşa edilmemektedir ve hakiki bilgi, duysal ve maddi olandır (Thalheimer, 2018: 91).

Marx ve Engels'den önceki kaba materyalizmin, Feuerbach'ın ki de dâhil olmak üzere, en temel sorunu, gerçekliği; duyumsallığı ve nesneyi insan etkinliği ya da pratik olarak değil, sadece nesne ve sezgi olarak görmesidir (Marx ve Engel, 2013: 15). Bu bağlamda Feuerbach'ın materyalizmi eksik ve kusurludur. Bu da öncelikli olarak materyalist anlayışı doğa da kabul ederken tarihte kabul etmemesine ve doğa bilimlerinde ve tarihteki diyalektiği reddetmesine dayanmaktadır (Thalheimer, 2018: 92). Aynı zamanda eski materyalizm insan özünü soyut olarak gördüğünden dünyayı yorumlamakla kalmıştır (Lenin, 2006: 21). Marx bu duruma, Feuerbach üzerine 11. tezinde “filozoflar dünyayı yalnızca çeşitli biçimlerde yorumladılar, aslolan onu *değiştirmektedir*” (Marx ve Engels, 2013: 17) ifadesiyle dikkat çekmiştir. Sonuç olarak Marx ve Engels, Hegel'in nesnel temellere oturmamış idealist diyalektiğini materyalist bir biçimde geliştirdikleri gibi, Feuerbach'ta var olan boşluğu da hem materyalist tarih anlayışını geliştirerek hem de tarih ve doğa da eksik bıraktığı diyalektiği uygulayarak doldurmuşlardır.

Diyalektik materyalizmin tarih teorisi, bir başka deyişle tarihsel materyalizm, toplumsal ilişkiler içinde hem bir inceleme hem de eylem aracıdır. Tarihsel materyalizm yalnızca geçmişte neler yaşandığını değil, insanın tarih yapma biçimini, bireylerin maddi yaşamlarını sürdürmeye yönelik eylemlerini teorik olarak ele alan ilk yöntemdir (Thalheimer, 2018: 134). O halde Marx ve Engels'in hareket noktası gerçek bireylerdir. Marx ve Engels, esas zenginliğe sahip olan; belirli amaçlar izleyerek hareket eden; yaşamını sürekli yeniden üreten ve çatışmalara girenin insanın kendisi olduğu anlayışını kabul etmektedir (Marx ve Engels, 1976: 144). Engels'in ifadesiyle:

“İnsanlar, her biri bilinçli istediği kendi amacını izleyerek, -sonunda hangi şekli alırsa alsın- kendi tarihini yapar, ve tarih, işte başka başka doğrultularda etkide bulunan bu sayısız iradenin ve bunların dış dünya üzerindeki çeşitli etkilerinin bileşkesidir” (Engels, 1999: 49-50).

İnsanların tarih yapabilmesinin öncülü ise yaşamlarını devam ettirebilecek durumlarının olmasıdır. Yaşamak için de “her şeyden önce yiyecek, içecek, barınak, giysi ve daha başka şeyler gerekir. O halde, ilk tarihsel eylem, bu ihtiyaçları karşılayacak araçların üretimidir; maddi yaşamın kendisinin üretimidir” (Marx, 2013: 36). Bir başka ifade ile insanların kendi geçim araçlarını üretmeleri, kendi maddi yaşamlarını da ürettikleri anlamına gelmektedir (Marx, 2013: 30).

1.4.2 Marx, Engels, Lenin ve Devlet İlişkisi

Marx ve Engels sistematik bir devlet çözümlemesi yapmamış ve devlet hakkındaki görüşlerini tamamlamamış da olsalar onların devlet anlayışı, en genel ifade ile devleti toplumun üstünde ve toplumdan tamamen ayrılmış, ona eşitlik ve adalet sağlama gibi meşru roller atfederek sınıfsal yapısını göz ardı eden yaygın burjuva anlayışa ve kavramsallaştırmasına karşı çıkmayı ifade etmektedir. Bu karşı çıkış en kapsamlı biçimde Marx ve Engels'in kendi maddeci tarih anlayışları sistemli bir biçimde ortaya koydukları “*Alman İdeolojisi*” eserlerinde ortaya konmaktadır:

“Özel mülkiyetin topluluktan ayrılıp kopmasıyla birlikte devlet, burjuva toplumunun yanı sıra ve burjuva toplumunun dışında tamamen ayrı bir varlık haline geldi. Ancak bu devlet, burjuvazinin hem içsel hem de dışsal amaçları nedeniyle, kendi mülklerini ve çıkarlarını karşılıklı olarak güvence altına almak

için benimsemek zorunda kaldığı örgütlenme biçiminden başka bir şey değildir” (Marx ve Engels, 2013: 65).

“*Komünist Manifesto*” kitabında devlet, “bir sınıfın başka bir sınıfı ezmekte kullandığı örgütlü güç” (Marx ve Engels: 2019: 76) olarak ele alınırken, devletin yürütme gücü de genel olarak burjuvazinin işleri ile ilgilenen bir kurul (Marx ve Engels, 2019: 52) olarak değerlendirilmektedir.

Bertell Ollman’a göre devlet, kapitalistlerin ihtiyaç ve çıkarlarına hizmet ederken hâkim kapitalist sınıftan ayrı, bağımsız ve tarafsızmış gibi görünerek ve böylece herkesin devleti olduğuna yönelik bir inanç ve güven geliştirerek hâkimiyetini meşrulaştırmaktadır (Ollman, 2010: 85). Marx ve Engels’e göre devlet için geliştirilen bu meşruiyet ve hâkimiyet esasen egemen sınıfın düşüncelerine dayanır. Daha genel bir ifade ile maddi üretim araçlarına sahip olan sınıf aynı zamanda zihinsel üretim araçlarına da hâkimdir. Marx ve Engels’in ifadesiyle:

“Egemen düşünceler, egemen maddi ilişkilerin fikri ifadesinden, düşünceler halinde kavranan egemen maddi ilişkilerden, yani o bir sınıfı egemen sınıf yapan ilişkilerden başka bir şey değildir; yani, onların egemenliğinin düşünceleridir” (Marx ve Engels, 2013: 52).

Egemen düşüncelerin aksine devlete yönelik Marksist bir çerçeve geliştirmek, devlet ve üretim tarzı arasında, devlet ve egemen sınıf arasında, devlet ve siyasi/iktisadi işlevleri ve ideoloji gibi düzeyler, süreçler ve ilişkiler arasındaki bağlantıyı görmeyi gerekli kılmaktadır. Böylece bir üstyapı kurumu olarak kapitalist devlet, çeşitli düzeylerin toplumsal ilişkisi olarak, bir bütünlük içerisinde incelenebilir (Ollman, 2010: 30).

Marx’ın devlet analizine göre, devleti şekillendiren toplumdur. Toplumu şekillendiren ise hâkim üretim biçimi ve buna içkin olan üretim ilişkileridir. Üretim ilişkilerinin bir sonucu olan devlet, üretime içkin olan sınıfsal yapının siyasal bir dışı vurumudur. Bir başka ifade ile devlet, kapitalist üretim biçimi içindeki hâkim sınıfın egemenliğini sürdürmedeki temel araçlarından biridir (Carnoy, 2015: 70). “Sınıflı bir toplumda egemen sınıfın gücünü temsil eden devlet, ...” (Marx, 1966: 122) ve “emekçiler burjuva sınıfı ve burjuva devletinin köleleridir” (Marx ve Engel, 2019: 58) ifadeleri devletin sınıfsal konumuna dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Marx, devletin, toplumu bir arada tutmaya çalışsa da, sınıflar arası barışçıl bir uyum alanı olduğu mitine karşı çıkmaktadır.

Zira devlet, sosyal hayattaki çelişkilerden, emek ve sermaye arasında var olan çelişkilerden tarafsız kalamayacağından, uyumun değil bölünmenin kaynağını oluşturmaktadır (Eagleton, 2011: 222-223).

Devlet, kapitalist üretim biçiminde konumlandığı yer itibariyle bir sınıf devletidir. Bir başka ifade ile devletin doğası, maddi üretim biçiminin doğası ve gerekliliklerinden dolayı bir sınıf devletidir (Carnoy, 2015: 77). Marx, “Fransız Burjuvazinin *maddi çıkarı*, tam da bu geniş ve çok kollu devlet mekanizmasının korunmasına en sıkı şekilde bağlıdır” (Marx, 2016: 76) ifadesiyle üretim ilişkileriyle toplumsal “styapı” arasındaki temel bağlantı noktası olan sınıflar konusuna, bir başka ifade ile devletin kapitalizmin merkezinde yer alan sınıfsal konumuna dikkat çekerken, kapitalist sınıfın da devlet gücüne dayandığını ortaya koymaktadır.

Marx, tarihsel maddeciliğin uygulamalı başyapıtlarından sayılan, şubat 1848 Devrimi’nden Louis Napoleon’un İkinci Cumhuriyet dönemine son veren 2 Aralık 1851 darbesine kadar olan süreci ele aldığı “*Louis Bonaparte’ın 18 Brumaire*” adlı eserinde devlete yönelik önemli zmlerinde bulunmaktadır. Marx, kapitalist devlet oluşumunu en genel ifade ile şöyle özetlemektedir:

“Devasa bürokratik ve askeri örgütlenmesiyle, kapsamlı ve yapay devlet mekanizmasıyla, yarım milyonluk ordunun yanı sıra yine yarım milyonluk bir memur ordusuyla bu yürütme gücü, Fransız toplumunun bedenini bir aç tabaka gibi saran ve tüm gözeneklerini tıkayan bu korkunç asalak cisim, mutlak monarşi döneminde, feodal sistemin onun da yardımıyla hızlanan kş sırasında ortaya ıktı” (Marx, 2016: 149).

Devletin işleme mantığı ise “her bir ortak çıkar toplumdan hemen sklp alınarak daha yüksek, *genel* bir çıkar olarak onun karşısına çıkarıldı” (Marx, 2016: 149) şeklinde ifade edilmektedir. Örneğin toplumun mevcut organlarının kararlaştırdığı bir köydeki köprü ve okul binası yapımı ya da demiryolları ve üniversitelerin yapılması gibi işler toplumdan koparılarak hükümetlerin faaliyet nesneleri biçimine bürünmüştür (Marx, 2016: 149). Böylece Marx, topluma ait olan ortak işlere, mutlak monarşi döneminde ortaya çıkan ve tüm topluma yayılan devlet mekanizması tarafından nasıl el konulduğunu ve bu çıkarların toplumun karşısında biçimlendiğini göstermiştir.

Engels, iktisadi bir gelişme aşamasında yaşanan bölüşümdeki farklılıklar ve buna bağlı olarak sınıf farklılıklarının ortaya çıkmasıyla başta toplumsal

görevleri kendi bünyesinde toplayanların, “zamanla toplum üzerinde egemenliğe nasıl yükselebildiği; durumun elverişli olduğu yerde, ilkel hizmetkârın yavaş yavaş nasıl efendi haline” (Engels, 1977: 295) geldiğine dikkat çekmektedir. Tarihsel olarak bakıldığında, toplumun kendisi çeşitli kamusal işlevlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece bu amacı yerine getiren kişiler, toplumda yeni bir işbölümü alanı oluşturarak özel çıkarlara sahip olmaya, kendilerini atayan insanlardan bağımsız bir güç halini almaya başlamış ve devlet oraya çıkmıştır (Engels, 2000: 22). Bir başka ifadeyle, ilk zamanlarda toplum çıkarlarını ele alan ve savunma sağlayan devlet, zaman içerisinde hâkim sınıfın diğer sınıfa karşı sürdürdüğü bir varlık koşulu haline gelmiştir (Engels, 1977: 251-252). Bu bakımdan devlet, kendi dönemi boyunca bütün toplumu tek başına temsil eden, öteki sınıfı baskı altında tutan sınıfın devletidir. Engels’in ifadesiyle:

“İlkçağda, köle sahibi yurttaşların; ortaçağda, feodal soyluluğun; çağımızda, burjuvazinin devletidir” (Engels, 1977: 443).

Engels’e göre devletin en temel özelliği toplumdan ayrılmış bir kamu gücü mekanizması olmasıdır (Engels, 2020: 136). Devlet toplumdan ayrılmış, kendini toplumun üstüne yerleştirmiş olmasına karşın toplumun kendisinden çıkmış ancak topluma giderek yabancılaşmış bir güçtür (Engels, 2020: 211). O halde devlet, toplumun dışından dayatılan bir güç olmanın aksine, toplumun çözülemez karşıtlıklarının ve çatışmaların bir ürünüdür. Bu karşıtlıklar ve çatışmaların hafiflemesi, düzen adı altında belirli sınırlar içerisinde tutulması için görünüşte toplumun üstünde, bağımsız bir güç olan devlet gerekli olmuştur (Engels, 2020: 210). Devlet örgütlenmesi, sınıf karşıtlıklarını kontrol etme ihtiyacından doğarken kendisini sınıf çatışmalarının tam da ortasında bulmuştur.

Marx ve Engels’in devlet çözümlemelerinde değinilmesi gereken son nokta devletin sınıfsal doğasından ve düzenin devamlılığı ihtiyacından doğan hâkim sınıfın, burjuvazinin baskıcı kolu olarak görülmesidir (Carnoy, 2015: 74). Toplumun sınıflara bölünmesinden itibaren kendi kendine işleyen silahlı bir örgütlenmenin imkânsız hale gelmesi ile artık bununla doğrudan aynı şey olmayan özel bir kamu gücü gerekli olmuştur (Engels, 2020: 211). Bu kamu gücü, her devlet içinde hem silahlı insanları hem maddi eklentileri hem de hapishaneler gibi çeşitli zorlayıcı kurumları içermektedir (Engels, 2020: 212). Daha sonraları Marx ve Engels’in devlet görüşlerinden hareketle Lenin, devletin baskıcı rolüne daha detaylı değinmiştir.

Lenin devleti, “sınıf karşıtlıklarının giderilemezliğinin bir ürünü ve bir ifadesi” olarak kabul etmektedir. Bir başka ifade ile devlet denilen kurum, sınıf karşıtlıklarının giderilemez olduğu koşullarda ve yerde oluşmuştur (Lenin, 2020: 19). Bu anlamda Lenin’e göre eğer toplum düzeni, köleler ve köle sahipleri olarak bölünüp zaman içerisinde sınıflı toplum güçlenmeseydi, bu sistematik olarak özel baskı uygulayan yönetim aygıtı oluşmayacaktır (Lenin, 2019: 18). Bu bağlamda çeşitli sınıfsal yapılarda var olmuş her devlet, belirli bir sınıfı bastıran özel bir baskı gücü veya güç örgütlenmesidir ve bu bağlamda, hiçbir devlet özgür ve halk devleti anlamına gelmemektedir (Lenin, 2020: 34).

Lenin’e göre mevcut sistem üzerinden bakıldığında sömürünün biçim değiştirdiği, ancak sınıflı toplumun özünün değişmediği ve toplumun yine sınıf sömürüsüne dayandığı görülmektedir (Lenin, 2019: 30). Sermaye sahipleri toplum içerisinde ufak bir kesimi işaret etse de halkın tümünün emeğine el koyarak işçileri sömürmekte ve onlara hükmetmektedir (Lenin, 2019: 23). Lenin için bu sömürme ve hükmetme eylemi için kullanılan en iyi siyasi kabuk “demokratik cumhuriyettir (Lenin, 2020: 27). Lenin, demokrasi kavramına dikkat çekerek kapitalist toplumun ve sömürünün eşitlik olarak sunduğu dar sınırlı demokratik uygulamaların, genel oy hakkının ve örgütlenme gibi siyasal hakların önemsizliğine dikkat çekmektedir (Lenin, 2019: 40). Lenin, en iyi demokratik ülkelerin dahi halkın devlet yönetimine katılımını yasal olarak engellediğini ileri sürmektedir (Lenin, 2003: 149). Bir başka ifade ile Lenin, kapitalist toplumun sahte demokrasisinin, halkın büyük çoğunluğunu hem siyasetten hem demokrasiden dışlarken, sermaye sahipleri ya da azınlık için demokrasiyi ifade ettiğini öne sürmektedir (Lenin, 2020: 113). Sonuç olarak, burjuva devletleri birbirlerinden biçim olarak ayrılırlar da ortak bir öze sahiptir ve bu devletler nihayetinde kesin bir biçimde burjuva diktatörlüğünü ifade etmektedir (Lenin, 2020: 52).

Lenin, çalışmalarında yalnızca burjuva devletinin özelliklerini tanımlamamakta ve sosyalist devrim için bir strateji de ortaya koymaktadır. Bu stratejiye göre, kapitalizmden komünizme geçiş aşamasında da sınıf mücadelesi devam edeceğinden, burjuvazinin veya sınıfların ortadan kaldırılması için zor kullanmaya hazır güçlü bir işçi devleti, bir başka deyişle, proletarya diktatörlüğü gereklidir (Carnoy, 2015: 83-84). Sınıflar ortadan kaldırıldığında ise devlet de ortadan kalkmış olacaktır (Lenin, 2020: 81). Marx ve Engels de Paris

Komünü'nün başarısızlığına yönelik olarak “işçi sınıfının hazır devlet aygıtına el koymakla yetinip onu kendi amaçları doğrultusunda kullanamayacağı” (Marx ve Engels, 2019: 96) tezine ulaşmıştır. Dolayısıyla işçi sınıfı bürokratik-askeri aygıtı ele geçirmeye çalışmakla yetinmeyecek, onu parçalayacaktır. Bu da Marx ve Engels'e göre “her gerçek halk devriminin önkoşuludur” (Marx ve Engels, 1996: 46). Engels'e göre proletarya, devlet iktidarını ele geçirdiğinde ve devlet gerçek anlamda bütün toplumun devleti olarak görüldüğünde, gerçekleştirdiği ilk faaliyet-tüm üretim araçlarına toplum adına el konulması-, onun devlete ait son eylemi olacaktır (Engels, 1977: 443).

1.4.3 Kapitalist Devlet Üzerine Geliştirilen Marksist Kuramlar

Marksist devlet tartışmaları esas itibariyle 1960'ların ortasından itibaren Ortodoks Marksizm, Batı-Marksizmi (Avrupa solu) veya neo-sol yaklaşımlar arasında başlamıştır. Bu gelişmenin nedeni temelde modern ve sanayileşmiş ülkelerde hükümetlerin toplumsal hizmetlere, güvenliğe, medyaya ve üretime artan oranda ekonomik ve sosyal olarak müdahale etmesine, bir başka ifade ile devletin, toplumun ekonomiden siyasal hayata her boyutunda giderek genişlemesini mümkün kılan Keynesyen Refah Devleti'nin yükselmesine ve bununla uyumlu olarak sosyal demokrat partilerin gelişmesine bağlıdır. Aynı zamanda bu dönem 1950'lerin sonu itibariyle SSCB'deki Stalin döneminin son bulmasına ve Soğuk Savaş'ın sonuna doğru geçişi işaret etmektedir. Böyle bir ortamda da Frankfurt Okulu ve diğer ana akımların akademideki hâkimiyetlerini ve kapsama alanlarını artırmaları ve sosyalizmin pratik ve düşünsel zeminde izole edilmesi hatta kriminalize edilmesi ile Batı-Marksist teoriler gelişmeye başlamıştır.

Genel akım içerisinde, farklı ekollere-okullara bağlı olarak nicelik ve nitelik anlamında fazlaca “kapitalist devlet” tartışması yapılmıştır. Bu tartışmalar yapısalcı, işlevselci ve araçsalcı devlet türetme tartışmaları başlığı altında toplanabildiği gibi kabaca yapısalcı ve tarihselci olarak da ayrılabilir (Çulhaoğlu, 2006). Tartışmalar temelde Ortodoks Marksizm'in Tekelci Devlet Kapitalizmi kuramının eleştirisi üzerinde yoğunlaşıp gelişmiştir. Tekelci Devlet Kapitalizmi kuramı en genel ifade ile, emperyalizm çağıyla devletin, sermayenin ihtiyaçlarını yerine getiren, sermayenin toplum üzerindeki bir tahakküm aracı olduğu ile sermayenin ve devletin çıkarlarının ayrılmaz olduğu görüşüne dayanmaktadır. Bu kurama yönelik en belirgin eleştiri ‘ekonomik indirgemecilik’

olarak yöneltmiştir. Dolayısıyla kuram, Avrupa solu tarafından kapitalist devletin özgüllüğünü reddettiğinden ve sınıf mücadelesi ile devlet ilişkiselliğine yüzeysel yaklaştığından dolayı kesin bir şekilde reddedilmiştir (Clarke, 2004: 91). İkinci olarak eleştirilen devlet kuramı ise sosyal demokrat devlet kuramıdır. Bu kuram, ‘siyasal’ alanın ekonomiden kurumsal anlamda ayrılığı, bu bağlamda da devletin siyasal özerkliği üzerine yoğunlaşmakta ve devleti sınıflar arasında tarafsız bir rol atfetmektedir. Öte yandan eleştirinin asıl toplandığı nokta ise devletin özerkliğin sınırlarının belirlenmemiş olmasıdır (Clarke, 2004: 10-11). Bu bağlamda yeni sol, sosyal demokrat kuramın devletin özerkliği vurgusuna yönelerek ve kendisini Marksist Tekelci Devlet kapitalizminden ayırarak, Marksizmin ‘aşırı ekonomist’ perspektifinden dolayı üzerinde durmadığı ve üstyapı olarak tanımladığı unsurları, bir başka ifade ile siyasal, kültürel ve etik unsurları ele alma misyonunu benimsemiştir (Miliband, 1987: 19).

Kapitalist devlet tartışmaları içerisinde yer alan en temel tartışma, ‘araçsalıcı’ olarak nitelenen Ralph Miliband’ın ‘Kapitalist Toplumda Devlet’ (‘State in Capitalist Society’) (1969) adlı kitabına dayanmaktadır. Bu çalışmada Miliband, sermayenin devlete nasıl egemen olduğu ve bunu nasıl yeniden ürettiğine odaklanmaktadır. Miliband’a göre sermayenin siyasal egemenliği, onun ekonomik ve siyasal gücü tekelleştirmesinden kaynaklanmaktadır (Clarke, 2004: 28). Devlet, kapitalist sınıfın hâkimiyeti altındadır; çünkü kapitalist toplumun üretim araçlarına sahip olan ve bunları denetleyen yönetici/iktidar sınıfı, sahip olduğu ekonomik güç ile devleti kullanabilen ve bu sayede toplumu tahakküm altına alabilen bir sınıf olarak tanımlanmaktadır (Miliband, 1969: 23). O halde devlet, öncelikli ve kaçınılmaz olarak bu sınıfın ekonomik çıkarlarının bir koruyucusu ve aynı zamanda egemenliğinin devamlılığını sağlayan bir aygıttır (Miliband, 1969: 265-266).

Miliband’ın ‘araçsalıcı’ devlet kuramına yönelik ilk eleştiri Nicos Poulantzas tarafından yapısalıcı/görelî özerkçi bir devlet kuramı çerçevesinde geliştirilmiştir. Poulantzas’ın, burjuvazi kavramlarına saldıran (Poulantzas, 1969: 69) Miliband’ı eleştirdiği noktalardan biri, toplumsal sınıfları ve devleti nesnel yapılar ve “insanların, Marx’ın ifadesiyle, ‘taşıyıcıları’ oldukları bir yapı ve sistem arasındaki ilişkileri nesnel ve düzenli bağlantılar sistemi” olarak görmemesidir (Poulantzas, 1969: 70). Poulantzas, devlet ve burjuvazi arasındaki ilişkinin nesnel bir ilişkiye dayandığını, bir başka ifade ile devletin burjuvazinin

doğrudan bir aracı olmadığını iddia eder. Ancak devlet doğrudan bir araç olmasa da hem kapitalizmin hem de kapitalist sınıfın genel çıkarlarına koruyabilir. O halde eğer devletin işlevleri ve hâkim sınıfın çıkarları örtüşürse bu tamamıyla kapitalist sistemin karakterinden kaynaklanmaktadır. Bir sınıfın diğerleri üzerindeki hâkimiyeti de hâkim sınıf üyelerinin hükümete doğrudan ya da dolaylı olarak katılımı ile ilgili değildir; bu hâkimiyet, devletin “bir sosyal oluşumun uyum faktörü ve sistemin üretim koşullarının yeniden üretim faktörü” olarak ele alınmasıyla anlaşılmaktadır (Poulantzas, 1969: 73).

John Holloway ve Sol Picciotto, Miliband ve Poulantzas arasında gerçekleşen tartışmanın ilerlemeyen bir yana sahip olarak ‘araçsalıcı’ ve ‘yapısalcı’ olarak “aldatıcı” bir kutuplaşma oluşturduğunu iddia etmektedir. Onlara göre Miliband ve Poulantzas’ı birbirlerine tam anlamda karşıt olarak konumlandırmak doğru değildir. Zira her ikisi de araştırmalarında siyasala odaklanmakta ve siyasalın özgüllüğünün tanınmasını öne sürmektedir (Holloway ve Picciotto, 2004: 144). Bir başka ifadeyle, hem Miliband hem de Poulantzas devlet kuramlarını temel olarak siyasalı özerk kabul etmek, siyasala özgü yeni kavramlar geliştirmek ve Marx’ın yapıtlarındaki siyasal kısımlara odaklanmak gerekliliği ile inşa etmişlerdir. Holloway ve Picciotto’ya göre bu durum temelde Kapital’in yanlış anlaşılmasından kaynaklanır; Kapital, yapısalcı-işlevselcilerin iddia ettiklerinin aksine hiçbir zaman ekonomik düzlemin, (Holloway ve Picciotto, 2004: 145) bir başka ifade ile Poulantzas’ın da iddia üzere üretim tarzının ekonomik kısmının çözülmesi (Poulantzas, 1969: 68) olmamıştır. Zira Kapital, “ekonomi politiğin materyalist bir eleştirisidir” (Holloway ve Picciotto, 2004: 145).

Poulantzas’ın Miliband ile girdiği tartışma çeşitli yönlerden eleştirilse de, onun yapısalcı (Althusserci) tutumu ve devletin görelî özerkliği vurgusu kısa sürede yankı yaratmıştır. Bunun temel nedeni Poulantzas’ın çalışmalarında altyapı ve üstyapı modelini bir kenara bırakarak birbirleriyle ilişkili ancak birbirlerine de indirgenemeyen özerk düzlemlerden oluşan bir yapıyı, bir başka deyişle Louis Althusser’in yapısalcı perspektifi Marx’ın eserlerine uyguladığı modeli benimsemiş olmasıdır (Clarke, 2004: 30).

1960’ların ortalarından itibaren çeşitli disiplinler içerisinde “yapısalcı” akım tüm düşünce hayatına neredeyse egemen olmuştur. Bu akım en temel anlamda ‘öznelliği’ kuramsal anlamda açıklayıcı kabul etmeyerek insanı sadece

‘yapı’ların bir yan ürünü olarak ele almaktadır (Timur, 2011: 12). Batı Marksizm içerisinde çeşitli tartışmaların yaygınlaşmasında rol oynayan başlıca isimlerden olan Althusser de tıpkı diğer yapısalcılar¹ gibi “‘insan öznelerin bilinçli faaliyetlerinden ziyade bu faaliyetlerin öngörüldüğü bilinçdışı yapıya’” odaklanmaktadır (McLennan, 1998: 328). Bir başka ifade ile Althusser, insanın tarihin öznesi olduğu düşüncesini reddederek ‘toplumsal formasyonun’² öznenin olmadığı bir nesnel süreçler sistemi olduğunu iddia etmektedir. Buradan hareketle bireyler, içerisinde bulundukları yapısal ilişkilerin ‘taşıyıcıları’ olarak kabul edilirken, tarihsel özneyi de üretim ilişkileri (toplumsal sınıflar) oluşturmaktadır. O halde varılan sonuç bireylerin değil, sınıfların tarihi olduğu yönündedir (Carnoy, 2015: 120).

Althusser, 1960’larda Kapital’e yönelik bir filozof olarak yeni, gerçek ve bütünlükçü bir “okuma” iddiası, bir başka ifade ile Marx’ın felsefesinin araştırılması ya da Kapital’in felsefi okunması önerisi (Althusser, 2007: 22) ile ön plana çıkmış, kuramsal alanda Marksizmi yeniden üretmeye yönelmiştir (Althusser, 2007: 54). Bu bağlamda Marx’ın entelektüel gelişimi ve evrimini yorumlama ve ‘dönemleme’ çabasıyla bir “‘epistemolojik kopuş’”³ tezi ortaya atmıştır (Althusser, 2002: 42). ‘Epistemolojik kopuş’ Althusser’in ifadesiyle “‘birbirinden ayrı ve teorik iki disiplini içermektedir’” (Althusser, 2002: 43). Buna göre Marx, yeni tarih teorisini (tarihsel materyalizm) oluştururken önceki ideolojik felsefi bilincinden ayrılmış ve aynı zamanda yeni bir felsefe (diyalektik materyalizm) kurmuştur. Böylece Marx’ın düşüncesi kabaca iki temel döneme ayrılmaktadır: 1845 öncesi ideolojik dönem ve 1845 epistemolojik kopuş sonrası bilimsel dönem (Althusser, 2002: 43-44). Marksizm işte bu epistemolojik kopuş sayesinde “‘anti-hümanist ve tarihselcilik-karşıtı’” halini almıştır (Althusser, 2007:372).

¹ Linguistik alanında Ferdinand de Saussure’ün dil kuramı, antropoloji alanında Claude Levi-Strauss’un yapısalcı antropolojisi, psikoloji alanında Jacques Lacan’ın psikanalizi ve Michel Foucault’nun epistemolojisi.

² Althusser’e göre bütünlük içerisindeki karmaşık toplumsal formasyon ekonomi, politika ve ideoloji olarak ayrılmış üç farklı ve nispeten özerk düzeylere dayanır. Düzeylerden herhangi biri belirli bir üretim tarzında egemen olabilir; ancak hangi düzeyin egemen yapı olacağını ekonomik düzey belirlemektedir (Althusser, 2002: 282).

³ Taner Timur’a göre Marx’ın düşünce gelişimini inceleyenler bir ‘kopuş’ değil, devamlı olarak bir zenginleşme ve netleşme süreci görmektedir. Marx böyle bir kopuş içeren ‘keşif anı’ açıklamadığı gibi hakkında yazılan ayrıntılı biyografilerde de böyle bir durum ortaya konulmamıştır (Timur, 2001: 66-67).

Gerçeğin özüne ulaşmak ve özü keşfetmek için öncelikle ‘kirinin pasının temizlenmesi’ gerekliliğinden (Althusser, 2007: 57) hareketle Althusser, Marksist (bilimsel) teorinin kirlerinden, bir başka ifade ile hümanizm ve tarihselcilik (Hegelci) ideolojilerinden temizlenmesi gerektiğini öne sürmektedir (Timur, 2005: 103). Öncelikli olarak hümanizm, Althusser tarafından teorik anlamda açıklayıcı bir temele sahip olmayan soyut bir ‘insan’ kavramından hareket ederek bilimsel gerçeği örttüğü için bir ideoloji olarak kabul edilmiştir (Timur, 2005: 104-105). İkinci olarak Marx’ın Hegel ile ilişkisindeki devamlılık, bir başka ifade ile Hegel’in düşüncesindeki basitçe ilerlemeci, tek, ardışık ve çizgisel zaman Althusser tarafından kabul edilmemiştir (Timur, 2011: 68). Althusser olguların, ampirik verilerin toplanarak basit kronikler biçiminde sunulmasını ‘ideolojik bir tarih anlayışı’ (Althusser, 2007: 69) olarak niteleyerek eleştirmiştir. Althusser’e göre tarihi zaman karmaşık ve çok-çizgilidir. Bu bağlamda tarih kavramı bir kronikçinin kaydettiği apaçık olaylar sıralaması olarak değil, toplumsal formasyonu oluşturan her düzeyin değişik zamansallığa sahip olduğu bir şekilde ele alınmalıdır (Althusser, 1975: 22-23).

Althusser’in Marksizm içerisinde en temel kuramsal açılımlarından biri devlet ile ilgili yapısalcı çalışmalarında ideolojiye⁴ odaklanarak ideolojinin üretim ilişkilerinin, “yani sömürünün” yeniden üretilmesini sağladığından kritik bir öneme sahip olduğunu belirtmesidir (Althusser, 2014: 93). Althusser, üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin “çoğunlukla “hukuki-politik ve ideolojik üstyapı tarafından” sağlandığını öne sürmektedir (Althusser, 2014: 246). Bu bağlamda ifadeden çıkarılması gereken ilk konu eğitimden kiliseye, aileden orduya, siyasetten medyaya kadar tüm ideolojik devlet ayıtları üretim ilişkilerinin, bir başka ifade ile kapitalist sömürü ilişkilerinin devamlılığını sağlamaktadır (Althusser, 2014: 250). İkinci olarak ifadede yer alan ‘çoğunlukla’ ifadesinin temeli Baskıcı Devlet Aygıtlarının varlığına dayandırılmaktadır. Bir başka ifade

⁴ Althusser, ideolojinin temel özelliğini, tarihsel olmayan ya da tarih ötesi bir gerçeklik kılan bir yapıya ve işleyişe sahip olması olarak sunmaktadır (Althusser, 2014: 255). Bir başka ifade ile, ‘tarihin her yerinde var olan’ şeklinde nitelediği ideoloji kavramını teorik bir kurgu olarak ele almaktadır. Bu doğrultuda Althusser ilk olarak üretim tarzlarına veya onların içlerindeki sınıf mücadelelerine dayanan ideolojinin, “bireylerin içinde bulundukları gerçek koşullar ile hayali ilişkilerini” temsil ettiğini öne sürmektedir (Althusser, 2014: 256). İkinci olarak da ideolojinin maddi olarak var olduğunu iddia etmektedir. Buna göre ideoloji her zaman bir aygıtta ve pratiklerinde mevcuttur. Bir başka ifade ile hayali bir ilişki olan ideoloji maddi bir varoluşa sahiptir; bu maddi varoluş da ideolojinin belirli aygıtlar içerisinde uygulanmasını ifade etmektedir (Althusser, 2014: 258). Althusser bu ideoloji teorisinden hareket ederek devletin belirli ideolojik aygıtlarını incelemektedir.

ile bir tarafta Baskıcı Devlet Aygıtları, bir yanda da İdeolojik Devlet Aygıtları olmak üzere çeşitli aygıtların devlet tarafından kullanılmasıyla mevcut üretim ilişkileri yeniden üretilmektedir (Althusser, 2014: 247). Devlet aygıtının veya iktidardaki sınıfın kontrolü mevcut ordu, polis gücü, mahkeme gibi baskıcı aygıtlara dayanmaktadır; öte yandan devlet, esas itibarıyla çeşitli ideolojik aygıtlar sayesinde varlığını devam ettirebilmektedir. Dolayısıyla Althusser için devlet iktidarına yönelik bir karşı çıkış da şiddete dayalı, baskıcı devlet aygıtını hedef alan bir strateji ile değil, alt sınıflar tarafından mevcut ideolojik hegemonyanın kırılması için geliştirilen bir karşı ideolojik strateji ile mümkün olacaktır (Carnoy, 2015: 128). Bu bağlamda Althusser'in ideolojik aygıtları ve pratiklerini sınıf mücadelesi için de önemli gördüğü söylenebilir.

Poulantzas, Althusser'in yapısalcı bir perspektifle ortaya koyduğu anti-hümanist, toplumsal formasyon odaklı ve nesnel toplumsal yapı içerisindeki bireylerin özne değil taşıyıcı oldukları analizi gibi çeşitli unsurları kendi 'görelî özerk' devlet teorisini geliştirmek için kullanmıştır. Öncelikli olarak Poulantzas kapitalist devletin 'görelî özerkliği'ni iki farklı yönde kurmaktadır. Bunlardan ilki, ekonomi ve siyasal arasındaki üretim-tüketim-dolaşım ilişkileri ve devlet arasındaki keskin ayrılığa dayanır (Poulantzas, 1976: 71). Burada Poulantzas, siyasalın-devletin üretim ilişkilerinden görece özerkliğini ve özgüllüğünü vurgulamaktadır. Kapitalist devletin görelî özerkliği ekonomik ve siyasal alanın ayrışması ile kurulmaktadır. İkinci olarak 'görelî özerklik', kapitalist üretim tarzı ve sınıfların oluşumu ile sınıf mücadelesinin özgüllüğüne dayanmaktadır. Burada Poulantzas üretim tarzı ve sınıflar arasındaki ilişkiye dikkat çekerken, "her toplumsal formasyon içindeki sınıf mücadelesine ve buna karşılık gelen devlet biçimlerine" atıfta bulunmaktadır (Poulantzas, 1976: 72). Aynı zamanda iktidar bloğunu, burjuvazinin çeşitli fraksiyonlarını ve işçi sınıfı mücadeleleri gibi geniş bir alanı kapsayan 'kapitalist sınıfların özgüllüğü' ifadesine de yer verilmektedir. Bu iki farklı yönle birlikte Poulantzas kapitalist devlete siyasi örgütleyici ve birleştirici, yapısal olarak 'görelî özerk' bir rol atfetmektedir (Poulantzas, 1976: 71).

Poulantzas her ne kadar son kertede ekonominin belirleyiciliğine vurgu yapsa da esas olarak sınıf savaşımının siyasal ve ideolojik kısımlarıyla ilgilenir ve devlet aygıtının özerk temellerini analiz eder (Clarke, 2004: 31). Bu bağlamda siyasi ve ideolojik ilişkiler, devlet aygıtlarında somutlaşır. Devlet aygıtları temel

anlamda sınıf egemenliğini yoğunlaştırarak ve sınıf ilişkilerini yeniden üreterek toplumsal yapının birlikteliğini sürdürmektedir (Poulantzas, 1976: 24-25). O halde Poulantzas, devletin baskıcı rolüne rağmen, ideolojik rolü olan çeşitli aygıtlara ve kurumlara dayandığını iddia etmektedir (Poulantzas, 1969: 77). Devlet, siyasal egemenliğinin kutsallığını baskı ve şiddet yoluyla yeniden üretemez; sınıflar arası ya da fraksiyonlar arası uzlaşmacı olabilmesi için ideolojiye ihtiyaç duymaktadır. Bu ideoloji de tarafsız olmayan bir sınıf ideolojisi anlamını taşımaktadır (Poulantzas, 2000: 28).

Poulantzas sınıf mücadelesi konusu için de yapısal-işlevselci toplum kuramını devreye sokmaktadır. Bir başka ifade ile sınıf kuramını yapı ve devlet arasına yerleştirmektedir. Buna göre yapı doğrudan devleti belirlerken, devletin işlevi ise yapı sınırları içerisinde kalarak sınıf mücadelesinin durumuna göre şekillenir ki bu da kısmen yapı tarafından belirlenmektedir (Clarke, 2004: 108). Bir başka ifade ile sınıf mücadelesi, yapıyı yeniden üreten bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun temelinde devletin hem sınıfların yeniden üretiminde hem de genel anlamda sınıf mücadelesinde kurucu bir role sahip olması bulunmaktadır (Poulantzas, 2000: 28). Buradaki temel nokta sınıfın devlet ile olan ilişkisinin açıklanmasıdır. Poulantzas'a göre devletin işlevi onun sınıfsal karakteri ile değil, yapı içerisindeki işlevi ile anlaşılabilir. Devletin yapı içerisindeki işlevi ise 'toplumsal formasyon düzlemleri arasında yapıştırıcı bir faktör olarak ... ve toplumsal formasyonun bir sistem olarak global dengesini düzenleyici bir faktör olarak' tanımlanmaktadır (Poulantzas, 1973: 37, akt. Clarke, 2004: 109).

Devlet aygıtını kontrol eden egemen sınıfların birleşerek elde ettikleri hegemonik rolü koruyabilmeleri ya da özel çıkarları genel çıkarlar olarak sunabilmeleri için, tahakküm altına alınan diğer sınıfların ekonomik çıkarlarını göz ardı etmemeleri ve bu yönde uzlaşmaları gerekmektedir (Clarke, 2004: 122). Devlet bu uzlaştırma ve egemen sınıfların siyasal çıkarlarını garanti altına alabilmek için egemen sınıfın ekonomik çıkarlarından kendisini ayrı tutarak bir özerklik kurmak zorunda kalır (Poulantzas, 1973: 282, akt. Clarke, 2004: 122). Devlet bu görece özerkliğini sürdürerek, burjuvazinin genel çıkarlarının örgütlenmesini sağlamaktadır. Bu bağlamda devlet toplumsal oluşumun biraradalığını, sınıf egemenliğini ve buna bağlı olarak da toplumsal üretim koşullarının devamlılığını sağlamakta ve yeniden üretmektedir (Poulantzas, 1969: 77).

Poulantzas'ın devlet teorisi kapitalist devlet çalışmaları için yol gösterici bir kaynak olmakla birlikte çeşitli kusurlara sahiptir. Wood'a göre Poulantzas'ın çalışmalarındaki yapısalcılık Marx'ın tarihsellik anlayışı ile uyumlu değildir (Wood, 2016: 72). Poulantzas'ın çalışmalarında kapitalist üretim biçimine uygun gördüğü şekilde 'keyfi' yapısal tanımlamalar yapması ve yapısal tanımlamalara bağlı olarak soyut analizlerde bulunması, genel anlamda tarihsel nedensellik ile bağıni tam olarak kopartmasa da inceltmesine neden olmaktadır (Wood, 2016: 73). İkinci olarak Poulantzas'ın çalışmalarına hâkim olan gerek siyasalın özgüllüğü gerek ideolojik aygıtların özerkliği vurgusu, hem bunları sınıflar üstü bir noktaya yerleştirme eğilimi taşımakta hem de gereğinden fazlaca önem gösterilerek analiz konusu yapılmasına neden olmaktadır. Oysa devletin toplumun üstünde kurulan bir güç olarak özerkliği, devlet olmanın doğal bir koşuludur ve bu özerklik, yalnızca egemen sınıfın tekil veya kesimsel çıkarlarından özerk olmaya dayanmaktadır (Yurtsever, 2013: 130). Üçüncü olarak Althusser gibi Poulantzas da sabit bir şekilde özne kavramından kaçınmaktadır; bundan dolayı elinde "ölü yapılarla gölge eylemlerden başka bir şey kalmamıştır" (Eroğul, 2014: 174). Bu durum Poulantzas'ın, insanların geçmişten devrolan koşullar altında kendi tarihlerini yaptıkları (Marx, 2016: 19) tezine karşıt bir pozisyona yerleşmesine neden olmaktadır. Son olarak Holloway ve Picciotto'nun da belirttiği üzere ekonomik ve siyasalın tarihsel ve sınıf egemenliğine dayanan ayrımı, devletin ekonomiden özerk olduğu gibi bir yanlış algılama oluşturmaktadır. Bu da esasen devletin sermaye ilişkisinden ve diğer şeylerden ayrılan bir 'şey' olarak görülmesine neden olmaktadır. Meta feşizminin bir parçası olan devletin "sözde özerkliği", kapitalist sistemde toplumsal ilişkilerin fetişleştirilmiş bir şekilde bir başka ifade ile sınıf egemenliğinin gizlenmiş bir biçimde yeniden üretilmesini sağlamaktadır (Holloway ve Picciotto, 2004: 141). Sonuç olarak ekonomi ile siyasal alanı ayırma ve devleti özerkleştirme eğilimi, egemen sınıfın egemenliğini koruması ve sürdürmesi için verdiği mücadelenin bir parçasını oluşturmaktadır (Holloway ve Picciotto, 2004: 142).

'Türevci' okul"⁵ veya sermayenin mantığı okulu içerisinde yer alan Holloway ve Picciotto, Poulantzas'ın ve görelî özerkliğin ön planda olduğu bir

⁵ Devlet türetme yaklaşımı, devletin, Marx tarafından Kapital'de sunulmuş olan kapitalist üretim ilişkileri çözümlemesi ve kategorileri üzerinden "türetme" arayışını ifade etmektedir. Bu anlayışa göre Kapital, yalnızca ekonomik olana ilişkin bir çerçeve değil bütün bir kapitalist toplumu içeren bir kuram olarak kabul edilmektedir. Bir başka ifade ile ücretli emek ve sermaye arasındaki ilişki

dönemde ekonomik ve siyasal alan ayrımını ve siyasal alanın özerkliğini eleştirerek, siyasal alanın özerk ve özgün bir nesne olarak kurulamayacağını öne sürmüş ve devlet tartışmalarına yönelik alternatif bir bakış açısı geliştirmişlerdir (Carnoy, 2013: 164-165). Holloway ve Picciotto, siyaset ve ekonomi arasındaki ayrımı, maddi bir temele ve ideolojiye sahip olduğundan hem gerçek hem de yanıltıcı bulmaktadır (Clarke, 2004: 58). Onlara göre devlet, sermayenin egemenliğinin devamlılığında ve yeniden üretilmesinde kritik bir role sahiptir, bir başka ifade ile sermayenin toplumsal ilişkilerinin bir ifadesidir. Dolayısıyla devletin analiz edilmesi için yapılması gereken sermaye ve devlet ilişkisine odaklanmaktır (Holloway ve Picciotto, 2004: 135). Bu doğrultuda devlet, en genel ifade ile “sermaye ilişkisinin görüntü düzeyindeki (ya da olgusal) belirli bir biçimi, bir başka deyişle tarihsel olarak özgül bir sınıf egemenliği biçimi olarak anlaşılmalıdır” (Holloway ve Picciotto, 2004: 136). Sermaye üzerine yoğunlaşan tüm türevciler gibi Holloway ve Picciotto da, Poulantzas’ın aksine, siyasalın özgüllüğünün sermaye ilişkisinin doğasında aranması gerektiğini ileri sürmektedir (Holloway ve Picciotto, 2004: 150).

Holloway’a göre farklı akademik disiplinler, devleti sorgulanmayan, mutlak ve verili bir varlık olarak kabul ederek katılıkların sürmesine ve kapitalist toplumun istikrarına yardımcı olmaktadır. Oysa yapılması gereken devleti, “kendinde bir şey gibi değil, toplumsal bir biçim, toplumsal ilişkilerin bir biçimi” olarak ele almaktır. Böyle bakıldığında ele alınan toplumsal ilişkiler, yaygın düşüncenin aksine değişken ve tahmin edilemez bir şekilde; devlet de bu toplumsal ilişkilerin “katılaşmış (fetişleşmiş) bir biçimi” olarak karşımıza çıkmaktadır (Holloway, 2006: 58-59). Bu anlayışa karşı çıkan Holloway devleti iki şekilde çözümlemektedir. İlk olarak, devlet bir yapıdan ziyade, toplumsal ilişkilerin bir biçimi olarak ele alınmaktadır. İkinci olarak devlet, hem toplumsal ilişkilerin fetişleşmiş bir biçimi hem de toplumsal ilişkileri fetişleştirme sürecine, bir başka ifade ile kendi yeniden üretiminin sürecine dayanmaktadır (Holloway, 2006: 61).

Holloway, yaptığı çözümlemeden hareketle devletin ekonomik bir zemin üzerinden incelenecek bir üstyapı olmadığını, onun tarihsel anlamda özgül bir

sadece ekonomik bir ilişki değildir, çünkü aynı zamanda “sömürüyü, tahakkümü ve ideolojik savaşı” da içerdiğinden siyasal ve ideolojik boyutları barındıran toplumsal ilişkidir (Clarke, 2004: 17).

toplumsal ilişkiler biçimi olduğunu göstermeye çalışmaktadır (Holloway, 2003: 413). Holloway’ın ifadesiyle “devlet ekonomik temele gönderme yapılarak açıklanabilecek bir üstyapı değildir. Tıpkı para, değer vb. gibi, tarihsel olarak özgül bir toplumsal ilişkiler biçimidir” (Holloway, 2003: 415). Böylece devleti, sermaye ilişkilerinin bir ‘durağı’ olarak ele almanın devletin kapitalist üretim ilişkileri içindeki yerini incelemek olduğu görüşüne ulaşmaktadır (Holloway, 2003: 417). Holloway ve genel olarak tüm türevci okul, bu tutumlarından, sermayeye odaklanarak devlete yönelik araçsalcı anlayışı devam ettirmekten ve görece özerkliğe tamamen karşıt olmaktan dolayı eleştirilmişlerdir (Carnoy, 2015: 163).

1.5 Kapitalist Devletin Nitelikleri: Teorik Arka Plan

Kapitalist üretim biçiminin artığın doğrudan üreticisinden ayrıldığı ilk üretim biçimi olması, siyasal alan ve ekonomik alanın birbirinden bağımsız bir görünüme sahip olmasına neden olmaktadır (Güney, 2019: 190). Öte yandan siyasal ve ekonomik alanı katı bir şekilde birbirinden ayrı kabul etme eğilimi, kapitalizmin toplumsal ve siyasi içeriğinin boşaltılması veya soyut bir ekonominin konuşulması gibi yollarla kapitalist ideolojinin bir parçasını oluşturmaktadır (Wood, 2016: 35). O halde devleti bu katı ayrıştırma içerisine gömülmeden, ekonomik ve siyasal alan arasındaki kopukluğu değil, devamlılığı görerek hareket edilmelidir.

Tarihsel olarak incelendiğinde, kapitalist sisteminin devamlılığı için belirli koşullar, sınıf mücadelesine bağlı olarak farklı devlet yapılanmalarını gerektirebilmektedir (Lotz, 2019: 23-24). Bu bağlamda çeşitli ve birbirinden farklılaşan devlet yapılanmaları, belirli dönemlerde kapitalist sistemin veya sermayenin ihtiyacına uygun olarak, kapitalist üretim ilişkilerinin devamlılığının sağlanması, bir başka ifadeyle sermaye egemenliğinin mutlaklaştırılması için ortaya çıkabilmektedir. Öte yandan kapitalist devlet, kapitalizmin dönüşümüne bağlı olarak hangi modele bürünürse bürünsün üretim biçimini yeniden üretme, toplum adına şiddet tekeline sahip olma, düşünsel yönetim sağlama ve sınıfsal uzlaş-denge sağlama olarak birbiriyle uyumlu dört temel niteliğe sahiptir.

Üretim biçiminin yeniden üretimini gerçekleştiren devlet

Devletin temel misyonu, artı-değere dayanan kapitalist emek sürecinin sürekliliğini ve yeniden üretimini sağlamaktır. Kapitalist devlet, kendini uzlaşmaz karşıt sınıfların üstüne yerleştirerek mevcut üretim biçiminin varlığını koruma ve

geliştirme görevini, gerekli koşulları sağlama, güvence altına alma ve her türlü iç/dış düşmandan koruma yoluyla gerçekleştirmektedir (Yurtsever, 2013: 117). Bir başka ifade ile kapitalist devlet, kimi durumda ekonomik kimi durumda siyasal bir özne olarak, üretim biçimini gerekli gördüğü zaman hem işçi sınıfından hem de tekil kapitalistlerden koruyup kendini kapitalizmin merkezine yerleştirmekte ve sermaye düzeninin devamlılığını ve aynı zamanda yeni bir çelişki yaratacak biçimde genişlemesini sağlamaktadır.

Devlet, kapitalizmin ihtiyaç duyduğu gerekli siyasal yapıya bürünerek kendini sürekli olarak yenilemek, genel olarak kabul görmüş hali ile bir siyasal yapıyı temsil etmek ve çeşitli siyasal işlevlerle toplumsal düzeni sağlamak ile mükellef olsa da vergilendirme ve vergi toplama, para basma, gümrük tarifelerini belirleme gibi çeşitli ekonomik araçları sayesinde ekonomik işleyişi düzenleme görevini yerine getirmektedir. Ancak belirtildiği üzere ekonomiye müdahalede bulunsa da ondan ayrıdır ve görünüşte herkes içindir. Bu sayede mülk sahibinin sömürü gücünden kendini muaf tutmaktadır (Wood, 2016: 57). O halde devleti görünüşteki biçimleriyle ele almak yanıltıcı sonuçlara götürebilmektedir.

Toplum adına şiddet tekeline sahip olan devlet

Devletin temel misyonu gereği üretim biçiminin ve üretim ilişkilerinin devamlılığını sağlaması, toplumun sınıflara bölünmüşlüğüne veya bu sınıflı toplumsal düzenin devamlılığının sağlanması sonucunu doğurmaktadır. Bu düzenin sürdürülmesi egemen sınıfın yararına olduğuna göre temel misyonuna bağlı olarak devlet, bir sınıfın diğerleri üzerindeki egemenliğini sürdürmesini sağlamaktadır. Lenin'in ifadesiyle “devlet, bir sınıfın başka sınıflara hükmetme aygıtıdır ” (Lenin, 2019: 26). Toplumun geniş bir bölümünü, az bir grup için devamlı olarak çalışmaya zorlamak ancak böyle bir baskı aygıtının varlığıyla gerçekleşebilmektedir (Lenin, 2019: 27). Böylece şiddet tekeli, kapitalist devletin belirgin özelliklerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır. Şiddet araçları üzerinde tekeli kontrolü elinde tutan devlet, toplumu denetleyebilmekte ve nüfusun büyük bölümünü disipline edebilmektedir. Baskı ve şiddet araçlarının kontrol ve ‘düzen’⁶ sağlamak için sürekli bir biçimde kullanılması gerekmediği gibi özellikle kapitalizmin kriz dönemlerinde güçlendiği gözlemlenmektedir (Bayrak, 2019: 59).

⁶ Her sınıflı toplum gibi kapitalist toplumda da “düzen kelimesinin içeriği, her zaman baskıya işaret etmektedir” (Barthes, 1983: 43).

Engels şiddet tekeliyle şöyle ifade etmektedir:

“Atina demokrasisinin halk ordusu, köleleri hedef alan aristokratik bir kamu gücüydü ve onları kontrol altında tutuyordu; ama yurttaşları da kontrol altında tutmak için, ..., jandarmaya da gereksinim duyulmuştu. Bu kamu gücü, her devlette vardır” (Engels, 2020: 211-212).

Öte yandan kapitalist devletin şiddet tekeli temel anlamda ordu ve polis aygıtlarına dayansa da bu kamu gücü her türlü zorlayıcı kurumu içermektedir. Özellikle devlet içerisindeki sınıf çelişkilerinin keskinleştiği ya da öteki devletlerin geliştiği oranda bu aygıtlar güç kazanmaktadır (Engels, 2020: 212). Sınıflı bir toplumda devletin sahip olduğu şiddet tekelinin hedefi yalnızca ihtiyaç duyulduğunda bu aygıtlara dayanarak mevcut düzeni yeniden inşa etmek değil, fiziki olarak ihtiyaç olmadığı durumlarda da, bir başka ifade ile salt varlığı üzerinden hâkimiyeti ve disiplini sürdürmektir.

Mevcut birikim modeli ve üretim ilişkilerinin düşünsel yönetimini gerçekleştiren devlet

Devletin temel misyonu olan üretim biçiminin ve egemen sınıfsal düzenin devamlılığı yalnızca açık baskı ve kaba kuvvet “sopasının” kullanılması ile değil, aynı zamanda çeşitli toplumsal işlevleri içeren ideoloji “havucunun” da kullanılması ile mümkündür (Pauwels, 2019: 47). Bu bağlamda devlet, yalnızca bir baskı aygıtı değildir, aynı zamanda tüm topluma sızan ideolojik yapıların örgütlendiği bir aygıttır (Yurtsever, 2013: 130). Toplumdaki hâkim sınıfın düşüncelerinin dönemin egemen düşünceleri olduğundan hareketle (Marx ve Engels, 2013: 52) zihinsel üretim araçlarına sahip olan egemen devlet düşünsel olarak kendine tabiiyet oluşturmaktadır. Bunu da ideolojik ve kültürel hayatı gözetleyerek, denetleyerek, çeşitli kamu hizmetleri sağlayarak ve toplumsal rıza mekanizmaları oluşturarak gerçekleştirmektedir.

Devlet çok çeşitli ‘kitle ikna silahlarına’ (Binmay, 2021) dayanmakla ve bunları yeniden üretmekle birlikte en temel ikna aracı milliyetçilik olmuştur. Örneğin 19. yüzyılla birlikte burjuvazinin, milliyetçiliğe hızlı bir geçiş yaptığı dönemde, her ülkede farklı ancak saldırgan, “doğru ya da yanlış, benim ülkem!” düşüncesi şeklinde kendini yaygınlaştırmış; bu burjuva milliyetçiliği 1914’te en tepe noktasına ulaşmıştır (Pauwels, 2019: 44). Aşırı milliyetçilik, sosyalizmin panzehiri olarak desteklenirken aynı zamanda ötekine duyulan nefreti, yabancı düşmanlığını ve ırkçılığı beslemiştir (Pauwels, 2019: 56). Bununla bağlantılı

olarak sayılabilecek en etkili düşünsel yönetim aygıtları tıpkı ilköğretimde olduğu gibi askerlik hizmetinde de ‘doğru davranışların’ aşılmasına, aynı zamanda askeri hizmet verilmeyenler üzerinden de milliyetçiliği pekiştirmek için ulusal bayrağa, törenlere, marşlara ve müziklere dayanmasıdır (Hobsbawm, 1999: 329). Devlete yönelik hem korkuyu hem de kutsal bir saygıyı barındıran bağlılık, yenilenen söylemler, gelenek ve din gibi diğer aygıtlar ile pekiştirilmektedir. Bu sayede zengin ülkeler, yoksul ülkeler ile kıyaslandığında egemen sınıf tarafından elindekini kaybetme tehdidi korkusuyla milliyetçilik ile kandırılıp sert ve dışlayıcı güvenlik mekanizmalarına, göçmen veya genel olarak ‘öteki’ düşmanlığına ikna edilebilirken; yoksul ülkelerdeki toplumlar da zengin ülkelerdeki refahın hedef tahtası yapılması ve genel olarak uygarlığın tüm kazanımlarından nefret edilmesinin yolunu açan milliyetçiliğe ikna edilebilmektedir (Önal, 2022: 170).

Yönetilebilir (sınıfsal) uzlaşmayı sağlayan devlet

Devletin varlığı sınıf ayrımına dayanarak bunu yeniden üretir; ancak aynı zamanda devlet, sermaye-emek arasındaki sınıf mücadelesine bağlı olarak uzlaşmaların biçimlendiği bir alandır. Sınıfsal uzlaşma, devletin sınıfların üstünde sürekli biçimde bir hâkim olarak onları uzlaştırması anlamına gelmez; kapitalist üretim biçiminin devamlılığının sağlanması adına, toplumsal huzursuzluklara da bağlı olarak sınıf karşıtlıklarını frenleme ihtiyacı ile kapitalist sistemin belirli dönemlerinde görece ‘iyi’ bir hal almasına ve belirli tavizler-paylar vermesine dayanır. Örneğin 1930’ların yapısal krizi Büyük Buhran’dan çıkılması için uygulanan “Fordizm-Keynesçilik, sosyal demokrasi, “Yeni Düzen” (New Deal) kapitalizmi” olarak anılan ve sınıfsal uzlaşmaya dayanan yeniden dağıtım modeli bunlardan biridir (Robinson, 2019: 15). Açlığa, yoksulluğa, işsizliğe ve çeşitli haklara yönelik birçok program ve kurumları kapsayan “Yeni Düzen”, kitlelerin isteklerini gerçekleştirerek hem derin ekonomik krizle birlikte yükselen işçi hareketini yatıştırmış hem de kapitalist üretim biçiminin çökmemesini, yeni bir biçimde de olsa istikrara kavuşmasını sağlamıştır.

Toparlamak gerekirse, devlet örgütlenmesi sahip olduğu temel niteliklerinden azade bir biçimde birbirinden farklı birçok alanda ve disiplinde temel tartışma konusu olarak varlığını devam ettirmiştir. Öncelikli olarak eleştirel oldukları iddiasında bulunanlar dâhil olmak üzere Uİ’deki hâkim devlet anlayışı içeriğe, diyalektiğe ve ‘neden’ sorusuna odaklanmayan, yalnızca fikrî öğelere sahip, parçalı ve indirgemeci bir yol izlemiştir. Disiplinin doğuşundan itibaren var

olan katı statükocu çizgisi devlet yapılanmasının diyalektik materyalist bir biçimde ele alınmasına, bir başka deyişle devletin maddi hayat içerisinde incelenmesine ve ekonomi politiğe içkin olduğu anlayışının tartışmasına olanak sağlamamış; devlet bir anlamda tarihte asılı duran, her değişime ve dönüşüme meydan okuyan tarafsız role sahip bir biçimde ele alınmıştır. Uİ disiplini dışında sürdürülmüş Marksist devlet tartışmaları ise diyalektik materyalist yöntemden uzaklaşan ve bütüncül olmayı sağlayamayan tartışmaları içermektedir. Öte yandan devlet, kapitalist üretim biçiminin gelişimiyle birlikte onu hem oluşturan hem de yapısal krizlere ve birikim modeline uygun olarak dönüştüren koşulların ve dönem dönem etkinlikleri değişse de üretim biçimini devamlı kılma, şiddet tekeline sahip olma ve düşünsel yönetimi sürdürme gibi özelliklerin ilişkiselliğine dayanmaktadır. Sonuç olarak devlet, kapitalizmin kendi yapısal çelişkilerinden kaynaklanan krizlere ve değişim evrelerine uygun biçimde dönüşen, kapitalist üretim ilişkilerini sürdürmeye çalışırken rıza ve zor aygıtlarına dayanan ve her ne kadar varlığı sınıf ayırımına dayansa da sınıf karşıtlıkları ve sınıf mücadelesine bağlı olarak uzlaşa sağlamak zorunda kalan bir yapılanmadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KAPİTALİST ÜRETİM BİÇİMİ VE DEVLET ÖRGÜTLENMESİNİN TARİHSEL DÖNÜŞÜMÜ

Devlet ve devlete ilişkin yapılanma, mekân, zaman ve topluma göre farklılıklar içermekle birlikte, esas olarak üretim biçimi ve ilişkileri ve dolayısıyla yakın tarihte kapitalist üretim ilişkilerinin belirleniminde gelişmiştir. Kapitalist üretim biçiminin yapısal krizi ve krizi aşmak için geliştirilen birikim modelleri devlet yapılanmasındaki değişimi de gerekli kılmıştır. Devletin değişen görev ve örgütlenmesi, sınıflar arası ve sınıf içi mücadeleler bağlamında oluşmuştur. Bu bakımdan, demokrasiden faşizme ve popülizmin çeşitli şekillerinden otoriterleşme türlerine kadar devletlerin uğradığı dönüşüm, üretim-birikim modeli ve sınıfsal mücadelelerin ivmesi içinde kapitalizme içkin olarak gelişmiştir. Devletin tarihteki rolü ile kapitalist birikim modeli arasındaki diyalektik ilişkinin incelenmesi, tezin temel konusunu oluşturan otoriterleşme eğilimi ile devlet arasındaki etkileşimi daha açıklayıcı olarak ortaya çıkartacaktır. Bu nedenle bu bölümde, kapitalizmin gelişim süreci içinde ortaya çıkan burjuva devrimleri-sınıfsal mücadeleler ile Birinci Sanayi Devrimi; 1870’lerde başlayan İkinci Sanayi Devrimi ile tekelci kapitalizm; 1945 sonrası Fordist üretim ve Bretton Woods birikim modelleri ile Keynesyen Refah Devleti dönemi; 1980’lerden itibaren neo-liberal birikim modeli ve karşı devrim süreci içinde gelişen Washington Uzlaşısı ve Post-Washington Uzlaşısı; ve son olarak etkileri halen devam etmekte olan 2008 finansal krizi incelenecektir.

2.1 Sanayi Devrimi: Kapitalizm Ulus-Devlete Dayanır

Avrupa’da boy gösteren modern ulus-devlet yapılanması feodal üretim modeli ve ilişkiler içindeki sınıfsal-toplumsal mücadeleler; gelişen yeni üretim araçları ve değişen mülkiyet rejimi; merkezileşmiş-mutlaklaşmış monarşiler arasındaki çekişmelerin biriktirdiği çelişkiler ve kapitalist üretim modeline evrimleşen yeni üretim modelinin içinden doğmuştur (Wood, 2021: 195). Kapitalizme evrilen üretim modelinin sebep olduğu toplumsal dönüşümler devletin de farklı şekillerde değişmesine, gelişmesine ve tamamlanmasına yol açmıştır. Avrupa’da ulus-devlet örgütlenmesi temel anlamda Sanayi Devrimi’ne, gelişen üretici güçlere (makinelere, aletler, fabrikalar vb.), burjuvazi ve işçi

sınıfının etkileşimine ve feodal mülkiyet ilişkilerinin kalıntılarının ortadan kaldırılmasına dayanmaktadır (Marx ve Engel, 2019: 55).

Üretici güçlerin niteliksel gelişimi ve niceliksel artışı, toplumsal ve iktisadi evrime bağlı egemen bir yasayı ifade etmektedir. Üretici güçlere ayak uyduramayan eskimiş üretim ilişkileri, üretici güçlerin ilerlemesine engel olmaktadır. İlerleyen üretici güçler ve engelleyici üretim ilişkileri arasında süreklileşen çatışma, çelişkiler biriktirerek toplumsal devrimlere-dönüşümlere temel hazırlamakta ve yeni üretim ilişkilerini yönetme kapasitesi azalan eski düzen yerine yeni bir toplumsal, yasal, siyasi ve ekonomik yapı ortaya çıkmaktadır (Kerov, 1995: 29). Örneğin, 14. ve 15. yüzyılları boyunca bahsi geçen çelişkilerin birikimi, Avrupa'daki feodal düzeninde çok boyutlu dönüşümleri tetiklemiş ve coğrafi keşifler sayesinde artan servet birikiminin de etkisiyle ticaretin, pazar ilişkilerinin ve yeni kentli sınıfların yükselişi ve mutlak monarşi yönetimlerine doğru yönelimi ivmelendirmiştir. Mutlaklaşmış monarşi yönetimlerine dayanan yeni devlet yapısı, feodal sistemin çöküşte olduğu dönemin bir sonucu olarak (Marx, 2016: 149) bir geçiş dönemi devletini de ifade etmektedir. Geçiş devleti, yapısal özellikleriyle feodal devletten ayrılmakla birlikte nitelikleri bakımından kapitalist bir ulus-devlet de değildir.

Feodal devlet ile kapitalist ulus-devlet arasında yer alan geçiş devleti, burjuva devrimleri ile birlikte sona ermiştir. Avrupa'da burjuva devrimlerine doğru evrilen üretim biçimi ve ilişkileri, feodal üretim modelinin sınıfsal ilişkilerini ve devlet yapılanmasını değiştirme sürecini başlatmıştır. Kapitalist üretim ilişkileri kendiliğinden değil; yeni oluşan sınıfların toplumsal zenginlikten daha büyük pay alma ve ayrıcalıklarını genişletme istenciyle eski egemen sınıflara karşı verdiği iktisadi ve siyasal savaşım sonucunda zafer kazanmasıyla gelişmiştir. Burjuva devrimlerini, reformlarını veya Prusya'da olduğu şekliyle uzlaşmalarını, üretici güçler ve ilişkilerin değişimi tetiklemiş ve süreç içinde kapitalist ilişkilerin ve endüstriyel üretim araçlarının genişlemesine olanak sağlamıştır (Kuznetsov, 1995: 49).

Dünyanın ilk Sanayi Devrimi'ni gerçekleştiren Britanya, 1688 devrimi ya da "Görkemli Devrim" ile birlikte artık değere el koyan toprak beyleri ve kapitalistlerin mücadelesi sonucu feodal ilişkilerden görece erken kurtularak burjuva siyasal sistemine ve parlamenter meclis tarafından kontrol edilen anayasal monarşiye geçmiş ve kapitalist gelişmenin önündeki birçok engeli ortadan

kaldırabilmiştir (Yurtsever, 2013: 75). Süreç içinde mutlakçı eğilimlerin ve Ortaçağ yasama ve sınırlamalarının önüne geçen yasal düzenlemelerle yeni bir örgütlenme biçimi, başka bir deyişle, Krallığın Parlametonun denetimi altında toplandığı “uzlaşmacı”⁷ bir devlet biçimi oluşturulmuştur. Bu devlet biçiminin öncülüğü sayesinde Britanya’da nitelik ve nicelik olarak benzeri görülmemiş bir yasama verimliliği dönemi başlamış ve özellikle mülkiyet haklarının yeniden düzenlenmesi ve yeniden tanımlanmasında Parlamento önemli işlevler üstlenmiştir (Hoppit, 2011: 317).

18. yüzyıl itibariyle Britanya’nın sanayileşme ve kapitalistleşme sürecine giren ilk ülke olması, temelde birçok faktörün uygun zamanda bir araya gelmesine dayanmaktadır. Güller Savaşı (1455-1485), Tudor hanedanlığı (1485-1603) ve sonrasında İngiliz İç Savaşı (1642-1651) döneminde aristokrasinin merkezi otoriteye bağımlılığının artması ve bu dönemler boyunca iç Pazar oluşumu için gerekli ulaşım-ticaret bağlantı ve güvenliğinin oluşumu; çitleme hareketiyle başlayan köylü nüfusun mülksüzleştirilmesi; ortak kullanıma açık alanların koyun yetiştiriciliği için geniş meralara dönüştürülüp kapatılması; geçimlik topraklarını kaybeden ve yaşamlarını yeniden üretme imkânları elinden alınan köylülerin kentlerdeki kumaş atölyeleri ve manifaktür üretime ucuz emek olmak üzere akın ederek proleterleşmeleri; aristokrasinin burjuvazinin bir biçimi haline dönüşmesi ve monarşinin sürece uyum sağlaması gibi gelişmelerin birlikteliğinden kaynaklı olarak Britanya sanayileşme ve kapitalistleşme sürecine girmiştir (Hobsbawm, 2003b: 16). Sanayi Devrimi bu sebepten ötürü bir dönem boyunca tek bir ülkenin, İngiltere’nin tarihi ile anılmış fakat kapitalist üretim biçiminin yayılcı niteliği sebebiyle kısa sürede bu ülkeyi aşan bir etkiye ulaşmıştır (Hobsbawm, 2003b: 13).

Britanya’nın sanayileşmesi kesintili olsa da uzun bir sürece yayılan, feodalizmden kapitalizme geçişi işaret eden devrimin başlangıcını işaret etmektedir. 1770’lerle birlikte pamuklu dokuma endüstrisi ile başlayan devrim, sermaye birikiminin sağlanmasıyla kademeli bir biçimde geleneksel imalat sektörlerini ortadan kaldırmış ve farklı sanayi alanlarına yayılan üretkenliği ve yöntemleri beraberinde getirmiştir (Stearns, 2021: 48). Diğer dokumalar, çömlekçilik ya da kömür madenciliği gibi alanlarda yeni teknolojiler geliştirilmeye başlanmış ve makineli üretim aşaması olan fabrika düzeni oluşturulmuştur (Stearns, 2021: 55). Oluşan bu düzene yönelik çeşitli devlet

⁷ Bugün İngiltere’de kraliyet varlığının devamlılığı söz konusu uzlaşıya dayanmaktadır.

politikaları desteği ve yasal düzenlemeleri ile bir ihracat dalgası başlamıştır (Stearns, 2021: 55). Örneğin, Britanya'nın endüstriyel yükseliş dönemi olan 1830'larda makineleşmenin sonucu olarak yüksek nicelikteki üretim ve görece ucuz fiyatlanma sebebiyle mamul mal ihracatı ve yeni pazarlar gerekliliği doğmuş ve merkezileşen devlet, temel tarife politikasını değiştirerek serbest ticarete öncülük etmiştir. Devlet aynı zamanda üretimde maliyetleri aşağı çekip kârları artırmak için sermaye adına hammadde temini ve ucuz emeğin devamlılığı için düşük fiyatlı gıda ithalatına izin verirken, yüksek miktartlı mamul mal ihracatını da teşvik etmeye başlamıştır (Stearns, 2021: 72). Emek verimliliğinin arttırılması; yeni Pazar-birikim alanlarına erişim; hammadde temini; ihracat için deniz ve karayolu taşımacılığının geliştirilmesi zorunluluğu gibi sebeplerle devlet sistematik şekilde teknolojik ilerlemelere, eğitime ve bilimsel kurumlara teşvik sağlamış ve iktisadi ve toplumsal hayatın üzerinde bütünsel şekilde etki yaratmıştır (Hobsbawm, 2003b: 47). Kapitalist üretim ve birikim modelinin ihtiyaç ve gerekliliklerine paralel gerçekleşen dönüşümler, merkezileşme sürecini beraberinde getirmiş olsa da, dönüşümün asıl ivmesi 1789 Fransız Devrimi sonrası hızlanan ulus inşa sürecinde gerçekleşmiştir.

Kendine has feodal merkezileşmesi ve sanayileşme süreci ile Britanya, kıta Avrupası devletlerine göre çok daha kesin sınırlara sahip bir ülkesel egemenlik geliştirmiştir. Britanya aynı zamanda diğer ülkelere kıyasla erken tarihlerden itibaren ulusal bir ekonomi, birleşik bir ulusal parlamento ve hukuk sistemine sahip olmuş (Wood, 2021: 192-193) ve mülkiyet ve üretim ilişkilerinin devamlılığını sağlayan asayiş yapılanması gerçekleştirmiştir (Wood, 2021: 194). Sonuç olarak, Sanayi Devrimi'nin ilk evresi ile birlikte yalnızca iktisadi bir büyüme değil; aynı zamanda toplumsal ve siyasi yapı ve kurumsal dönüşüm gerçekleşmiş ve bu dönüşüme bağlı olarak kapitalist üretim biçimi ve ilişkilerinin gelişimi hız kazanmıştır (Hobsbawm, 2003b: 32). Bu bakımdan sanayileşme, yönetimde merkezileşme eğilimine ve ulus-devletin yerleşmesi ve yaygınlaşması sürecine de ön ayak olmuştur.

Britanya'nın endüstriyel öncülüğü ve ekonomik ilerleyişi, 19. yüzyıl itibariyle özellikle Batı Avrupa ve Amerika kıtasındaki farklı ülkelerin kendi iç dinamikleri ve gelişmişlik düzeyine göre takip edilmiştir. Britanya'yı takip eden ilk ülkeler: kömür bakımından zengin Belçika; Fransa; bazı Almanya prenslikleri; ABD (Kuzey Eyaletleri) ve 1860'ların sonlarından itibaren Japonya olmuştur. Öte

yandan bu dönemde Çin toplu sömürge yağmacılığı altında talan edilirken, Hindistan Britanya'nın sömürgeciliği altında ezilerek çok yavaş bir gelişme içine hapsolmuş, Osmanlı bir yarı sömürge haline gelmiş ve Afrika'nın birçok bölgesi maden ve kölecilik faaliyetleri sonucunda şiddetli yoksulluklara sürüklenmiştir.

19. yüzyıl boyunca Britanya, kapitalistleşme sürecindeki diğer ülkelerle arasındaki gelişmişlik mesafesini ve gücünü korumuş, devlet kurumlarına dayanarak imparatorluğunu hem “işgücü deposu olarak İrlanda” hem de “doğal kaynak deposu ve pazar olarak Hindistan” ile genişletmiştir (Fülberth, 2018: 157-158). Sanayileşmenin ve kapitalist üretim ilişkilerinin yaygınlaştığı Batı Avrupa devletleri de kapitalizmin gerektirdiği benzer fakat kendi iç dinamiklerine bağlı olarak farklılaşan davranış modelleri ve toplumsal düzenleme yöntemleri geliştirmişlerdir. Büyük Britanya, Fransa, İspanya ya da Hollanda gibi ulus-devletlerin deniz aşırı coğrafyalarda sömürge mücadelesi verdiği dönemde Almanya, İtalya, ABD gibi ülkeler ulus ve ulusal devletlerini inşa etme sürecindedirler (Fülberth, 2018: 160-161). Farklılıklarına rağmen ulusal devletlerin hemen hepsi kapitalist üretim modelinin gerektirdiği ekonomik ve siyasi kararlar alarak benzer eğilimler içinde hareket etmişler ve bu amaçla, iç Pazar dâhilindeki nüfusu homojenleştirmek ve genişletmek; ulaşım ağını demiryolları ile arttırmak; gümrük, tarife ve kota oranlarını belirlemek; manifaktür üretim ve yöneticilik için uzmanlık eğitimi sağlamak; yüksek maliyetli iş kollarında öncül sermaye birikimi yaratmak; sigorta öncülüğü yapmak; sanayileşme için alt yapı yatırımları ve yasal düzenlemeleri hazırlamak; üretim ilişkilerinin ve sorunsuz çalışan bir nüfus için polis kurumunu geliştirmek gibi faaliyetleri yerine getirmişlerdir. Sonuç olarak genel ulusal farklılıklara rağmen sanayileşme süreci içerisinde Avrupa devletlerinin sürdürdüğü çeşitli işlevler, kapsamlı bir sanayileşme sürecinin dayanaklarını oluşturmuştur (Stearns, 2021: 121-122).

Ulusal devlet ve sanayileşme konusunda diğerlerinden daha aykırı bir yol izleyen Fransa için geniş bir parantez açmak gereklidir. İngiltere nasıl ki Sanayi Devrimi için uygun iktisadi ve toplumsal koşullar içinden geleneksel ekonomik ve toplumsal yapıları dönüştürdüyse, Fransa da yeni gelişen ve yayılmakta olan yeni üretim biçimi ve ilişkilerinin siyasi ve düşünsel temellerinin devrim koşulları içinde yerleşmesini sağlayarak ulus-devlet anlayışını şekillendirmiş ve buradan yayılan yeni ilkeler dünyada etki yaratmıştır (Hobsbawm, 2003a: 63). Fransa,

İngiltere'nin kendi içerisinde geliştirdiği gelenekçi ve uzlaşmacı kapitalistleşme ve sanayileşme biçimin aksine, geniş bir süreci kapsayan ve toplumsal düzeni sarsan sancılı bir dönüşüm yaşamış ve feodal sınıf ile sermaye sahipleri arasında bir uzlaşma sağlanamamıştır. Bir başka ifade ile Fransa, eski yerleşik rejim ve gelişmekte olan toplumsal güçler arasındaki çatışma bunalımını aşamamış; bundan dolayı da bu ikisi arasındaki gerilim diğer ülkelere göre daha şiddetli bir yol izlemiştir. 1789'da başlayan ve yaklaşık on yıla yayılan en toplumsal, kapsamlı ve radikal gelişmelerden biri olan Fransız Devrimi, feodal üretim ilişkilerinin tasfiye edilip burjuvazinin egemenliğini sağlama hedefini burjuvazinin çıkarlarının 'özgürlük, eşitlik, kardeşlik' sloganı eşliğinde genele yayılarak tüm halkı mücadeleye çağırması ile mümkün olmuştur. En temel ifade ile Fransız Devrimi, hiçbir ülkede olmadığı biçimde "burjuvazinin saf egemenliğini" kurmasını sağlamıştır (Engels, 2016: 15).

Fransa'da çağın ilerici sınıfı olan klasik liberal burjuvazi, krala, soyluluğa ve kiliseye karşı devrimin yönetimini üstlenerek kişisel özgürlükleri, anayasacılığı, hukuksal eşitliği, özel girişime yönelik güvence sağlayan laik devleti ve mülk sahibi olanların ve vergi verenlerin yönetmesi gerekliliğini içeren ideallerini halk yığınlarına yayabilmiştir (Hobsbawm, 2003a: 69). Bunların arkasında da sanayileşmenin ve kapitalizmin gelişme evresine geçebilmesi için mutlak monarşi ve feodal kurumların (özellikle kilisenin) gücünün kırılması, kökten toplumsal ve ekonomik dönüşüm, eski toplumsal ve siyasal yapının yok olması talebi bulunmaktadır (Kerov, 1995: 47).

Feodal kurumların kendi çıkarına uygun şekilde dönüştürülmesi için burjuvazi, büyüyen iktisadi gücüne paralel olarak toplumsal ve siyasi haklar elde etme çabası içinde (Ağaoğulları, 2010: 185), devletin eski rejimin ayrıcalıklı sahipleri olan toprak sahibi soylular ve ruhban sınıfı çıkarları için kullanılmasına karşı çıkmıştır. Devrim koşulları içinde kapitalist üretim biçimi ve ilişkilerinin gelişimini sağlayacak kurumsal ve hukuki yapılanma gerçekleşebilmiş, mutlak monarşiyi ve temsilcisi idari yapılar tasfiye veya reform edilmiş ve kapitalist liberal ekonomi modelinin ve mali düzenlemelerinin uygulanmasının önü açılmıştır (Supple, 1973: 309).

Burjuvazi devrildiği siyasal iktidarı tam anlamıyla yok etmeyi değil, ancak içini boşaltarak yerine 'ulus' tümlüğünü koymayı hedeflemiş, kendiliğinden var olan toplumsal birlik ve organik bütünlük anlayışından hareketle merkezileşme

sürecinin tepe noktası olan uluslar çağını başlatmıştır. Bu ulusal iradenin altında ve devrimin yarattığı itici güç sayesinde hayatın birçok alanında liberalleşme yönünde çeşitli kararlar uygulamaya konulmuştur. İç pazardaki engelleri-gümrükleri yok etmek ve dış ticaretteki sınırlamaları kaldırmak veya arttırmak amacıyla kararlar alınmış ve lonca gibi feodal üretim ilişkilerine ait yapılanmaları kaldırılarak ulusal pazarlar yaratılmaya çalışılmıştır. Burjuvazi kentlerde kendisine bağlı yeni yönetim organları ve örgütlenmeler oluşturmuştur. Kilisenin devlet işlerinden ayrıştırılması ve yeniden örgütlenme zorunluluğuna bağlı olarak 1789'da kiliseye ait mülkler kamulaştırılarak satışa çıkarılmıştır. Öte yandan, burjuvazi iktidarında, devrimin ilerleyişinin öngörülememesi ve hatta yatıştırılmak istenmesi nedeniyle kentli küçük burjuvazi ve ilerici kanat tasfiye edilmiş ve işçi örgütlenmelerini ve grevlerini yasaklayan kararlar alınmıştır (Ağaoğulları, 2010: 211). Sonuç olarak, devrim ilk başta her ne kadar sanayileşmeyi ertelemiş ya da ona karşı bir engel teşkil etmiş gibi görünse de başta Fransa olmak üzere hem Batı Avrupa hem de ABD sanayileşmesinin önünü açan yasalara, iç ticaret engellerinin ve kısıtlamaların kaldırılmasına yol açmış ve politik-ekonomik dönüşüme yol vermiştir (Stearns, 2021: 78).

1850'lerden itibaren kapitalist büyüme bir taraftan Avrupa içinde devrim hareketleri ile sarsılırken diğer taraftan dış ticarete serbestleşme dalgaları ile patlamalar yaşamıştır. Ticarete serbestleşmenin en önde giden savunucusu seri üretim sınai mallarına pazar arayan ve kapitalist üretim modelinin hegemon devleti haline gelen İngiltere olmuştur. İngiltere ihracatının öncü ürünü olan İngiliz pamuklularının ihracatı 1850-1860 arası yaklaşık olarak iki kat artış göstermiştir. Rakamlarla ifade etmek gerekirse; 1820-1850 arasında İngiliz pamukluların ihracatı 1.100 milyon yarda civarına ulaşmışken, 1850-1860 arasındaki on yılda 1.300 milyon yardan fazla artış göstermiştir. Benzer bir ticari patlama 1851-1857 arasında Belçika'da demir ihracatı alanında yaşanmıştır (Hobsbawm, 2003c: 44). Genel anlamda endeksler yükselişe geçmiş, 1850-1870 arasında dünya ticareti yaklaşık olarak %250'den fazla büyümüştür (Faulkner, 2014: 224). İkinci olarak korumacılık, Britanya dışında devam etse de yumuşamış; su yolları üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmış; 1860'lardan itibaren birçok serbest ticaret antlaşmaları imzalanmış; gümrük tarifeleri indirilmiştir. Yalnızca hızlı bir sanayileşme içine giren ABD belli bir süre daha "korumacılığın kalesi" olmaya devam etmiştir (Hobsbawm, 2003c: 51).

Ülkelerin hızla endüstriyel ekonomilere dönüştüğü ve sanayileşme sürecinin bir bütünlük oluşturduğu 1870'lere kadar uluslararası rekabet artmaya, ekonomik denge değişmeye ve Britanya öncü konumunda zayıflamaya başlamıştır. Bu ilerleme döneminin Britanya'ya gösterdiği en önemli sonuçlardan biri, dönüşen yeni koşullar içinde konumunu sürdürebilmek için serbest ticaretin yeterli olmadığını anlaması ve iktisadi politikaları yeniden düşünmeye mecbur kalmasıdır (Hobsbawm, 2003b: 218). Almanya'da, Fransa'da ve ABD'de sanayileşmenin yayılma süreci ve güç ilişkilerinde belirleyiciliğin zenginlik ve endüstri alanına kayması ile Britanya kapitalizmin en temel çelişkisi ile karşı karşıya kalmıştır: “Kapitalizmin zorunluluklarını mümkün mertebe yayma güdüsü ile bu yayılmanın sermayeye zararlı sonuçlarını kontrol etme ihtiyacı” (Wood, 2021: 173).

İtalya, Almanya ve ABD'de siyasi bütünlüğün kurulması; sınai üretimin hızla artış ile ortaya çıkan aşırı kapasite ile kâr oranlarının düşme eğilimi; diyalektik bir ilişki içinde ortaya çıkan aşırı sermaye birikimi sorunu; sermaye yoğunlaşması ve merkezileşmesi ile artan tekelleşme, Viyana Borsası'nın çöktüğü 1873 ile başlayan ve 1890'ların ortasına kadar devam edecek “Uzun Depresyon” süreciyle yapısal krizi içine girmiş ve kapitalist gelişmenin plansızlığı ve çelişkisi görülmüştür (Faulkner, 2014: 224-225). Kapitalist üretim biçimine içkin şekilde meydana gelen aşırı üretim ve kâr oranlarının düşme eğilimi ve bunlara bağlı olarak yaşanan ekonomik kriz ve ekonomik durgunluk, satışların hızlı düşüşünü, fiyat ve kârlarda azalmayı, işsizlik ve yoksulluğun artışı, üreticilerin hammadde ve emek gücü temini ile mallarının satışı için potansiyel pazar (Kısmen Afrika ve Asya'da) arayışına girmesini tetiklemiş ve emperyalistler arası paylaşım yarışı ve ittifak örgütlenmeleri hızlanmıştır. Eş zamanlı olarak hızlanan korumacı ticaret politikaları uluslararası gerilimleri arttırmıştır. Hegemon konumundaki Britanya'nın kapitalizmin yapısal krizi ve artan rekabet döneminde görece gerileyiş içine girmesi ve Almanya, Japonya ve ABD'nin İkinci Sanayi devrimini gerçekleştirmiş olmalarının verdiği ivmeyle küresel veya bölgesel yeni hegemon adayları olarak öne çıkmaları küresel rekabetteki paylaşım mücadelesini daha da yoğun hale getirmiştir. Artan rekabetin sonucu olarak askeri harcamalar ve konuşlanmalar ve dolayısıyla stratejik geçiş yolları, ucuz emek ve hammadde alanları, sermaye birikimine uygun kârlı yatırım bölgeleri ve potansiyel pazarlar üzerindeki jeopolitik karşılaşmalar, gelişmiş kapitalist ülkeler arasında geniş

ölçekli bir savaşa girme olasılığını artmıştır (Pauwels, 2019: 40). Batı ülkeleri arasındaki emperyalist rekabet hızlanırken, Rusya ve Brezilya gibi ülkelerde kapitalist ilişkiler ileri sanayileşme koşullarını oluşturacak ölçüde olgunlaşmamıştır.

Batı ülkelerinin sanayi devrimi sonrası kapitalistleşme sürecinde sermaye birikimini, emek verimliliğini ve kâr oranlarını arttırmak; iç Pazar kontrolünü sağlamak ve kapitalist üretim biçiminin nesnel zorunlulukları gereği yayılmacı stratejiler planlamak ve hayata geçirmek; toplumsal homojenleşmeyi sağlamak ve ‘tek bir hükümeti, ortak yasaları ve ortak bir sınıf çıkarı, ortak sınırları ve tek bir gümrük hattı bulunan tek bir ulus yaratmak’ (Marx ve Engels, 2019: 55) gibi amaçları benzer kurumsal ve hukuksal yapılanma girişimlerini beraberinde getirmiştir. Kapitalist üretim biçiminin ihtiyaçlarına bağlı olarak devrim veya uzlaşma ile istikrar sağlayan devletler, yeniliğin ve üretim miktarının artış sergilediği dönemsel gelişme ve müdahale düzeyleri farklılıklarına bakılmaksızın yeni sermaye birikim ve değerlendirme alanları açmaya girişmiş; siyasi ve hukuki düzenlemelerde benzer eğilimler göstererek genel oy hakkı sağlamak gibi (düzenin devamlılığını sağlamak adına) çeşitli tavizler vermeyi kabul ederek zayıf da olsa demokratik eğilimler göstermişlerdir.⁸ Öte yandan, sanayileşmeyle birlikte göz ardı edilemez şekilde siyasi ve toplumsal bir güç tabanı olarak oluşmaya başlayan sanayi/şehir proletaryasının hem siyasi ve toplumsal talepleri (Koch, 1984: 322) yerine getirilmemiş hem de toplumsal reformlar yeterli gelmemiştir. Dönem dönem artan mücadele dalgaları ve sömürü düzeyi sürekli arttırılan sınıflar tarafından gerçekleştirilen örgütlü kitlesel hareketler, ayaklanmalar, grev ve protestolara karşı düzenin ve egemen sınıf çıkarlarının devamlılığını iç güvenlik adı altında savunan örgütlü ordu ve kolluk güçlerinin baskı araçları olarak güçlendirilmesi gerekli olmuştur (Pauwels, 2019: 49). Son olarak kapitalist ilişkilerin ve üretim biçiminin yayıldığı toplumların dünyadaki rolleri görece artmış, bu toplumlar ve geri kalan ülkeler arasında gerek sanayileşme gerek

⁸ Bu noktada 1871’de uzun ömürlü olmayan Paris Komünü’nün uluslararası alanda yarattığı etkiyi hatırlamak gereklidir. Avrupalı yöneticiler bu deneyim ve kendi ülkelerinde yaratabileceği devrim tehdidine karşı “önleyici bir tedbir” olarak siyasal alanda demokratikleşmeyi yaygınlaştırmak durumunda kalmıştır. Örneğin 1870’lerden itibaren Fransa, Almanya, Danimarka ve İsveçre geniş oy ve teorik de olsa genel oy hakkına dayalı sistem oluşturmuş, Britanya ise reform yasaları ile seçmen sayısını dört kat artırmıştır. Demokratikleşme süreci 1900’lerden itibaren de Finlandiya, İsveç, İtalya, Arjantin gibi ülkelere yayılmıştır (Hobsbawm, 1999: 99-100).

toplumsal gerek ise askeri gelişme yönünden benzerlikler ortadan kalkmaya başlamıştır (Stearns, 2021: 139)

2.2 Sanayi Devrimi'nin İkinci Evresi, Tekelci Kapitalizm ve Savaş

Dünya kapitalizmi 1870'lerde uzun ve yavaş ilerleyen küresel bunalımdan değişerek, emperyalist ve tekelci bir biçime bürünerek çıkmıştır (Faulkner, 2014: 227). Bir başka ifade ile sermayenin tekelleşmesi ve yeni emperyalizm dalgası, 1870'lerin yapısal krizi sonrası kapitalizmin gelişmiş düzenini ifade etmektedir. Büyük bunalım her şeyden önce rekabeti şiddetlendirmiş; kapitalizm ulus-devletlerin dışına taşmış; uluslararası sömürü sağlanmış ve yayılmış; kısacası kapitalizm emperyalizme dönüşmüştür (Boratav, 2017: 179). Bu süreç dünya ekonomisinin eşitsiz ve kutuplaşmış bir biçimde bölünmesini keskinleştirmiştir (Boratav, 2017: 294)

1880-1914 yılları arasında Avrupa ve Amerika kıtaları dışındaki bölgelerin geniş bir kısmı yarım düzine devlet arasında, daha açık bir ifadeyle, Britanya, Almanya, Fransa, Hollanda, İtalya, ABD, Belçika ve yeni sanayileşmiş Japonya arasında resmi ya da gayri resmi yönetim altında bölüşülmüş ya da yeniden bölüşülmüştür (Hobsbawm, 1999: 68). Bu bölgeler bu bölüşme sebebi ile pek çok bakımdan yarar sağlamıştır. Öncelikli olarak bu bölgelerden elmas, altın, kakao ve çay gibi değerli maden veya ürünler Avrupa'ya geçmiş, yine bu bölgeler Avrupa'nın mamul malları için pazar ya da demir yolu, liman tesisleri gibi altyapı projeleri aracılığı ile Batılı ülkelere zenginleşme sağlamış (Faulkner, 2014: 231) ve sanayileşmemiş bölgeleri kapitalist dünya ekonomisi ile bütünleştirmiştir (Hobsbawm, 2009: 76).

19. yüzyılın sonlarından itibaren ikinci Sanayi Devrimi olarak adlandırılan ve İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar devam eden dönem görece karmaşık bir dönemi işaret etmektedir. Bu dönem daha geniş sektörleri (makine endüstrisi, madencilik gibi) ve Batı dışındaki bölgeleri de kapsayan birçok çeşit sanayi tipini içermektedir. Örneğin bir sanayi tipini sanayileşme için gerekli olan sermayeyi dış krediler ile sağlayarak sanayileşen Japonya ve Rusya oluştururken, zaten sanayileşmiş ya da gelişimini tamamlama sürecinde olan ABD ve Batı ile Orta Avrupa farkı düzeylerde de olsa sermaye merkezileşmesinin geldiği aşama tekelcilik olmuştur. Sermaye yoğunlaşması ve merkezileşmesiyle birlikte sermaye sınıfı karteller ve tröstler üzerinden kendini örgütlediği gibi devletin kurumsal ve

normatif gücü üzerinden de hukuki ve idari örgütlenmesini sağlamıştır (Fülberth, 2018: 178-179).

Kapitalizmin ulaştığı tekелci aşama kapitalizmden bir sapma değil, kapitalizmin işleyişindeki doğal bir evredir (Adalı, 2007: 69). Bir başka ifadeyle, sermayenin genişleme eğiliminin sonucunda sermayenin artarak yoğunlaşması ve sermayenin merkezileşmesi olarak nitelenen süreçler ortaya çıkmaktadır. Örneğin, sermayenin merkezileşmesi, sermayenin giderek en fazla birikime sahip olan tekil birimlerde toplanması, rekabete dayanacak birikim ve yatırım koşullarına sahip olmayan birim ve grupların devir, iflas (sermaye sınıfı içinde mülksüzleştirme) ve birleşme yoluyla sistemden elenmesi ve az sayıda sermaye grubunun tekelleşmesidir (Öngen, 1994: 317-318). Tekelci aşama ile birlikte Pazarlar üzerinde serbest rekabetin koşulu olan çok sayıda firmanın ‘tüketici yararına’ birbiri ile rekabet halinde olma özelliği, piyasanın denetlenmesi adına ortadan kaldırılmış, yerini daha az sayıda üretici arasında süren tekелci bir rekabete bırakmıştır (Hobsbawm, 1999: 54).

Devlet, kapitalizmin tekелci aşamasına uygun olarak dönüşmüş ve kapitalizmi yeniden üretebilmek adına yeni işlevler kazanmıştır. En temelde bu süreç, 1900’lü yıllarla devasa büyüklüklere ulaşan ve sektör içinde tekел halini almış dev şirketlerin iktisat, maliye, uluslararası ilişkiler politikaları ile devletin idari ve kurumsal yapısı ile karar alma mekanizmasını kontrol edebilecek kadar güç kazanmaları ile hız kazanmıştır. Tekeller, karteller veya tröstler aracılığıyla pazarları bölüşme, ürün, fiyat ve kâr belirleme üzerine anlaşma sağlamışlar, aynı zamanda bu süreç de krediye erişim imkânı, sermaye ihracı veya doğrudan sanayi sermayesinin yatırımları finans kapitalin de aynı oranda merkezileşmesine yol açmış; sanayi, devlet ve banka sermayesi kaynaşmıştır (Faulkner, 2014: 237). Üretim ve sermayedeki yoğunlaşmaya, tekelleşme ve yayılmaya paralel olarak burjuvazi iktidarda olduğu devlet üzerinden (yasama, yürütme ve yargı organları) kapitalist ilişkilerinin yeniden üretimi ve sürekliliği için kolluk gücü ve ordu gibi zora dayalı örgütlenmeleri kullanmış ve daha güçlü bir yoğunlaşma ve merkezileşme sürecine girmiştir (Yurtsever, 2013: 197). Devletin kurumsal gücü üzerinden sermaye ve mülkiyet ilişkilerini yasa güvencesi altında koruma; gümrük, kota, eş etkili vergiler ve tarifeler üzerinden sermayeyi, iç pazarı ve sanayileşmeyi güvence altına alma; teknolojik araştırmaları destekleme gibi işlevlerle süreci devam ettirdiği gibi aşırı birikimden kaynaklı olarak siyasal ve

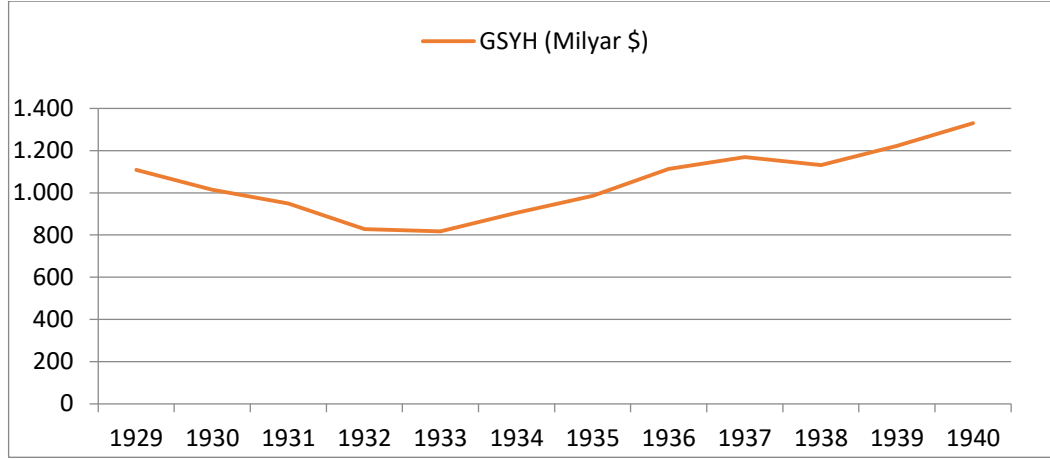
toplumsal alanda da altyapı çalışmaları gerçekleştirmiş ve toplumsal üretimi sağlayan çeşitli alanlarda (eğitim, iş güvenliği gibi yasalar vb.) yatırımları genişletmiştir (Fülberth, 2018: 185).

Kapitalizmin tekelci aşamasında oluşan emperyalist rekabet, Pazar, hammadde, ucuz emek, yeni sermaye birikim ve değerlendirme alanları ile stratejik konuşlanma sağlayan sömürgeler üzerinde paylaşım kavgasına dönüşmüş ve emperyalist güçler arasında tüm küreyi etkileyen iki dünya savaşının çıkmasına neden olmuştur. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı ani şekilde patlayan krizler sonucunda yaşanmamıştır. İki savaş da kendi zaman ve koşullarının ve hegemonik rekabetinin eğilimleri içinde oluşmuş olsa da, temelde kapitalizmin yayılcı nesnel doğasının birikimli sonucu olarak ortaya çıkmışlardır. Kapitalizmin 1870'lerden sonra içine girmiş olduğu yapısal krizin körüklediği emperyalist gerilim ve sistemli rekabet zaman içerisinde artmış ve hükümetlerin emperyalist toprak genişletme savaşında avantaj sağlamak uğruna verdiği savaş kararıyla toplumlar savaşa itilmiştir. Bu savaşlardan ilki olan Birinci Dünya Savaşı hammadde ve emek gücüne, yatırım fırsatları ve mamul mallar için pazarlara erişilmesini sağlayacak toprakların fethedilmesine dayandığından gerekli kabul edilmiştir. Buna ek olarak, sermaye sınıfının içinde ve sınıflar arasındaki çelişkilerin yoğunlaştığı ve örgütlü grev ve işçi hareketleri ile devrim tehditlerinin ortaya çıktığı süreçte savaş, güvenlik tehdidi ve arttırılan milliyetçi söylemler toplumsal kontrol pratiklerinin yürütülebilmesini sağlamıştır (Pauwels, 2019: 268). Savaşan ülkelerde zayıf da olsa bir demokrasi pratiği olarak işleyen parlamenter sistem askıya alınmış veya işlevsizleştirilmiş; sendikal örgütlenmeler kısıtlanmış; çalışma saatleri uzatılmış; grev hakkı ortadan kaldırılmış ve izinsiz işveren değişiminin yapılması ortadan kaldırılmıştır (Pauwels, 2019: 271).

Büyük savaş ve sonrası için önem teşkil eden gelişmeleri özetlemek gerekirse, 1917 yılında Çarlık Rusya'sı Bolşevik devrimiyle birlikte kapitalist sistemden ayrılmış; başta Almanya olmak üzere Avrupa'daki kapitalist devletler sosyalist devrim tehdidi veya korkusu altına girmiş; ABD savaş sonrasında emperyalist sistemin liderliğini üstlenmese de kapitalist sistemin yeni bir politik-ekonomi modelinde normları koyan ve kurumlarını işleten başat gücü olmak üzere savaşa girmiştir. ABD iki savaş arasındaki dönemde doğrudan siyasi ve askeri düzenleme içine girmemekle birlikte Avrupa'ya kredi sağlayan ve kendi tekeli sermayesine yeni birikim ve değerlendirme alanları açan devlet olmuştur.

Avrupa’da sanayi ve finans sermayesi bir taraftan aşırı birikim; kâr oranlarının düşme eğilimine girmesi; 1929 krizinde zirve noktasına ulaşan aşırı spekülatif piyasa hareketlerin artması; sınıfsal çelişkilerin yoğunlaşması ve hegemonya mücadelesi gibi yapısal sorunlarla uğraşırken diğer taraftan komünist üretim modeli ve ilişkilerinin reel olarak Sovyetler Birliği’nde yaşanması ve devletleşmesi ile uluslararası düzlemde karşı-devrimci ve faşist yönetimleri destekleme arayışına girmeleri, 1939’a kadar geçici ve sağlam olmayan bir ateşkes ve göreceli istikrar ya da çatışmasızlık döneminin yaşanmasına neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sonrası kısmen tasfiye olan aşırı sermaye birikim sorunu da göreceli istikrar döneminin sebeplerinden biri olmuş ancak kapitalizmin yapısal kriz içinde olmasına sebep olan çelişkilerin birikimi yeterince azalmamış veya ortadan kalkmamıştır. 1920’li yıllar kapitalizmin merkez ülkeleri için yüksek üretim ve gayrimenkul ve borsa köpükleri yaratan büyük ölçekli sermaye birikimi ile geçerken yaşanan 1929 krizi sonrasında iktisat, siyaset ve toplumsal buhran koşulları altında kapitalizm dışı alternatiflerin, sınıf siyasetinin, toplumsal reform hareketlerinin tartışıldığı ve uluslararası ekonomik ilişkilerde korumacılığın yükseldiği bir dönem geçirilmiştir. Bu süreç kapitalizmin en derin krizlerinden biri olarak kabul edilen ve İkinci Dünya Savaşı’na kadar sürecektir olan aşırı sermaye birikimi sorunu ile ilişkili Büyük Bunalım dönemi olmuştur.

1929 krizi, finansal piyasalarda hisse senetlerindeki hızla genişleyen spekülasyona bağlı olarak canlanan ekonominin 24 Ekim günü Wall Street Borsasının çökmesi sonucuyla başlamıştır (Akçay, 2016a). Öncelikli olarak ABD ekonomisi krizin derin etkileri ile karşı karşıya kalmıştır. Şekil 2.1’de görüldüğü üzere ABD gayri safi yurtiçi hasılası (GSYİH) Büyük Buhran’ın ilk yılı olan 1929’dan 1932’ye kadar ani bir biçimde, %18.4 oranında düşmüş ve 1933’te aynı seviyede kalmıştır. Dönemin GSYİH’sındaki en büyük düşüş 1931-1932 yılları arasında %13 oranıyla gözlemlenmiştir. 1932’den itibaren toparlanmaya başlayan ABD ekonomisi, 1937-1938 yeniden bir durgunluk ile karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca krizin 1930’dan itibaren ödeme gücü, nakit rezervi yetersizliği ve panik ortamı ile bankacılık krizi olarak devam etmesi etkilerinin genişlemesine neden olmuştur.

Şekil 2.1. 1929-1940 yılları arasında ABD reel GSYİH

Kaynak: Amadeo (2022) ve Shefrin (2020)'in çalışmalarına dayanarak hazırlanmıştır.

ABD’de başlayan ve kapitalist ülkelerin tamamında etkileri görülen büyük krize yönelik ilk tepki, dönemin liberal yaklaşımına uygun olarak “krizin kendi kendisini tasfiye etmesi” anlayışı (Akçay, 2016a), bir başka ifade ile klasik iktisadın savunmuş olduğu piyasanın kendi kendini dengeleyici mekanizmalara sahip olduğu ve bundan dolayı da devletin ekonomiye müdahale etmemesi gerektiği yönünde olmuştur. Ancak kriz kendi kendini tasfiye edememiş, ekonomi görünmez bir el tarafından düzenlenmemiştir. Bu bağlamda, 1929 krizinin etkilerinin sürüp gitmesi, toplumsal huzursuzlukların artışı liberalizmin “kendi kendini düzenleyen piyasa” anlayışının terkedilmesine ve 1970’lere kadar sürecek olan Keynesyen görüşlerin ve politikaların önem kazanmasına yol açmıştır.

Keynesçi teori en genel ifade ile krizi eksik tüketimin⁹, kapitalizmin kendi haline bırakılmasının, bir başka deyişle, kapitalizmin kendi kendini büyütememesinin bir sonucu olarak kabul etmektedir (Shaikh, 2009: 135). Dolayısıyla kapitalist sistemin kendi başına tam istihdam sağlamayabileceği düşüncesine, liberalizmin temel görüşü *laissez faire, laissez passer*’e (bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler) karşı çıkmaya dayanmakta, bundan dolayı devlete ve devletin tüketime teşvikine yönelmektedir. Buradan hareketle teoriye de ismini veren Keynes, kendinden önceki burjuva iktisatçılarının öne sürmüştüğü işsizliğin ve atıl kapasitenin temel olarak piyasa işleyişine dışarıdan müdahalenin

⁹ Bu görüş oldukça sorunludur. Zira “kapitalist üretimin gerçek engeli, sermayenin kendisidir. İşte bu sermaye ve onun kendisini genişletmesidir ki, üretimin hem çıkış ve hem de sonuç noktası, hem itici gücü, hem amacı olarak görünür; üretim yalnız sermaye için üretimdir, ama bunun tersi doğru değildir; üretim araçları, sırf, üreticiler toplumunun yaşama sürecinde, devamlı bir gelişmenin araçları değildir” (Marx, 1997: 221).

neden olduğu görüşünü¹⁰ reddetmiş (Eaton, 2013: 39); devletin ekonomiye müdahale etmesi (yeni yatırımları teşvik etme, ucuz kredi politikası gibi) veya gelir dağılımını düzenlemesi gibi işlevlerinin kapitalizmin kriz ve tüketim eksikliğinden kaynaklı işsizlik gibi sorunlarına çare olacağını, üretim ve istihdamın artacağını ortaya koymuştur (Eaton, 2013: 44).

Keynesyen yaklaşım, ekonomiyle arasında dışsal bir ilişki kabul edilen devlete “uyum sağlayıcı” bir rol atfederken, müdahalesi sayesinde de kapitalizmin uyumlu ve akılcı bir niteliğe ulaşacağını savunmaktadır (Savran, 2009: 36). Keynesçi bakış açısı, kapitalizmi ortadan kaldırmayı veya ona zıt bir gelişmeyi değil, aksine kapitalist sistemin kurtarılması ve sorunlarının giderilmesi adına o zamana kadar yaygın liberal düşüncenin devlete yönelik yaklaşımlarına karşı çıkmayı ve bir anlamda da onu revize etmeyi ifade etmektedir. Bu bağlamda teori, üretim biçiminden kaynaklı devlet dönüşümüne değil, devletten ekonomiye doğru tek boyutlu bir ilişkiye odaklanmaktadır.

Keynesçi teorinin ekonomiye müdahale etmesini istediğı devlet, yeni döneme uygun olarak doğrudan veya dolaylı yollarla kapitalist sınıfın en güçlü kesimini oluşturan tekелci gruplara hizmet etmekte ve genel olarak tekелci kapitalizmin ihtiyaç ve çıkarları ile uyumluluk sağlamaktadır. Bu dönemde tekелci sermaye kendi çıkarları için gümrük vergilerini belirleyen, imtiyazlar sağlayan, nüfuz alanlarını koruyan, sanayiye destek sağlayan ve sanayiye tekел denetimine bağlayan, emperyalist rakipleri ile mücadele eden ya da doğrudan destek ve denetim sağlayan, ancak kapitalist servete, mülkiyete ve kâra da dokunmayan bir devlete, en genel ifade ile yüksek kârları ve çıkarları için devletin ekonomiyi düzenlemesine ve piyasayı yönlendirmesine ihtiyaç duymaktadır (Eaton, 2013: 23, 74-75). Sonuç olarak, Keynesçi politikalar, bunalım sonrası kapitalizmi iyileştirmeye çalışmış, devletin talebi düzenleyici ve genişletici çok yönlü politikaları ve kamu harcamalarının artması yeni bir sermaye birikim aşamasına geçişi sağlamıştır.

Kapitalizmi yeniden yapılandıran ve hükümetin ekonomideki rolünü genişleten Keynesyen politikalar, 1929 krizinin etkisi altında Başkan Franklin D. Roosevelt tarafından 1933 yılında “Yeni Düzen (New Deal)” çerçevesinde ortaya konmuş ve yüksek istihdam, üretim ve tüketim hedefiyle kamu yatırımları artırılmış ve reform programları uygulamaya sokulmuştur. Bu süreçte devletten

¹⁰ Say Yasası olarak bilinmektedir.

beklenen en temel işlev kapitalizmin mevcut kusurlarına yönelik adım atmak, bir başka deyişle yatırımları canlandırmak için çeşitli politikalar izlemesi olmuştur (Cengiz, 2021: 46). Krizin etkilerini hafifletmek üzere devletin istihdamı artırması, ekonomiyi dengelemesi, bankacılık sektörü için istikrar sağlaması, yatırımcılara güven ortamı sunarak cesaretlendirmesi, kredi ve banka politikalarını yeniden düzenlemesi ve genel olarak ekonomiyi yeniden canlandırma politikaları kapitalist üretim ve birikim modelinin faşizm aşamasına geçmeden veya alternatif bir siyasi düzenlemeye yönelmeden yönetilebilmesini sağlamıştır.

Devletin krizi atlatmak amacıyla yürüttüğü Keynesyen iktisat politikalarına yönelik bir diğer strateji de İkinci Dünya Savaşı öncesi, savaş süreci ve sonrasında yapılan devasa askeri harcamalar ve yeniden silahlanma politikası olmuştur. Özellikle ABD’de askeri harcamalar, Haziran 1940’tan 1941’e kadar geçen bir yılda yüzde 600 artış göstermiş; 1943-1944 yıllarında GSYİH’nın yüzde 42’sine ulaşmıştır (Cypher, 2022). ABD’de geniş bir sermaye değerlendirme alanı olarak desteklenen askeri sınai yatırım ve harcamalar, Avrupa’da aynı ölçekte sermaye birikimi olmaması ve biriken çelişkileri yönetme biçiminin farklı toplumsal koşullar sebebiyle değişkenlik göstermesi sebebiyle ABD’den farklı ölçek ve miktarlarda gerçekleşmiştir. Askeri ve ekonomik gücü gerileyen İngiltere’de hükümetin yatıştırma politikasından da kaynaklı olarak ABD’de olduğu kadar olmasa da askeri harcamalar artırılmış, Fransa’da altın standardı uygulamasının sürdürülebilmesi için vergiler artırıldıktan sonra harcamaların genişletilmesi yoluna girilmiştir (Cengiz, 2021: 44-45). Almanya ise borçlanarak da olsa otoyol inşaatları gibi altyapı çalışmalarının yanı sıra yeniden silahlanma yoluna girerek ekonomik ve askeri gücünü artırmayı hedeflemiştir. Büyümeye katkı sağlayan devlet ihaleleri ve yüzde 25’leri bulan ücret kesintileri ile Alman sanayi yatırımları artışa geçmiş, 1933 yılında yüzde 6’ları bulan işsizlik oranı 1939’da hemen hemen sıfırlanmıştır (Faulkner, 2014: 314).

2.2.1 ABD’de Sınırlı Demokrasi, Avrupa’da Faşizm ve Hâkim Sınıfın Çıkarları

“Yeni Düzen” ABD ekonomisinde yarattığı değişikliklerin yanı sıra siyasi alanda da değişiklikler yaratmış ve kapitalist demokrasiye yön vermiştir. Bu politika öncesinde yaygın olarak çiftçi isyanları, fabrika işgalleri, kentlerde kitlesel ayaklanmalar, protesto yürüyüşleri ve büyük ölçekli grevler yaşanmıştır. Tekelleşmiş şirketler işçi sınıfının örgütlülüğünün yayılması ve güç kazanmasını

önlemek için devletin yürütme, yasama ve yargı aygıtlarını ve imkânlarını daha güçlü bir şekilde kullanmaya yönelse de nihai olarak çalışma ortamına ve ilişkilere istikrar sağlanması, daha genel bir ifade ile kapitalizmin ıslah edilmesi gerekli olmuştur. Başta iş kanunları, sosyal güvenlik yasası, servet vergisi kanunu, işçilere sendika kurma hakkı ya da kamu hizmetlerini artırma gibi yürürlüğe konan çeşitli politikalar yükselen işçi hareketlerini savuşturmuş, aynı zamanda kapitalizmin yeni biçiminin temel taşlarını döşemiştir. Böylece sistemin devamlılığını sağlayabilmek için sınırlı bir “sosyal refah ve endüstriyel demokrasi” kurulmuştur (Fraser, 2019). Öte yandan oluşan kamu harcamaları denetimli bir sürecin sonucunda oluşmuş, devlet kapitalist bir devlet olmayı sürdürmüş ve kapitalist sınıf kendisine dönebilecek her türlü genişletilmiş demokrasi ve çeşitli toplumsal hizmetler gibi silahları yumuşatmayı hedeflemiştir.

Keynesçiliğin devlete yüklediği rollerin yayılması ve kendisini Avrupa’da ‘Sosyal Devlet’ ya da ‘Refah Devleti’ olarak göstermesi, bunalım koşullarında yükselen ve tekelci sermaye tarafından destek görüp finanse edilen faşist rejimlerin, SSCB’nin büyük bir prestijle ayrıldığı bir savaşta yıkılmasından sonrasına tekabül etmektedir. Birinci Dünya Savaşı sonrası başlayan silahlanma döneminde kendilerine özgü koşullarda önce İtalya’da sosyalizmle mücadele adı altında geniş çaplı bir terör dalgasıyla başlayan ve ardından çok daha şiddetli bir şekilde ağır savaş tazminatlarını ödeyemeyen, ekonomik ve siyasal kriz içerisinde olan Almanya’da (Yıldızoğlu, 2020: 34, 49) Yahudi ve komünizm düşmanlığı çerçevesinde yükselen faşist hareketler, seçim ve parlamenter demokrasi yollarını kullanarak iktidara gelmiş ve faşizm devletin tüm kurumlarına ve yasama faaliyetlerine yayılmıştır. Toplumsal bir tabana sahip olmasıyla birlikte sanayicilerin, bankacıların, siyasetçilerin ve genel olarak seçkinlerin desteklediği İtalyan faşizminin lideri Benito Mussolini ile Alman Nasyonal Sosyalizmi’nin (Nazizm’inin) lideri Adolf Hitler’in lideri olduğu iki faşist rejim, kapitalizmin küresel krizi içinde büyük sermayenin mülkiyet hakları, maksimum kâr çıkarlarını korumak-yükseltmek amaçlarıyla ve sosyalist alternatif hareketleri ve SSCB’yi zayıflatmak için militarist ve revizyonist politikalar yürütmüş ve topyekûn bir emperyalist savaşa yol açmışlardır (Pauwels, 2019: 433-434).

Faşist rejimlerin yönetici sınıfı, devletleşmiş siyasi partisi veya partileşmiş devleti, ele geçirilmiş basın-yayın organları ve propaganda aygıtları, kapitalizme ve toplumsal eşitsizliğe yönelik yüzeysel eleştirilerde bulunmalarına rağmen

kapitalist ilişkilerin her türlü sorgusunu yasaklamış veya kriminalleştirmiş ve sermayenin çıkarlarını (sermayenin farklı fraksiyonlarına göre değişkenlik göstermiştir) militaristleşmiş “ulusal çıkar” kavramı altında eşitleyerek muhalif düşünceleri vatan hainliği ile cezalandırmıştır. Faşizm iktidarda kaldığı dönem boyunca “güvenlik tehdidi”; “olağanüstü hal”; “düşmana karşı işbirliği”; “milli birlik”; “vatan hainliği” kavramları altında işçi sınıfının hak talepleri dondurulmuş, örgütlü yapıları dağıtılmış, sendikal ve grev faaliyetleri yasaklanmış, çalışma saatleri arttırılmış, ücret artışları durdurulmuş, üretim araçları üzerindeki büyük sermayenin mülkiyet hakları sağlamlaştırılmış, firmaların üretim seviyeleri ve artık değer elde etme oranları yükseltilmiş ve her türlü muhalefet yasaklanmıştır.

Kapitalizmin ileri aşaması olarak Avrupa’daki faşist yönetimler, sermaye lehine vergi yükünü hafifletir, servet ve lüks tüketim vergilerini kaldırırken halkın vergi yükümlülüğünü artırmıştır. Bu süreç boyunca Krupp, Bayer ya da Opel gibi büyük Alman sanayi ve ticari şirketleri, bir başka deyişle tekelci sermaye kadar ABD şirketleri de yüksek kârlar elde etmiştir. Başta Coca Cola, Uluslararası İş Makineleri (IBM), Ford, General Motors ve Uluslararası Telefon & Telgraf (ITT) gibi Amerikan yönetiminde önemli nüfusa sahip olan büyük Amerikan sınai şirketleri ve Alman yan kuruluşları (Dehomag, Ford-Werke vb.) henüz savaş başlamadan büyük kârlar kazanmış, bu kazanç savaş süresince devam etmiş ve savaş sonrasında da bağlantılar sürdürülmüştür (Pauwels, 2017: 17). Örneğin Ford’un Köln’de Ford-Werke adıyla kurduğu şubesinin 1934 yılındaki yıllık kârı 3.825 Reichsmark (RM) iken 1937’de 714.304 RM’a, 1939’da 1.287.876 RM’a, 1943’te ise 2.169.386 RM’a ulaşmıştır (Ford Motor Company, 2001: 135-136). Almanya’nın en büyük otomobil üreticisi olan Opel’in ise 1938 yılında yurt içi satışları 1929-1933 yıllarına kıyasla üç kattan fazla artarak 85.497’ye ulaşmış; 1934 yılında 8.000 olan ihracat 1908’e gelindiğinde 33.000’i geçmiştir. 1930 yılında yaklaşık 3 milyon dolar zarar eden Opel, 1938 yılında yaklaşık 14 milyon dolar kâra ulaşmıştır (Billstein, Fings, Kugler ve Levis, 2000: 24).

Faşizmin kapitalizmin devamı olduğunu ortaya koyan unsurlardan biri Avrupa ve ABD tekellerince desteklenen faşist rejimlerin kapitalizmin karşıtı ya da alternatifi olan komünizme ve onun cisimleşmiş hali olan SSCB’ye karşı bir savaş yürütmesidir. Örneğin hem Hitler hem de Mussolini iktidara geldiklerinden itibaren hem kendi ülkelerindeki işçi sendikalarını dağıtma, kitleleşmiş

sosyalist hareketlerle ezerek mücadele etme ve örneğin Hitler'in ilk büyük girişimi olan komünistleri hapisanelere ve ilk toplama kamplarına atma hem de azılı Bolşevik karşıtı olarak Doğu'ya doğru verilecek karşı devrimci savaşı başlatma misyonunu üstlenmişlerdir (Pauwels, 2017: 54; Pauwels, 2003: 226). Sonuç olarak İkinci Dünya Savaşı sonunda somut olarak faşizm her ne kadar yenilmiş olsa da tarihe karışmamış, geliştirdikleri kurumlar, yöntemler ve işleyişler bakımından kapitalizm ve tekelci devletler ile uyum sağlamıştır (Yurtsever, 2013: 183).

2.3 Kapitalizmin “Altın Çağı” ve Sınıfsal Uzlaşıya Dayanan Refah Devleti

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunu takiben aşırı sermaye birikimi tasfiye olmuş, ABD'nin Batı Avrupa ve Japonya üzerinde siyasi, askeri ve mali hegemonyası kurulmuş, uluslararası ve bölgesel kurumlar ve kurallar üzerinden yeni bir kapitalist birikim modeli ve hegemonya inşası başlamış ve dünya iki Blok arasında Soğuk Savaş bağlamında bölünürken kapitalist sistem yüksek sermaye birikimi ve kâr oranlarının yaşandığı ekonomik büyüme ve emperyalistler arası çekişmenin görece az olduğu görece barış ortamında kapitalizmin “Altın Çağ” dönemine girmiştir. Kapitalizmin yeniden yapılandığı bu dönem, kapitalist dünyada emperyalist çatışmaların yumuşadığı ve biçim değiştirdiği (ulusal sermayelerin büyüyerek ulus ötesi şirket haline gelmeleri gibi); Bretton Woods parasal sistemi ile küresel rezerv paranın altın oranına bağlandığı ve finans kapital hareketlerinin ulusal sınırlar içinde kontrol altında tutulduğu; Keynesyen refah devleti modeli bağlamında kamu harcamalarının arttırıldığı, tam istihdamın hedeflendiği ve sınıflar arası uzlaşının görece yüksek olduğu; sömürgeciliğin kağıt üzerinde bağımsız devletlere dönüştüğü ve eski sömürgelerin ve az gelişmiş ülkelerin görece istikrarlı kalkınma politikalarını yürütebildiği ve belirli ölçüde bağımsız hareket alanına sahip oldukları bir dönemi ifade etmektedir (Boratav, 2015: 296-297).

1950'lerden itibaren canlanan sermaye birikimi ile gelişmiş kapitalist ülkeler çok hızlı genişleme dönemine girmiştir (Boratav, 2015: 182). Uzun genişleme dönemi olarak adlandırılan bu dönem birçok değişimi içerisinde barındırmaktadır. Fordizmin babası olarak bilinen Henry Ford'un seri üretime dayalı bant üretim modeli (seri üretim seri tüketim) emeğin ve üretimin denetimini ve yönetimini yeniden düzenleyerek sermayenin organik bileşimini

oldukça artırmıştır. Ford “emek gücünün yeniden üretiminde yeni bir sistem” (Savran, 2009-2010: 110) kurmaya çalışmış, hem seri tüketim için gerekli gelir payı sağlama hem de Avrupa için SSCB üzerinden reel sosyalizmin iktidar örneğinin ve sosyalist partilerin iktidara gelebilecek kadar toplumsal desteğe sahip olmalarının önünü kesme hedefi ile görece yüksek ücretler ile uzlaşa yaratma yoluna gitmiştir. İkinci Dünya Savaşı’nın ardından Batı Avrupa’da genel itibariyle kapitalist sistem içerisinde işçi sınıfı ve burjuvazi arasındaki uzlaşayı, toplumsal demokratikleşme dalgasını ve refah programlarını ifade eden “Refah Devleti” bu iki ayağa dayalı olarak gelişmiştir.

“Refah Devleti” başta gelişmiş Batı ülkelerinde işçi sınıfının, yüksek yaşam düzeyine ulaşmasına; eğitim, sağlık ve konut gibi sosyal harcamalar ve kamu hizmetlerinden yararlanmasına ve devlet müdahalesinin yoğunlaşmasına dayanmaktadır (Savran, 2009-2010: 88). Dolayısıyla ‘Altın Çağ’ dönemi içsel farklılıklara sahip olmakla birlikte genel anlamda her ülkede benzer şekilde gelişen ve “burjuvazinin devlet üzerindeki kontrolünün bir kısmını emekçi sınıflarla paylaşmak zorunda kaldığı bir döneme” işaret etmektedir (Boratav, 2015: 181).

Kapitalist devlet, temel görevi olan üretim biçiminin istikrarını sağlamak adına istisnai bir biçimde dönüşmek zorunda kalarak emek-sermaye arasında sınıfsal uzlaşa sağlamak zorunda kalmıştır. Devletin ‘görelî özerkliği’ tezleri de bu temel üzerinde yükselmiş ve gelişmiştir. Bu dönem kapitalizmin merkezi haline gelen ABD özelinde de bir emek-sermaye uzlaşması sağlanmış; ancak Avrupa’dakine benzer bir Refah Devleti dönemi yaşanmamıştır. Bu en genel ifade ile SSCB’den coğrafi olarak uzak olmasına, “Yeni Düzen” çerçevesinde sınıfsal olarak belirli bir uzlaşa sağlamasına ve aynı zamanda 1940’ların sonundan itibaren başlayarak devlet memurlarından tüm meslek dallarına uzanan geniş bir alanda işten kovulmaları ve tutuklanmaları içeren sert anti-komünist uygulamalara, Sovyet sempatisini, sol düşünce veya sosyal demokrat çizgisinde muhalif düşüncelerin şiddet yoluyla ortadan kaldırılmasına dayanan ve ismini Senatör McCarthy’den alan uygulamalara bağlı olarak gelişmiştir.

1945’lerden 70’lere kadar süren dönem; devlet müdahalesi, refah, büyüme veya gelişme gibi kavramlar ile anılmasının yanı sıra uluslararası sistem tek bir model, bir başka deyişle iki süper gücün sürekli olarak karşı karşıya geldiği Soğuk Savaş olarak bilinen istikrarlı bir mücadele dönemi içinde kaynaşmıştır

(Hobsbawm, 1996: 263). SSCB dönemin başında kazandığı prestije rağmen savaşın yarattığı tahribat nedeniyle eldekini koruma ilkesi ile hareket ederek Avrupa işçi sınıfını desteklememiş; ABD ise yarattığı ekonomik kurumlar, yarattığı yeni tehdit Soğuk Savaş ve SSCB'ye karşı çevreleme politikası ekseninde Avrupa'da siyasal ve ekonomik anlamda hâkimiyet kurmak istemiştir.

ABD, SSCB'ye karşı başlattığı 'çevreleme' ve genişleme dönemi boyunca dünya ticaretinin lideri olarak uluslararası para hareketliliğinin düzenlenmesi adına Uluslararası Para Fonu (IMF), sermaye hareketlerinin düzenlenmesi adına Dünya Bankası (DB), askeri ittifakların düzenlenmesi adına Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO) gibi etkili örgütlerin kurulmasında öncü olmuştur (Akçay, 2017). Bununla birlikte hızlı sermaye akışı yaratan ve Amerikan sermayesinin Avrupa'daki yeni ekonomik yapılandırmada söz sahibi olmasını sağlayan Marshall planı programıyla kapitalist Avrupa ekonomisi canlandırılmıştır. ABD'nin tüm bu uluslararası kurumlar ve politikalar aracılığıyla oluşturduğu konumu tüm sermaye sahiplerine ve seçkinlere önderlik etmesine dayansa da örneğin 1953 yılında İran Başbakanı Musaddık'ın petrolü millileştirme hamlesinin ardından bir darbe ile iktidarından uzaklaştırılması ve yerine emperyalizm yanlısı Şah Rıza Pehlevi'nin getirilmesinde veya Guatemala'da Jacobo Arbenz, Şili'de Salvador Allende, Endonezya'da Achmed Sukarno örneklerinde görüldüğü üzere kendi çıkarlarının karşısında yer alan, güvenliğine tehdit olarak gördüğü yerlerde 'seçilmiş' hükümetlerin devrilmesini desteklemekten ya da ülkelerin içinde kendisine muhalif olanları gizliden ya da açıktan ortadan kaldırmaktan geri durmamıştır (Harvey, 2004: 46-47).

Altın Çağ dönemi 1970'lerin ağır kriziyle birlikte tıkanmaya, kapitalist dünya ekonomisinin iç çelişkileri sonucu durgunluk ve enflasyon baş göstermeye, toplumsal uyum dönemi bozulmaya başlamış ve sermaye hareketlerini sınırlayan Bretton Woods sistemi çökmüştür. Bu dönem emek-sermaye verimi yavaşlamaya; büyüme ivmesini kaybetmeye; kâr oranları düşmeye; 1960'lı yılların sonundan itibaren de ücretlerin artırılması ve emek yoğunluğunun azaltılması talebiyle ABD, Fransa, İtalya, Yunanistan, İspanya, Türkiye gibi birçok ülkede işçi hareketleri ve güçlü bir muhalefet oluşmaya başlamıştır. Gelişmeler sermayenin yeniden yapılanmasını gerekli kılmış; işçi sınıfı taleplerine karşı çıkan, refah devleti düzenlemelerine benzemeyen ve aksine bu döneme yönelik bir karşı hamle olan kapitalist sistemin egemen sınıfının düzenlemeleri, emeğin disiplinize

edilmesi gerektiği bunalım koşullarında hayata geçirilmiştir. Bu gelişmelerin sonucunda kapitalizmin yapısal krizini yeni sermaye birikim alanları açarak ve emek-sermaye çelişkisinin baskılayarak aşmaya çalışan yeni bir iktisadi model, neoliberalizm, ABD ve Birleşik Krallık'ın öncülüğünde uygulamaya konulmuştur. Neoliberalizmin bir model olarak denemesinin yapıldığı ilk kapitalist merkez dışı ülke, General Augusto Pinochet'in 1973'de Şili'de seçimle iktidara gelmiş olan Salvador Allende Gossens'i askeri darbe ile devirdiği Şili olmuştur. Kapitalizmin merkezinde ise 1970'lerin sonunda önce Birleşik Krallık'da Margaret H. Thatcher (1979-1990) ve kısa süre sonra ABD'de Ronald Reagan (1981-1989) ile neoliberal modelin, başka bir deyişle, yeni sağ çerçevesinde sermayenin sınırsız hegemonyasının, kamusal varlıkların sürekli metalaştırılmasının, serbest piyasa anlayışının tüm toplumsal ilişkilere hâkim olmasının ve emeğin örgütsüzleştirilerek-mülksüzleştirilerek baskılanmasının hüküm sürdüğü yeni bir iktisadi-siyasi döneme girilmiştir. Korkut Boratav bu süreci “emeğin ve halkların altın çağı, adım adım sermayenin altın çağı olan vahşi kapitalizme dönüşmektedir” şeklinde özetlemiştir (Boratav, 2015: 189).

2.4 Dünya Çapında Neoliberal Karşı Devrim ve Piyasa Dostu Devlet

Neoliberal modelin ideolojik yaklaşımı, kapitalizmin “Altın Çağı” koşullarına uygun olarak 1970’li yılların sonlarına kadar uygulanan Keynesyen refah devleti modelinin sınıf uzlaşısı arayan, istihdam--tüketim yaratma amacını taşıyan ve finans kapitalin ulusal sınırlar içinde kalmasını öngören yaklaşımının karşısında konumlanmış ve devletin kapitalist işleyişe yönelik her türlü müdahalesini uyum bozma olarak tanımlamıştır. Neoliberal modele göre, hem kapitalizme büyük bir güven vardır hem de devlet ekonomi ile dışsal bir ilişki içerisinde kabul edilmektedir. Bir başka ifadeyle, bu anlayış bunalımı kapitalizmin yapısal çelişkilerinin özelliklerinden ya da ayrılmaz uğraklarından biri olarak kabul etmezken aynı zamanda ekonominin devletin dönüşümü üzerindeki etkisini göz ardı etmektedir (Savran, 2009: 36-37).

Neoliberal ideoloji en genel ifade ile bunalım içerisindeki kapitalizmin insandan bağımsız ve insanın kendi etkinliğinin ürünlerine yabancılaşmış ya da ötekileşmiş yasalarına teslim olma ideolojisi ve somut hali piyasa mekanizmasının yüceltilmesi olarak ortaya çıkmaktadır (Savran, 2009: 61). 1970’lerin ortalarından itibaren baş gösteren yüksek enflasyon ve düşük büyüme,

Keynesyen itkinin gerilemesi, yine aynı yıllara damga vuran Vietnam Savaşı gelişmeleri ve 1973-1974 yıllarında Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) petrol fiyat zammı nedeniyle oluşan toplumsal ve iktisadi krizler, kapitalist ekonomileri küçülmeye zorlamıştır. Ekonomik ve siyasal krizin ardından her köşeyi kuşatan neoliberal ideoloji, ulus devlet modelinin de bu piyasa mekanizması ve rekabet ekseninde, “sermaye adına emeği yönetme” görevi ile yeniden düzenlenmesine yol açmıştır (Radice, 2014: 165).

1970'lerin ikinci yarısında dünya kapitalizminde meydana gelen yapısal kriz ve gerileme dönemiyle birlikte sermaye ilişkilerini yeniden üretmeyi hedefleyen kapitalist devlet, neoliberalizme uygun koşulları oluşturmaya çalışmıştır. Dolayısıyla hükümetler geniş ölçekli bir tepki geliştirmiş ve kâr oranlarını yükseltebilmek adına köklü politika değişikliklerine gitmişlerdir. Bu bakımdan, neoliberal strateji işçi sınıfı karşısında sermaye sınıfının gücünün yeniden tesis edildiği, kapitalizme içkin yeni bir örgütlenme biçiminin gerekli kılmasıdır (Dumenil ve Levy, 2014: 26).

1980'lerden itibaren kapitalizmin merkez ülkeleri ile IMF ve DB gibi uluslararası örgütler, borç krizindeki az gelişmiş çevre ülkelere (Üçüncü Dünya'ya) istikrar ve daraltıcı maliye politikaları, neoliberal piyasa ilişkilerinin kurulması, sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılması ve emeğin siyasi mekanizmalardan uzaklaştırılması-ekonomik gücünün zayıflatılmasına amacıyla kabul ettirmeye çalışmışlardır (Akçay, 2017). Bu baskı, devletin iktisadi planlama, kontrol ve denetimden dışlanmasından tam istihdam hedefinin terkedilmesine ve reel ücretlerin düşürülmesine, sendikalar ile emek piyasası kurumalarının örgütsüzleştirilmesi ve zayıflatılmasından iş güvencesinin ortadan kaldırıldığı yeni emek piyasası oluşumuna kadar kendisini üretim ilişkilerinin her aşamasında göstermiştir (Palley, 2014: 49,51).

Dünya kapitalizminin küresel ölçekte yeniden yapılandığı 1980'lerde devlet ile sermaye ilişkisi yeniden düzenlenmiş; devletin ekonomiye müdahalesi ekonominin işleyişi için zararlı görülmeğe başlanmıştır (Reagan, 1981). Bütün kapitalist ülkeleri içine çeken bu piyasa odaklı karşı saldırı zenginlik ve toplumsal refah için serbest piyasanın kendi kendini düzenleyici ilkesine sıkı sıkı bağlıdır. Sermayenin kuralsız ve kısıtlamasız bir biçimde var olabilmesi ve piyasa ve ekonomi üzerindeki siyasal kontrolü ortadan kaldırmak adına vergi indirimleri uygulanırken, kamu kuruluşları, devletin ya da yerel yönetimlerin yatırımları ve

düzenleyici görevleri ekonomiden çekilerek sermayenin eline geçmiş, kontrolsüz özelleştirmeler, ticarileştirmeler hız kazanmıştır (Fülberth, 2018: 273).

Devletin kamusal görevlerinin metalaştırılması ve en önemli görevinin piyasa ilişkilerinin devamlılığı ile yayılmasını sağlamakla görevlendirilmesi (Foster, 2019) devletin zayıfladığı anlamına gelmemektedir. Aksine neoliberal anlayışa göre devlet, güçlü olmalıdır ve ekonominin düzen içerisindeki koşullarda gerçekleşmesine olanak sağlamalıdır. Burada devlet güçlü ancak sınırlı, tek bir yöne, açık bir biçimde toplumsala değil sermayeye odaklıdır (Brown, 2020: 74). Bu liberalizasyon süreci, SSCB'nin de dağılma sürecine girdiği 1989 yılında, Bretton Woods'un yerini alan ve Washington Uzlaşısı olarak adlandırılan kapsamlı bir ekonomik düzen ile pekiştirilmiştir.

Yenilenmiş bir ekonomik büyüme ile kâr oranlarının düşüşünden çıkışı gösteren Washington Uzlaşısı (Wallerstein, 2008) temel anlamda üç alana odaklanmaktadır. Bunlar içeride kamu mali yönetim sistemini, liberalizasyonu ve piyasa yaklaşımını sağlama; uluslararası alanda ise sermaye hareketlerini serbestleştirme politikalarını uygulama olarak özetlenebilir (Oyan, 2022). 1999'daki Köln Zirvesine kadar sürecek olan bu uzlaşi çerçevesinde ABD ve G-8 ülkelerinin kabul ettiği neoliberal ekonomik hedefler 1980 sonrasında IMF, DB, ve DTÖ gibi uluslararası kurum ve örgütler tarafından önce Latin Amerika'ya ardından da tüm dünyaya zorla ya da rıza ile dayatılmıştır. Sonuç olarak Washington Uzlaşısı temelinde gelişen, serbest ticareti, finansal sermaye hareketliliğini, ihracata dayalı büyümeyi, kemer sıkma politikalarını içeren neoliberal birikim stratejisi piyasa mantığının önündeki engellerin kaldırıldığı baskılayıcı bir liberalleşme dönemini işaret etmektedir. 1991'de SSCB ve Doğu Bloku'nun dağılması, neoliberal kapitalizmin sosyalizm karşısında zaferini ilan etmesi ile sermayenin uluslararasılaşmasının ve kapitalizmin bütüncül hale gelmesinin önünde engel kalmamıştır.

SSCB'nin ve Doğu Bloku'nun yıkılmasıyla neoliberal karşı devrim ve sermayenin küresel yayılımı tartışmalı bir kavram olan "küreselleşme" adı altında ilerlemiştir. İçerisinde geniş bir dönüşümü içeren küreselleşme kapitalizmin yeni bir evresini değil, ancak emperyalizmin yeni ve örtülü bir aşamasını oluşturmuş, halihazırda var olan neoliberal karşı devrimin uluslararası boyutta kendisini yeniden inşa etmesini olanaklı hale getirmiştir (Savran, 2008: 17). Bir başka ifadeyle, emperyalist küreselleşme ile kapitalist üretim tarzı dünya ekonomisini

bölüşen uluslararası tekellerin çıkarına uygun olarak neoliberal iktisadi-siyasi-toplumsal model eski sosyalist ülkelere yayılmış, dünya pazarı bütünleştirilmiş ve kapitalizm uluslararasılaşmıştır. Bu gelişmelerden dolayı uluslararası sermaye kesintilerle de olsa 2008 yılına kadar genişleme alanı bulmuştur. Sanayi üretimi yüksek oranda büyümüş, ancak daha da önemlisi finans sermayesinin sanayi sermayesini egemenliği altına alması geniş ölçekte yeniden üretilmiştir. Bu da emperyalist ülkelerin, kâr oranlarının düşük olması nedeniyle sınai üretimden hizmet ve finans sermayesine yönelmelerini ve sanayi üretimini maliyetlerin düşük (ucuz emek) ve kâr oranının yüksek olduğu kapitalizmin çevre (gelişmekte olan) ülkelere taşımasına dayanmaktadır (Altınörs, 2020: 17-27).

Neoliberal kapitalizmin küresel bir nitelik kazanması, küreselleşme ve ulus-devlet ilişkisini, kapitalist devletin işlevlerinin tartışılmasını, yeniden örgütlenen devletin rolünü tartışmaya açmıştır. Kapitalist birikim süreçlerine uygun olarak yeniden yapılanan ve bu yönde düzenleme sağlayan devlet işleyişine gereksinim duyulduğundan; 1980'lerin söylemi olan “devletin küçültülmesi” konusu, bir başka deyişle, devletin sosyal politikalardan çekilmesi konusu, 1990'lardan itibaren yerini devlet ve piyasa ortaklığına odaklı “piyasa dostu devlet” ya da “girişimci devlet” söylemlerine bırakmaya başlamıştır (Güzelsarı, 2007: 22-23).

Küreselleşme adı altında gelişen dönüşüm, devletin rolünü yeniden tanımlamış; küreselleşme ile devletin çöküşü arasında doğrudan bir neden-sonuç ilişkisi kuran argümanlar ile küreselleşmenin devleti ortadan kaldıracığı anlayışını ortadan kaldırmıştır. Zira devlet, kapitalist sistemin yıkacağı, küreselleşme nedeniyle sönmüneceği ve sermaye ile ilişkisinin sonlanacağı bir örgütlenme değildir (Çoban, 2002: 157). Öncelikle ulusal temelde örgütlenen kapitalizmin, mülkiyet ilişkilerini ve sınıfsal çelişkilerini yönettiği ve zor ve rıza araçlarıyla toplumsal ve hukuksal düzeni sağladığı (sistemin yeniden üretimini sağlayacak şekilde) ulus-devlete ihtiyaç duymaktadır. Kapitalizmin küreselleşmesi ile ulusal devletler veya ulusal ekonomiler ortadan kalkmamış, ancak devletlerin işlevleri ulusal düzeyde olduğu kadar uluslararası alanda da kendini göstermeye başlamış (Wood, 2003: 242-243) ve yeniden örgütlenerek devam etmiştir (Wood, 1999).

1990'ların ortalarından itibaren Washington Uzlaşısı ilkeleri ile temellenen neoliberalizmin özellikle kalkınmakta olan ülkelere büyüme oranlarına etki etmemesi, işsizliğin ve yoksulluğun artması, Keynesçiliğin ve devletin arka plana

itilmesi, şiddetli finansal krizlerin sürekli hale gelmesi bu uzlaşısının meşruiyet ve itibar kaybetmesine neden olmuş ve bir tepkiye yol açmıştır (Saad-Filho, 2014: 197). Yavaş ancak istikrarlı olan bu tepki, kendisini sosyal refahı savunan hükümetlerin yükselişinde, işçi hareketlerinin müdahaleci devlete dönüş çağrılarında ve dünya genelinde küreselleşme karşıtı hareketlerin büyümesinde göstermiştir (Wallerstein, 2008).

Washington Uzlaşısı'na yönelik yükselen eleştirilerin ve yapısal neoliberal reformların yarattığı meşruiyet krizinin aşılabilmesi adına 1999'da Köln'de Post-Washington Uzlaşısı, İkinci Kuşak Washington Uzlaşısı ya da Bretton Woods II olarak da adlandırılan düzenleyici yeni bir uzlaşım imzalanmıştır. Yeni uzlaşım çerçevesinde değerlendirilebilecek temel nokta neoliberal politikaların Fordist-Keynesyen kapitalizmin krizine çare olarak ortaya konurken, yine neoliberal politikaların içsel çelişkilerinin ve bu çelişkilerin “kriz eğilimi” veya “yönetim başarısızlığı” olarak kendisini göstermesinin sonucunda “politik-düzenleyici bir proje olarak” yeniden şekillendirilmesidir (Peck, Theodore ve Brenner, 2009: 55).

Bir neoliberal restorasyon projesi olarak Post-Washington Uzlaşısı yeni bir politik çerçeveye sahiptir. Bu uzlaşım “açık piyasalar”, ‘liberalizasyon’, ‘kuralsızlaştırma’ ya da “yapısal uyum” gibi klasik neoliberal Washington terminolojisine “sivil toplum (hükümet dışı örgütlenmeler, sivil toplum kuruluşları)”, “yönetişim”¹¹ ya da “güvenlik ağı” gibi baskın terimler eklemiştir (Jayasuriya ve Rosser, 2001: 388). Öte yandan yeni politikaları açık pazarlara, deregülasyona, özelleştirmeye ya da devletin ekonomiye daha az müdahalesine karşıt bir pozisyona yerleştirmek doğru değildir, çünkü yeni politikaların hedefi önceki uzlaşım ile temellenen ekonomik yapının siyasi olarak karşılığını, bir başka deyişle piyasa düzeninin politik olarak karşılığını düzenlemektir (Jayasuriya ve Rosser, 2001: 393).

Süreç içerisinde gerek hükümetler nezdinde gerekse de neoliberal politikaların yürütücü organları olan IMF ve DB nezdinde ‘devlet’, küresel neoliberal politikaların devlet etkinliği ile sağlanması vurgusu önem kazanmış, devlete piyasa ilişkilerini kurumsallaştırma, liberalizasyonu ekonomik alanda yayma, özel-kamu ortaklığını destekleme ve teşvik etme gibi düzenleyici görevler yüklenmiştir (Güzelsarı, 2007: 53). Dolayısıyla Post-Washington Uzlaşısı küresel

¹¹ Kavram ilk kez neoliberal düzenin önemli örgütlerinden olan Dünya Bankası'nın “Sub-Saharan Africa: From Crisis to Sustainable Growth” raporunda kullanılmıştır.

neoliberalizmden bir kopuş olmamakla birlikte altında yatan temel değişim unsuru anti-devletçilik temelinde yükselen devlet ve piyasa karşıtlığı vurgusunun ortadan kaldırılması ve yerini mevcut koşullar doğrultusunda yeniden yapılanmış, piyasa ile birbirini tamamlayan devletin almasıdır.

Post-Washington Uzlaşısı neoliberal temel düzenlemeleri sürdürmekle birlikte bir yandan devlet müdahalesinin piyasanın belirli dönemlerinde meydana gelen krizlerde ve başarısızlıklarda yararlı olduğunu kabul etmekte (Saad-Filho, 2014: 199), diğer yandan da ortaya konan bu yeni devlet biçiminin ulus-devlet temelinde ademi merkezîyetçi; idari ve hukuki yeniden yapılanmış; siyasal alanı kontrol eden; kamu görevlilerinin hesap verilebilirliğini, piyasa güçlerinin siyasal alana katılımını ve şeffaflığı içeren; sivil topluma alan açan yeni bir yönetme biçimi anlamına gelen iyi yönetişimci veya düzenleyici devlet modelini işaret etmektedir (Sinha, 2014: 275).

Yeni siyasal-yönetimsel düzenleme döneminde neoliberal stratejinin devlet-toplum ilişkisini yeniden düzenleyerek ve devlet örgütlenmesine piyasaları, müşterileri, rekabeti vd. yerleştirip kamu hizmetlerini diğer kurumlara devrederek devleti piyasalaştırma ve özel sektör ile rekabet etme projesi, siyasi meşruiyetini iyi yönetişimci model çerçevesinde temellendirmektedir (Güzelsarı, 2004: 10-11). Dolayısıyla az gelişmiş ülkelerde piyasanın korunması güçlü, esnek ve yönlendirici role sahip devlete bağlanırken oluşan yapı içerisinde hükümet ve parlamento etkisizleştirilmekte, toplumun karar verme yetkisi kamusal alandan çıkarılıp özel alana indirgenmekte ve toplumsala dair her şey ise kamusal alandan devlet dışı, bireysele odaklı, bağımsız olmayan, dahası üyeleri ulus ötesi kurum ve şirketler ile ortaklık içerisinde olan sivil toplum örgütlenmelerine bırakılmaktadır (Köse, 2002: 39). Bu gelişmeler çerçevesinde neoliberal küreselleşmenin yarattığı kamusal alanı doğrudan sermaye sınıfına teslim etme hareketinin (Güler, 2003: 115) demokratik kurumları değersiz kılması kaçınılmazdır.

Bir köklenme ve yayılma sürecini işaret eden neoliberal küreselleşme (Sweezy, 1997) siyasi alanı kısıtlayarak ve güç dengesini değiştirerek demokrasiyi sınırlarken (Madariaga, 2021) iktidarı daha yoğun bir şekilde devlet örgütlenmesinde toplayarak (Oğuz, 2016: 203) devletin içsel hiyerarşisinde bir dönüşümü ve yapılanmayı gerekli kılmakta, Poulantzas'ın işaret ettiği biçimde temsili demokrasinin ve parlamentonun gücünün azalırken yürütmenin giderek ön plana çıkmasına işaret etmektedir (Poulantzas, 2000: 217). Sermayenin

uluslararasılaşma sürecini baltalayabilecek gerek yeniden üretim koşullarının sarsılması gerek yeniden bölüşümcü işçi hareketlerin oluşması gibi dinamikler, ekonominin “apolitikleştirilmesini”¹² devlete meşruluk sağlayan liberal demokrasinin krizini ve otoriterleşmeyi beraberinde getirmektedir (Akçay, 2013: 30, 32).

Yeniden üretim koşullarını sağlamak adına süreç içerisinde hem az gelişmiş hem de gelişmiş ülkelerde demokrasiden uzaklaştırılan işçi sınıfının çıkarları baltalanmış (Hart-Landsberg, 2006), özgürlük, zenginlik ve güçte artan eşitsizliğin meşruluk zeminin kalmaması devlet müdahalesinin, artan oranda saldırgan politikaların yeniden yapılanmasına yol açmıştır (Giroux, 2018). Gerici neoliberal projenin piyasa tarafından belirlenen siyaset ile siyasal alanda yarattığı bu dönüşümün en büyük sonucu da, karar alma mekanizmalarını ve dolayısıyla demokrasiyi parçalayıp emeği siyasal alandan dışlaması, yerine ise popülizmi, otoriterliği koyarak aşırı sağ beslemesi olmuştur. Siyasal alandaki bu dönüşüm ise esas olarak 2008 krizinin yarattığı koşullarda güç kazanmıştır.

2.5 2008 Finansal Krizi: Kurtarıcı Devletin Sermaye Lehine Yeniden Yapılanması

2008 finansal krizi ve devletin bu süreçle uyumlu bir biçimde yeniden yapılanma süreci, 1980’lerden itibaren süren belirli gelişmeleri incelemeyi gerekli kılmaktadır. Öncelikli olarak 1980’lerden itibaren durgunluğun aşılabilmesi ve kâr oranlarının düşüşünün önüne geçilebilmesi için üretim dışı bir alan olarak finansal sistem genişlemeye başlamıştır. Bir başka ifadeyle, sermaye sınıfı için reel sektörde kabaca “paradan para kazanma” yöntemi olarak ifade edilen finans alanı yeni bir yatırım, bir başka deyişle kâr alanı oluşturmuş ve oldukça hızlı bir biçimde genişlemiştir. Bu genişleme standart para biriminin olmamasından (hayali değer sistemi) kaynaklı kuralsız, belirsiz ve güvensiz bir piyasa ortamında borsa veya konut sektöründe spekülasyon balonları veya köpükler oluşmasının yolunu açmıştır.

1980’lerden 2000’lerin başına kadar kapitalist ekonomide borçlanma (finansallaşma) sayesinde zayıf talep sorununu çözme üzerinde temellenen hızlı

¹² Apolitikleştirme oldukça politik bir strateji olarak “politikanın sosyal ve ekonomik alanlardan tamamen çekilmesi ya da daha basitçe politik etkinin tamamen yok olması” anlamına gelmemektedir. Apolitikleştirme, “karar alma sürecinin politik yönünü daha uzakta korunaklı bir yere” yerleştirerek devlet aygıtının ekonomik süreçleri uzaktan kontrol etmesini sağlamaktadır (Burhanm, 2003: 117).

ancak yapay bir büyüme dönemi yaşanmıştır. Suni bir talep ile canlanmayı ve sistemdeki en büyük balonu yaratan bu genişleme düşük faiz oranları ve geri ödenemeyecek düzeydeki hane halkı borçlarının artması üzerinden ilerlemiştir. Örneğin ortalama Amerikan hane halkı borcu 1970’li yıllardan 2006 yılına kadar iki kattan fazla artış göstermiştir (Faulkner, 2014: 377). Öte yandan dünya ekonomisinin büyümesi ve sermaye birikiminin canlanma süreci tekdüze ve istikrarlı değildir. Sermayenin yapısal çelişkilerinin yüzeydeki tezahürü olan kriz eğilimleri kapitalist üretim biçimine içkindir (Clarke, 2012: 133) ve yalnızca neoliberal dönem boyunca hem bağımlı ülkelerde hem de merkez ülkelerde 1987 Wall Street krizi, 1992 Avrupa döviz kuru sisteminin krizi, 1997 Güneydoğu Asya krizi ya da 2001’de dot.com krizi gibi ülkesel ve bölgesel bir dizi irili ufaklı krizler yaşanmıştır (Tanyılmaz, 2009-2010: 25).

Aşırı sermaye birikimi ve kâr oranlarının yükseltilememesine bağlı olarak dünya ekonomisinin krizlerle dolu dönemi, 2001 resesyonu ile devam etmiş ve böylece yeniden gündeme gelen talep eksikliği sorununun önüne geçmek için tüketim harcamaları ile kredi kullanımını arttırmak üzere merkez bankaları, Amerikan Merkez Bankası (FED) öncülüğünde müdahale kararı almıştır. Mali genişlemeyi ifade eden bu müdahale sonucu faizler düşürülerek her türlü spekülative araç yaygınlaşmış, böylece başta ABD’de olmak üzere tüm dünyada konut piyasalarında köpük oluşmasının yolu açılmıştır (Yıldızoğlu, 2007). Bu sürecin bir diğer ayağı da 11 Eylül terör olaylarının ardından ortaya konan “terörizme karşı savaş” stratejisi¹³ ile askeri harcamaların artması ve talebin daralması sonucu FED’in ekonomiyi canlandırmak ve resesyonu önlemek adına 2001’den itibaren ani faiz indirimine gitmesi olmuştur.

11 Eylül terör olaylarının ertesi yılında FED, düşük enflasyon oranlarının yarattığı etkiye karşı bir politika aracı olarak talebi canlandırmak için faiz oranlarını (1958’den beri ilk kez) %1’e düşürmüştür. Düşük faiz politikaları 2002’den 2004’e kadar devam etmiş ancak 2004’ün sonlarından itibaren enflasyonun artması nedeniyle FED faizleri giderek artırma yoluna gitmiştir. 2006 yılına gelindiğinde yüksek faiz politikası ile enflasyon oranı %2,5’e gerilemiş,

¹³ “Terörizme karşı savaş” genel anlamda dünya ekonomisinin sürekli kriz halinden kurtulamadığı, petrolde arzın tepe noktasına yaklaştığı, ABD’nin 1990 sonrası üstlendiği rolünü sürdürmede sorunlar yaşadığı ve jeopolitiğin öne çıkmaya başladığı 2000’li yılların basınç ortamında oluşmuştur (Oyan Altuntaş, 2007: 215).

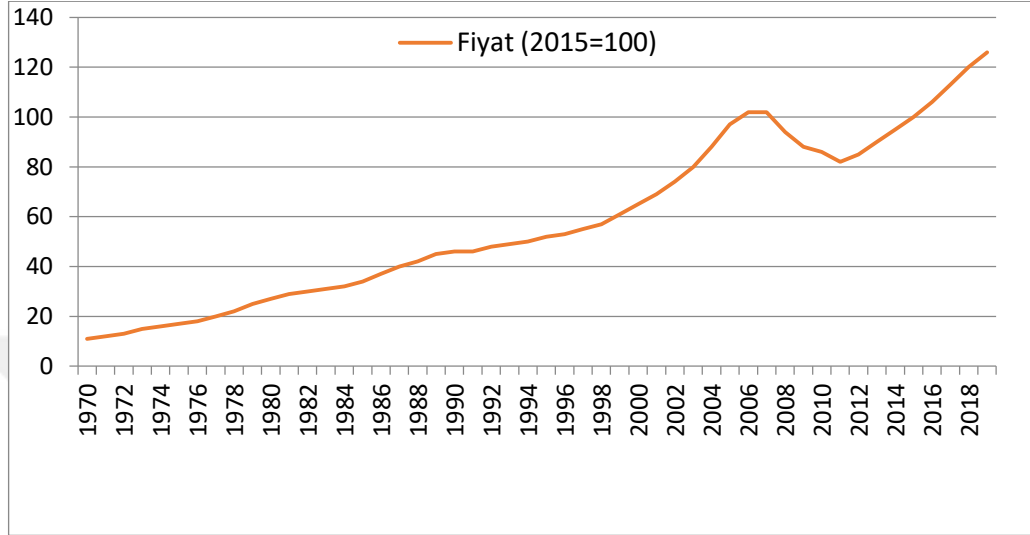
kredi piyasası %13,2 oranında artış göstermiştir (Demir, Ermişoğlu, Karabıyık ve Küçük, 2008: 34).

2002 ve 2007 yılları arasında genişleme ve yayılma imkânı bulan kapitalist dünya ekonomisi, finansal şişkinliğin sınıra ulaşması ve uzun süredir düşme eğilimine giren kâr oranlarının tersine çevrilememesi ve aşırı sermaye birikimi ile aşırı kapasite sorunları sebebiyle kriz içine girmiştir. Bu krizin genel anlamda iki temel özelliği bulunmaktadır. Öncelikle 21. yüzyılın ilk krizi olarak öne çıkan 2007-2008 krizi ile 1980'lerden itibaren sürmekte olan krizi artık öteleyemediğinden ve ekonomik büyümeyi yeniden sağlayamadığından neoliberal model, Post-Washington Uzlaşısı ve küreselleşme süreci çökmüştür (Yıldızoğlu, 2020: 8). İkinci olarak da krizin merkezinin ABD olması, aynı zamanda kapitalist ülkelerde 1973'ten sonra ilk kez eş zamanlı bir resesyon görülmesi, 2008 krizinin 1929 Büyük Depresyon'dan itibaren yaşanan irili ufaklı tüm krizlerden daha yaygın ve derin etkilere sahip olacağını göstermiştir (Tanyılmaz, 2009-2010: 25). Etkileri 2008 yılından itibaren derinleşen finansal kriz, ABD'nin en büyük yatırım bankalarından Lehman Brothers'ın iflası ile hızla AB ülkelerine ve gelişmekte olan ülkelere yayılmışsa da temelde 2007 yılında ABD'de meydana gelen mortgage krizi ile başlamıştır.

Şekil 2.2'de görüldüğü üzere konut fiyatlarının uzun süreli artışı, ABD'de geri ödemekte zorlanacak kişilerin finansal fırsatlar dalgası ile krediye erişerek (sub-prime mortgage) konut piyasasına girmesinin yolunu açmıştır. Ancak ABD'nin hemen her yerinde konut fiyatlarının 2007 itibariyle ani biçimde düşmesi, çoğu hane halkının kendilerini sahip oldukları evlerin değerini aşan kredi borcu içinde bulmasına ve bu da konut fiyatlarının daha da düşmesine neden olmuştur (Harvey, 2012: 12). Ardından faiz oranlarının artması ve borçların ödenememesi nedeniyle “konut balonunun patlaması”¹⁴ yeni finansal mimarinin çökmesine yol açmıştır (Akçay, 2016a). Ocak 2007'den Ekim 2008'e kadar geçen sürede ABD ve Avrupa'daki finansal kuruluşların mortgage kredilerine bağlı olarak toplam zararı 586 milyar dolar olarak açıklanmıştır (MÜSİAD, 2009: 36). Mevcut durgunluğun üzerine yaşanan konut krizi bir domino etkisi ile

¹⁴ Krizi mevcut durgunluğa değinmeden yalnızca yüksek faizli kredilere ve konut balonuna odaklanarak açıklamak “semptomu hastalıkla karıştırmaktır”. Zira konut balonu yerine aynı sonuçlara neden olacak başka bir balon da oluşabilirdi (Foster ve Magdoff, 2010). Dolayısıyla finansallaşma ve oluşan balonların uzun süreli durgunluk olgusunun bir sonucu olduğunu göz ardı etmemek gereklidir.

bankacılığa, finans piyasalarına, üretim ve yatırım alanlarına sıçramış; borsalar ani düşüşe geçmiş; ardından iflaslar ve devletleştirmeler yaşanmış; sonunda kriz reel ekonominin tümüne yayılmış; sonuç itibariyle 1990'lı yıllardan itibaren genişleyen finansal alan çökmüştür.

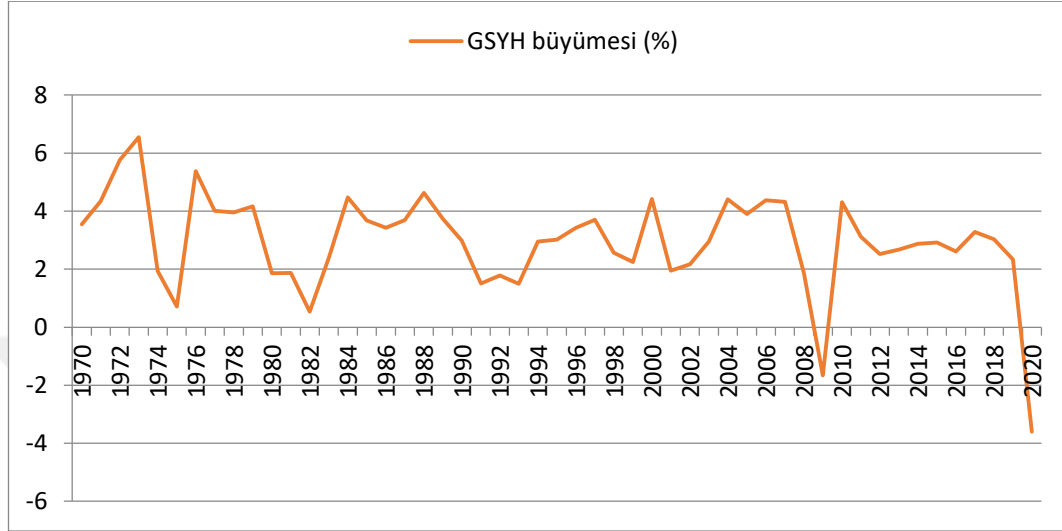
Şekil 2.2: 1970-2018 yılları arasında ABD’de konut fiyatları

Kaynak: İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı (OECD) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır. <https://data.oecd.org/chart/637P>

1929 Büyük Buhran’dan bu yana en derin kriz olan 2008 finansal çöküşü kendi kendine rastgele gelişmiş bir küresel finans krizi olarak değerlendirmek yanlış olacaktır, çünkü bu kriz bir semptomu işaret etmektedir. 2008 finansal krizi, 1960’ların sonundan itibaren büyüyen aşırı birikim ve 1974-1975 yılında petrol krizi olarak dışa vuran uzun durgunluk döneminin ertelenmiş depresyonunun parçasıdır (Savran, 2012: 15). Bu anlamda 2008 bir finansal çöküş olmakla birlikte tıpkı 1873 ve 1929 yılında meydana gelen krizler gibi aşırı birikime, kâr oranlarının düşmesine, en genel ifade ile kapitalist üretim biçiminin yapısal çelişkilerine işaret etmektedir. 2008 krizindeki esas nokta kapitalizme içkin çelişkilerin üretim alanından finans alanına doğru kayması ve üretim alanında oluşan krizin finans alanında da yaşanması ile krizin derinleşmesi ve depresyona dönüşmesidir (Savran, 2012: 16).

Depresyon en başlarda liberal çevrede her ne kadar şiddetli Büyük Depresyon’a değil Uzun Depresyon’a benzetilse de (Krugman, 2010) kısa sürede Büyük Depresyon’a yakın dahası onu aşan unsurları ortaya çıkmıştır. Şekil 2.3’te görüldüğü üzere dünya ekonomisinin büyüme oranı, konut piyasalarında krizin

başladığı 2007'den krizin borsa ve finans alanına sıçradığı 2008'e kadar geçen sürede ani bir düşüş sergilemiştir. 2009'a kadar devam eden sert düşüş büyüme yönünü eksiye çevirmiş, 2010 itibariyle dünya ekonomisinin büyüme oranı 2007 seviyesine gelmiş ancak bu tarihten itibaren azalmaya devam etmiştir.

Şekil 2.3: 1970-2020 arası dünya ekonomisinin büyümesi

Kaynak: DB verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

<https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>

Krizin merkezi olan ABD’de 2008 yılının son çeyreği ve 2009 yılının ilk çeyreğinde reel gayri safi yurtiçi hasıla önceki yıllara göre %6 oranında azalma gösterirken, işsizlik oranı 2009 yılında kriz öncesine göre yaklaşık iki kat artarak %9.5’e yükselmiştir (Năstase, Cretu ve Stanef, 2009: 696). Yine ABD’de 2010 yılındaki reel medyan hane halkı geliri 2009 yılına göre %2,3’lük bir düşüşle 49.445 dolar olurken (DeNavas-Walt, Proctor ve Smith, 2011: 5) 2007’de %12,5, 2009’da %14,3 olan resmi yoksulluk oranı 2010 yılında %15,1’e yükselmiştir (DeNavas-Walt vd., 2011: 14). Krizin derinleştiğini işaret eden bu gelişmeler ile üretimin ve ihracatın azalması, talebin düşmesi, işsizliğin ve yoksulluğun artması gibi sonuçlara yönelik hem ABD’de hem de gelişmiş kapitalist ülkelerde neoliberal çerçevede ancak daha fazla devlet müdahaleciliği içeren bir döneme girilmiştir.

Kapitalist ülkelerde ekonomiyi kurtarmak ve canlandırmak, finansal sistemin yıkılmasını engellemek için piyasaya geniş çaplı ve kurtarıcı bir müdahale programı başlatılmıştır. Örneğin ABD’de FED ve Hazine koordineli ve kuvvetli bir biçimde müdahaleler gerçekleştirmiş, faizler sıfırlanarak ve kademeli

miktarsal genişleme ile batan firmalar ve finansal kurumlar kurtarılmaya, finansal piyasalara istikrar kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu sayede krizin daha yavaş ilerlemesi ve kapitalist dünya ekonomisinin durgunluk sınırında olsa da büyümesi sağlanabilmiştir (Akçay, 2016a). Krizin çözümüne yönelik merkez bankalarının para politikası alanında hızlı ve olağanüstü likidite desteği krizi hafifletmesi reaksiyonu ile başta ABD ve Avrupa ülkeleri olmak üzere birçok devlette kamu harcamaları (nakit transferler veya doğrudan yatırım) ve kurtarma programları seferber edilmesi, finansal düzenlemeler ve devletleştirmelerin gerçekleşmesi paralel bir şekilde ilerlemiştir.

Kriz sonrası küresel finans piyasalarının düzenlenmesi ve ekonomik krizin tekrarlanmasını önlemek hedefi ile ön plana çıkan G-20 gibi çeşitli toplantılarda ülkelerin ekonomilerini kurtarmak ile uğraşırken korumacılıktan kaçınmaları konusundaki çağrılarını devletleri etkilememiş, devlet öncülüğünde yerli ürün satın almaya teşvik ve yerli üreticilere mali destek gibi ithalatı kısıtlayıcı çeşitli uygulamalar üzerinden ulusal ekonomi ve ulusal şirketler korunmaya çalışılmıştır (Nanto, 2009: 19). Dolayısıyla kriz, liberalleşme eğilimlerini sekteye uğrattırırken kriz ve krizin çözüm süreciyle birlikte sermaye birikiminin canlandırılması adına devlet temel aktör olarak ön plana çıkmış ve ekonomi üzerindeki denetleyici, düzenleyici ve yönlendirici rolü oldukça genişlemiştir. Kısacası bu süreç geniş kapsamlı bir devlet müdahalesine işaret etmektedir.

2009 itibarıyla ekonomi ve finans basınında söylemler krizin geride kaldığını vurgulamaya, iyimser bir yaklaşımı simgeleyen “yeşil filizler” konuşulmaya başlamıştır. Devlet, tarihte görülmemiş ölçekteki harcamalar, teşvikler ve kurtarma paketleri ile özel finans sistemini kurtarmış ve küçük iyileşmelerin kendisini göstermesiyle toparlanma sürecine girildiği yönünde görüşler oluşmuştur. Öte yandan bu süreçte kamu maliyesi oldukça derin bir krize girmiştir. Bu durum borç batağına saplanan Yunanistan, İtalya, İspanya, İrlanda ve Portekiz başta olmak üzere birçok ülkede de kendini göstermiştir. Dolayısıyla “yeşil filizler” kavramı bir krizin sonunu değil, bir yer değiştirmeyi işaret etmektedir. Bir başka ifade ile dünya kapitalist ekonomisini kurtarmak için devletlerin kullandığı yöntemler, kamu borçlanması ve daha da büyük sorunları beraberinde getirerek özel finansın krizinin yerini devletlerin krizinin almasına neden olmuştur. Bu süreçte devletler, kapitalizm tarihinde savaş zamanları haricindeki en büyük borç krizi içine düşmüşlerdir (Savran, 2012: 22-23).

Küresel krizin ardından tüm Batı ülkelerinde teşvik önlemleri dışında temel hedef devletin üstlendiği borç ödemeleri için kemer sıkma uygulamalarını devam ettirerek kamu hizmeti harcamalarını azaltmak ve bu sayede bütçe fazlası sağlamaktır (Boratav, 2013). Dolayısıyla devletin milli gelirinin yeniden dağılımı temettü dağıtımı, çökmekte olan şirketleri devralma gibi yollarla bir kez daha sermaye lehine değiştirilmiştir (Boratav, 2020). Kapitalizm devlet eliyle yıkılmaktan kurtulmuş, belirli bir düzeyde toparlanmıştır. Ancak bu zayıf bir toparlanma sürecini işaret etmektedir; zira dünya ekonomisi durgunluk içerisinde kalmış, karlar artırılamamış ve üretkenlik yavaşlamıştır. Bu gelişmelerin en önemli sonuçlarından ikisi dünya genelinde ekonomik zorluklar nedeniyle öncelikli olarak sınıfsal ve örgütlü ayaklanmaların, ardından da koşulların zorlaşmasıyla giderek daha fazla destek toplayan otoriter popülist hareketlerin yükselmesi olmuştur. Bir tarafın zaman içerisinde güç kazanması diğerinin zayıflamasına yol açmıştır.

Tüm dünyada krizden çıkışın bedeli kronik işsizlik ile yoksulluk, sosyal devletin tasfiyesi, vergi oranlarının artışı, Fordist kitlesel işçi sınıfının kırılması ile düzensiz ve esnek çalışma koşullarında ücretlerin düşmesi ya da kesintilere uğraması ve işçi sınıfının yaşam koşullarının giderek kötüleşmesi olmuştur. Bu durum temelde kriz sonrası devlet politikalarının orta yol bulan ve tavizler veren bir içerikten uzak, işçi sınıfını dışlayıcı yapısından kaynaklıdır (Tuna, 2020). Ülkelere ve koşullara göre değişmekle birlikte depresyon dönemlerindeki genel eğilim sınıfların keskin biçimde karşı karşıya gelmesi, bir başka deyişle sınıf mücadelesinin keskinleşmesidir. Dolayısıyla bir tarafın hayatta kalması öteki tarafın daha kötü koşullarda yaşamasına, daha da yoksullaşmasına dayanmaktadır (Savran, 2012: 30).

Devletlerin sermaye lehine işçi sınıfını baskılayan genel eğilimi giderek şiddetlenen, eşitsizliğe karşı çıkan ve değişikliği hedefleyen irili ufaklı anti-kapitalist tepkilerin ve kitlesel eylemlerin yükselmesini beraberinde getirmiştir. Örneğin 2010-2012 yıllarında en büyük kitlesel gösterilerle Yunanistan, New York'un finans merkezinde "Wall Street'i işgal et" (Occupy Wall ST) hareketi ile ABD, "Öfkeliler" hareketi ile İspanya öne çıkarken, İtalya'yı, İngiltere'yi, İzlanda'yı, 2011 itibarıyla Tunus ve Mısır gibi Arap ülkelerini de kapsayan benzer radikal toplumsal hareketler ve isyanlar oluşmuştur (Çetinkaya, 2014: 10-11).

2013'te Türkiye'de Gezi Parkı eylemi, 2018 Fransa'daki sarı yelekliler hareketi de bu sürecin bir parçasını oluşturmaktadır.

Kapitalizm 1945 sonrası Altın Çağ'da görüldüğü üzere anti-sistemik hareketi yumuşatarak uyum sağlayabilme özelliğine sahiptir. Ancak 2008 krizi sonrası sınıflar arası bir uzlaşının sağlanmadığı görülmektedir. Dolayısıyla sermaye tahakkümüne karşı çıkarak sistemi tehdit eden hareketlerin yükselmesinin önüne geçilmiş, radikal seçeneklerin seçimler veya referandumlar aracılığıyla iktidara ulaşp sermaye ve piyasa iktidarının sürekliliğini tehdit etmesi engellenmeye çalışılmıştır. 20. yüzyıl faşizminin yükselmesine olanak sağlayan koşullara oldukça benzeyen bu süreçte (Boratav, 2018) neoliberalizm ile daralan siyasal alan ve dışlanan liberal demokrasi, sermaye birikiminin devamlılığını sağlayarak burjuva düzeninin korunması, krizin sonuçlarının emekçi sınıfa yüklenmesi ve bu sürecin karşısında yükselen direnişi kırarak ve mevcut tepkiyi sınıfsal olmayan bir çerçeveye sıkıştırarak halkı olağan biçimde yönetmeye devam edemediğinden daha sert ve saldırgan bir siyasi biçime dönüşmek zorunda kalmış, buna bağlı olarak da faşist hareketlerin yükselmesine yol açmıştır. Buradan çıkarılabilecek sonuç kriz dönemlerinin anti-kapitalist sınıfsal mücadelelerin yaygınlaşmasına alan açtığı gibi buna karşıt faşist hareketlerin de yaygınlaşmasına olanak sağladığıdır.

Finansal kriz sonuçları itibariyle ekonomik ve sosyal alanda olduğu kadar politik alanda yeni bir dönemi, bir başka deyişle olağandışı yönetimin normal ve sürekli hale getirildiği bir dönemi işaret etmektedir. Bu süreçte eski siyasi ekonomik merkezlerin gücü azalırken yenileri güç kazanmış, ancak bu da henüz yeni düzen oluşturacak güce ulaşmamıştır (Yıldızoğlu, 2020: 22). Antonio Gramsci'nin ifadesiyle modern “kriz, eskinin öldüğü ve yeninin doğamayacağı olgusuyla” ilişkili olarak oluşmaktadır (Gramsci, 2012: 46). Bu ara dönem egemen sınıfın ‘otorite krizi’ yaşadığını ve yalnızca zorlayıcı iktidara dayanmaya başladığını, onu destekleyen büyük kitlelerin artık geleneksel ideolojilerden koptuğu ve önceleri savundukları şeyleri savunmadıklarını işaret etmektedir (Gramsci, 2012: 46).

Ara dönemin esas özelliği kapitalist toplumsal düzene tehdit oluşturanların karşısında oluşan ve giderek genişleyen faşist eğilimlerin ve ideolojilerin dünyanın birçok yerinde hem topluma hem de iktidar veya ana muhalefet olarak ana akım siyasete yayılmasıdır (Köves ve Mazumdar, 2018: 59). Bu eğilimler

toplumsal istikrarın yeniden tesis edilmesi için neoliberal otoriteryanizm olarak kavramsallaştırılan, rıza-zor dengesinin rıza aleyhine yeniden düzenlendiği bir dönemde sınıf temelli söylemlerin, hareketlerin ve siyasetin gündemin dışına itilmesini sağlayarak popülist bir alternatif yaratmaya çalışmaktadır (Yalman, 2021). Aşılamayan ekonomik krizin yarattığı tahribat koşullarında liberal demokrasinin tükenmesi ile egemen sınıfın gereksinimlerine uygun düşerek güçlenen neo-faşist siyaseti (Yıldızoğlu, 2020: 122) ve otoriter eğilimleri, anti-kapitalist bir içeriğe sahip olmayan, ırkçı ve milliyetçi temelli popülist hareketin siyasal alana dâhil olmasını bu çerçevede değerlendirmek gereklidir.

Toparlamak gerekirse, tarihsel olarak bakıldığında kapitalist devlet, zor ve rıza aygıtlarına dayanarak kapitalizmin bir toplumsal üretim biçimi olarak yerleşmesinden itibaren yapısal krizlerine uygun bir biçimde ve temel görevi olan üretim biçiminin devamlılığını sağlamak adına yeniden yapılanmayı gerçekleştirmiştir. Sermaye birikimi ve devlet arasındaki diyalektik ilişkiyi gösteren bu yapılanma Batı Avrupa’da sanayileşme evresi ve ulusal temelde örgütlenen kapitalizmi mümkün kılan eskimiş feodal düzene karşı burjuva devrimleri sonucu devletin doğrudan burjuvalaştırılması ile başlamıştır. 1870 yılında ortaya çıkan Uzun Depresyon’un ardından dünya kapitalizmi emperyalist ve tekelci bir görünüme ulaşırken devlet, sanayi ve banka sermayesi ile kaynaşmış ve sürece uyum sağlayarak daha güvenlikçi ve korumacı bir pozisyonda kalmıştır. Ardından 1929 yılında ortaya çıkan Büyük Depresyon sonrası ABD ve Avrupa’da ekonomiye müdahalesi gerekli görülen devletin rolü Keynesyen model çerçevesinde talebi düzenleyici ve genişletici biçime evrilmiş, ancak bunun Almanya, İtalya veya İspanya’ya yansımaları faşist devletin yükselmesi biçiminde olmuştur. 1945 sonrası süreçte özellikle Avrupa’da sınıf mücadelelerinden ayrılmayan ve bundan dolayı da sınıfsal uzlaşıya dayanan Refah devleti modeli oluşmuştur. 1970’lerde dünya kapitalizminin krize girmesiyle önce ekonomik temeli oluşturan Washington Uzlaşısı ardından siyasal alanı kapsayan Post-Washington Uzlaşısı temelinde görece özerkliği aşındıran, sermaye sınıfının gücünü yeniden tesis eden neoliberal karşı devrim başlatılmıştır. Son olarak devlet, 2008’de meydana gelen finansal krize bağlı olarak çökmek üzere olan kapitalizmi kurtarmak ve uzun süreli depresyonu yavaşlatabilmek için sermaye lehine roller üstlenmiş, sınıfsal görünümü keskinleşmiş ve rıza aleyhine işleyen otoriter popülist devlet yükselişe geçmiştir.

2008 krizi sonrası dünyanın birçok yerinde benzer bir eğilim olarak aşırı sağ ve otoriter popülist devlet modeli yükselişe geçmiştir. Bu otoriterleşme dalgası 2008 sonrası daha görünür olmasına karşın kapitalizmin yeni ve benzersiz bir dönemini işaret etmemektedir. Bir başka ifadeyle otoriterleşme eğilimi kapitalizme içkindir ve kapitalizm ile otoriterleşme arasında net bir geçişkenlik bulunmaktadır. Tarihsel olarak bakıldığında devlet örgütlenmesinin kapitalist üretim biçimini korumak adına bütünüyle aynı şekilde olmasa da benzer otoriterleşme eğilimleri gösterdiği görülmektedir. Dolayısıyla tartışmalı bir kavram olarak popülizmi de otoriterleşmedeki bu sürekliliğin bir parçası olarak ele almak gereklidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. FAŞİZMDEN POPÜLİZME: KAPİTALİZMİN KRİZİNE UYGUN BİR EĞİLİM OLARAK OTORİTERLEŞME

Kapitalist devletin otoriterleşme eğilimi, kapitalist üretim ve bölüşüm ilişkilerinin biriken çelişkilerinin iktisadi-siyasi-toplumsal kriz ve buhranlara dönüşme olasılığının yükseldiği süreçlerle paralellik göstermektedir. 1929 “Büyük Depresyon” krizi sonrası başta Almanya, İspanya ve İtalya’da, 1970’lerde başlayan kapitalizmin yapısal krizi sonrası uygulanan neoliberal model ile başta Güney Amerika olmak üzere Türkiye’nin de içinde bulunduğu kalkınmakta olan birçok ülkede ve 2008 küresel finans krizi sonrasında da kapitalizmin merkez ülkeleri (ABD-Trump) dahil olmak üzere dünyanın birçok bölgesinde (Arap Baharı) faşist eğilimlerden sağ popülizme kadar uzanan geniş aralıkta otoriterleşen devlet modellerinin geliştiği görülmüştür. 2010’lu yıllardan itibaren maddi bağlamından kopararak salt bireysel liderliğe indirgenen otoriter sağ popülist yönetimlerin artışı, kapitalist üretim biçimi, yapısal krizleri; krizleri aşma yöntemleri ve kapitalizm için maliyeti düşük bir yönetim şekli olarak tercih edilen liberal demokrasinin krizinden soyutlanarak ele alınamaz. Kapitalizme içkin olan otoriterleşme eğilimlerini ortaya çıkartmak amacıyla ekonomi-politik koşulları öncelik alan bir dönemselleştirme yaklaşımıyla 1914-1945; 1945-1980; 1980-2008 ve 2008-2022 aralıkları aşağıda incelenecektir.

3.1 Faşizmin Dayanakları

Birinci Dünya Savaşı’na giden süreçte dünya kapitalizmi serbest rekabet döneminden kapitalizmin olgunlaşmış hali olan tekelci bir karaktere ulaşmış, aşırı üretim-birikim sorunu sermayenin yeni değerlendirme alanlarına olan ihtiyacını arttırmış, Pazar-hammadde kontrolü ve yüksek kâr beklentisi yeniden paylaşım mücadelesini ve militarist eğilimi beslemiş ve emperyalist rekabet hızlanmıştır. Yeni tekelci kapitalizm en başından itibaren koruyucu tarifelere dayanarak ülkelerin ulusal ekonomisini yalıtmış, sömürü için şiddet ve bölgesel genişlemeyi kullanmıştır (Rosenberg, 2012: 148). Dolayısıyla, Birinci Dünya Savaşı aniden patlak vermiş bir savaş değil, “on yıllardır mayalanan” emperyalist bir savaştır (Faulkner, 2014: 246). Dünya savaşına yol açacak kapitalizmin emperyal

dönüşüm gösterdiği dönemde, Avrupa, birbirine karşı yükselen iki devrimci harekete sahiptir. Bunlar Marksist harekete dayanan sosyalist hareket ve giderek şiddetlenen faşist harekettir (Faulkner, 2014: 250).

Mevcut sınıfsal ilişkilerin sürdürülmesini sağlayan burjuva liberal demokrasisi, hem Birinci Dünya Savaşı'nın kapitalist toplumda yol açtığı ekonomik ve siyasal krizler hem de Büyük Buhran koşulları ile birlikte işlemez olmuş; dahası pek çok yerde kitlelerin öfkesi yükselmeye başlamıştır. Hem ekonomik hem de politik olarak birbirlerinden farklı gelişmişlik düzeyine sahip kapitalist devletler, karşı karşıya kalınan krizi atlatabilmek adına dönüşüm geçirmiştir. Örneğin İngiltere Commonwealth politikasına dönmüş; ABD'de Yeni Düzen politikası ortaya konmuş; Fransa altın standartı sistemi ile ilgilenmiş; Türkiye ve çeşitli Latin Amerika ülkeleri ise iç pazara yönelik sanayi yatırımlarına odaklanmışlardır (Savran, 2018: 22). Ancak örneğin İtalya ve Almanya'da kapitalist üretim ilişkilerini tehdit eden toplumsal krizin üstesinden parlamenter sistem ile değil, kapitalist egemen sınıfın desteği sayesinde iktidara yerleşen faşizm ile gelinebilmiştir. Bu farklılığın en belirgin özellikleri ise mevcut ekonomik toplumsal koşulların yanı sıra toplumsal kutuplaşma ve sınıfsal çatışmaların artması, örgütlü emek hareketlerinin bastırılması için karşı-devrimci bir hareket ihtiyacının doğması, halkın özellikle de orta sınıfın desteğinin alınmasıyla kutsal bir bağlılığın pekiştirilmesi üzerinden rıza ve meşruiyet kazanılmasıdır.

3.1.1 Faşizmin Yükselişi ve Sınıfsal Mücadelelerin İlişkisi

20. yüzyılın başında gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sermaye sınıfının hem en büyük kaygısı hem de acilen önüne geçmesi gereken tehdit, teorik çerçevesi oluşmuş ve pratikte örgütlenmiş sosyalist hareketlerdir (Pauwels, 2019: 55). Avrupa kapitalist sınıfı monarşilerle de uzlaşarak 1830, 1848 ve 1871'deki devrim olasılıklarını bertaraf etmiş fakat 1870'lerin "Uzun Depresyon" döneminden başlayarak 1914'e kadar geçen süreçte sanayi proleteryasının hızla büyümesi, örgütlenme-kitlese hareketler (grevler) yapabilme kapasitesini arttırmasına bağlı olarak Avrupa'nın genelinde yükselen sınıf siyasetinin tehdidini hissetmeye başlamıştır. Yükselen yeni sınıfın temsilcisi olarak Almanya Sosyal Demokrat Parti (SPD) giderek ön plana çıkmıştır. 1912 yılında SPD, bir milyon üyeye ve 90 tane günlük gazeteyle sahip olarak dünyadaki en geniş işçi partisi örgütü olmuş, aynı yıl her üç oydan birini alarak seçim başarısı kazanmıştır (Faulkner, 2014:

250). Ancak SPD kısa bir süre içinde bir devrim partisi olarak değil, demokrat-sosyalist bir reform partisi olarak şekillenmiş, emperyalist savaşa karşı resmi olarak harekete geçmemiş ve kitlelerin pasif-hareketsiz kalmasını sağlamıştır (Faulkner, 2014: 251).¹⁵ Sosyalist devrim olasılıklarının arttığı tarihsel koşullarda, SPD, karşıdevrimci taraflılıkla emperyalist paylaşımın ve sınıfsal sömürünün devamlılığına katkıda bulunmuştur.

Devrimci proletaryanın karşısında faşizmin bir devlet biçimi olarak yerleşmesi, Birinci Dünya Savaşı sonrasına tekabül etse de, kapitalist sınıf yükselen sosyalist devrim olasılıkları karşısında sınıf siyasetinden uzak, toplumsal eşitlik yerine kimlikte aynılık içeren, sınıfsal çelişkiler yerine ortak çıkarlar yanılısamasında birleştiren ve etnik köken, ırk ve kültürel üstünlükçü değerler yaratan milliyetçiliğe (karşısında “aşağı ırklar” konumlandırarak ve farklılıkları kriminalleştirerek) dayanak yapmasıyla mümkün olmuştur. Rıza ve zor üretme süreci otoriter muhafazakarlığı, merkezietçiliği ve şiddeti de beraberinde taşımıştır (Rosenberg, 2012: 148). Geleneksel liberalizmin gerilemesi ve yerini romantize edilmiş değerler, kutuplaştırıcı dikotomiler ve zor kullanımı içeren milliyetçiliğe bırakması özellikle İngiltere, Fransa ve Almanya’da 19. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar geçen sürede öne çıkmıştır. 1878-1890 arası gibi erken bir dönemde işçi hareketine yönelik oluşan Bismarkçı anti-sosyalist yasalar, protestoculara ve grevcilere yönelik polis ve yeterli olmadığında asker saldırıları ile tacizler, sürgünler gerçekleştirilmiştir. Militarist ve şiddet içeren politikalar, muhalif halk hareketlerinin sınırlarını belirleyen bir yaptırım görevi görmüş ve meşru anayasal yönetim koşulları altında sürdürülmüştür. Faşizmin nitelikleri 1800’lerin sonlarına doğru oluşmaya başlamış fakat 1914’e kadar güçlü, sistemli ve düzenlilik arz eden milliyetçi bir kitle oluşmamıştır (Eley, 2018: 81).

Avrupa genelinde parlamenter demokrasiye, örgütlü emek hareketlerine, sınıf siyasetine ve sermaye düzenine muhalefet edenlere karşı siyasi ve paramiliter oluşumlar, Birinci Dünya Savaşı öncesinde de mevcut olsa da, devlet destekli örgütlenmeleri esas olarak savaş sonlarına doğru gerçekleşmiştir (Kliem, Kammler ve Griepenbung, 1999: 16). Rusya’da 1917 “Ekim Devrimi’nin” başarılı olması ve Almanya’da monarşinin sonunu getiren ve neredeyse sosyalist

¹⁵ Bu noktada SPD içinde Rosa Luxemburg’un başını çektiği Spartaküs Birliği olarak bilinen devrimci sosyalistlerin varlığını sürdürdüklerini, ancak azınlık olarak kaldıklarını, Dünya Savaşı’nın sonunda gerçekleşen Spartakist ayaklanması sırasında yok edildiklerini belirtmek gerekir.

devrimi başarıya ulaştıracak 1918 “Kasım Devrimi”, kapitalist üretim-birikim biçimi ve burjuvanın siyasi iktidarı için çok ciddi bir tehdit olarak öne çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrasında, devrimci işçi hareketlerinin belirli bir demokratikleşme-örgütlenme alanına sahip olması, reformist sosyal demokratların kamu harcamalarını artırma, tam istihdam sağlama ve ücretlerin yükseltilmesi gibi konularda kopardığı tavizler ve 1929 krizinin de etkisiyle merkez kapitalist ülkelerde karşı karşıya kalınan ekonomik kriz ve toplumsal buhranlar, sermaye sınıfının iktisadi çıkarları için tehlike oluşturmaya başlamıştır. Kapitalizmin yapısal krizi içinde burjuvazi, siyasi gücü yükselen örgütlü emek hareketlerini savuşturmak, artı değer oranlarını arttırmak ve krizin iktisadi ve sosyal yükünü halklara yüklemek amacıyla, işçi sınıfının örgütlülüğünü ve siyasi gücünü parçalamak için faşist karşıdevrimci iktidar seçeneklerine yönelebilmektedir (Bauer, 1999: 102-103). Rosenberg’in ifade ettiği üzere faşizm en geniş anlamıyla “burjuva-kapitalist karşı-devrimin popüler bir maske takan modern bir biçiminden başka bir şey değildir” (Rosenberg, 2012: 146).

3.1.2 Faşizm ve Kapitalizmin Yapısal Krizleri

Faşizmin ortaya çıkması ve kapitalizmin dönemsel olarak gerilemesi arasında rastlantısal olmayan kuvvetli bir bağ bulunmaktadır. Bir başka ifadeyle, tarihsel olarak kapitalizm, yapısal çelişkilerine bağlı olarak işsizliği ve yoksulluğu tırmandıran ekonomik krizlere içkin olarak ilerlemekte ve çelişkilerin birikimi (her ülkede farklı şekilde) mevcut yönetim modelinin yeniden üretimi sağlayamaması halinde emek-sermaye çelişkisini baskılayacak ve sermaye sınıfının iktisadi çıkarlarını koruyacak şekilde otoriter iktidar seçenekleri ve faşizm yükselmektedir (Savran, 2018: 42). Faşizm, Savran’ın belirttiği üzere “kapitalist üretim tarzının tarihi gerilemesinin özgül ürünü ve bu gerilemeyi barbarlığa taşıyan biçimdir” (Savran, 2018: 15). Avrupa’da faşizm, ortak bir kurucuya sahip olmamakla birlikte, kapitalist toplumda meydana gelen krizlerden, ve yarattığı ortak problemlerden kaynaklanmış ve bu problemlere yönelik çeşitli sloganlar, törenler ve semboller üzerinden insanları sınıf dışı organik bir topluma, yapay bir cemaat hissine ve ortak bir kimliğe bağlayarak çareler önermiştir (Mosse, 2017). Faşizm, Birinci Dünya Savaşı sonundan itibaren kritik bir siyasal ve toplumsal durumda ve esas olarak Büyük Depresyon’un yıkıcılığı koşullarında güçlenmiş; Poulantzas’ın belirttiği üzere “sakin bir gökyüzünde birdenbire kopan bir sağanak gibi” gelmemiştir (Poulantzas, 1980: 65).

Karşı-devrimci bir role sahip olan faşizm, “tepyekun bir düzen değişikliği” hedeflemekte, mevcut düzeni aşağılamak, yıkmak ve arı bir şekilde yeniden kurmak istemektedir. Faşizmin iktidara gelmesinden itibaren egemen sınıfların rızasına dayanarak devrimci kanatları tasfiye etmesi ve ehlileştirme girişimi bu sürekliliğin bir parçasıdır (Bora, 2000). Dolayısıyla faşizm, devlet içinde yürütme gücünün özerkleştirildiği, hukuk devletinin fiilen işlevsiz kılındığı, burjuvazinin doğrudan siyasi hâkimiyetinin ortadan kalktığı ve tüm sınıfların yürütmeye tabi olduğu, “burjuva devlet iktidarının özel, belirli” bir siyasal biçimini ifade etmektedir (Thalheimer, 1999: 49-50).

3.1.3 Faşizm ve Şiddet İlişkisi

Birinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa’da faşist hareketlerin gerçekleştirdiği şiddet eylemleri, genel olarak işçi partileri, sendikaları ve öne çıkan liderlerini hedef almıştır. Faşizm “sermaye ile emek arasında bir hakemlik” (Tasca, 1999: 124) görevi üstlendiğini iddia etse de, proleter devrimin karşı-devrimci bir tepkisi ve yönetim biçimi olarak sermayenin çıkarlarını beslemektedir. Lev Troçki’nin ifadesiyle:

“Faşizm yalnızca bir misilleme, acımasız güç ve polis terörü sistemi değildir. Faşizm, burjuva toplumu içinde proleter demokrasinin tüm unsurlarının kökünden sökülmesine dayanan özel bir hükümet sistemidir. Faşizmin görevi, yalnızca Komünist öncüyü yok etmek değil, aynı zamanda tüm sınıfı zorunlu bir bölünme durumunda tutmaktır. Bu amaçla, işçilerin en devrimci kesiminin fiziksel imhası yeterli değildir. Ayrıca, tüm bağımsız ve gönüllü örgütleri parçalamak, proletaryanın tüm savunma siperlerini yıkmak ve Sosyal Demokrasi ve sendikalar tarafından üç çeyrek yüzyıl boyunca elde edilen her şeyi kökünden sökmek de gereklidir” (Trotsky, 1977: 144).

Sonuç olarak, Birinci Dünya Savaşı’nın ardından başlayan ekonomik ve siyasal kriz ortamında sınıfsal çatışmaların yükselmesiyle birlikte kapitalist devlet, temel misyonu olan mevcut üretim biçiminin yeniden üretilmesi, sınıflı toplumsal düzenin korunması adına örneğin İtalya, Almanya, İspanya ve Latin Amerika’da burjuva demokratik parlamenter sisteminden faşist rejimlere doğru yönelmiştir. Bu rejimler geç kapitalistleşen, bu nedenle ulusal birliklerini geç kuran ve dünyanın paylaşıldığı bir dönemde henüz sömürgeler elde edemeyen İtalya ve Almanya’da iktidara yerleşse de, örneğin İspanya’da Franco diktatörlüğünün özellikle öz-Falanjist döneminde, Şili ve Arjantin gibi bazı

Latin Amerika ülkelerin askeri diktatörlüklerinde varlıklarını sürdürmüş; kapitalist emek sürecinin sürekliliği sağlanmıştır. Tartışmalı siyasal bir olgu olarak faşizmin iki savaş arası dönemdeki gelişimini, süreç içerisindeki diyalektik seyrini ve devlet örgütlenmesinin dönüşümünü izlemek adına iki tipik örneği olan, resmi olarak kurulduğu Mussolini İtalya'sı ile Hitler Almanya'sı ve genel olarak Avrupa'daki faşist eğilimlerin değerlendirilme ihtiyacı bulunmaktadır.

3.2 1914-1495: Faşizmin İktidarı

3.2.1 Faşizmin Resmi Olarak Kuruluşu: İtalya

Faşizmin İtalya'da “aşırı sağcı milliyetçi bir hareket olarak” ortaya çıkması ve ardından “bir iktidar ve devlet biçimine dönüşmesinin tamamlanması” uzun ve karmaşık bir süreci kapsamaktadır (Yıldızoğlu, 2020: 36). İtalya'nın sanayileşme süreci, Avrupa'nın kapitalist ülkelere kıyasla görece geç olarak 1880'lere doğru başlamış ve özellikle güney bölgelerinde tarımsal üretim ve köylülüğe dayalı sınıfsal ilişkiler ile siyasi dağınıklık belirgin şekilde ağırlığını sürdürmüştür (Poulantzas, 1980: 27). Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte İtalya, hem sanayileşme düzeyinde hem iç pazar-ulusal pazar kurulumunda hem de emperyalist rekabette (yeni sermaye birikim ve hammadde alanı) diğer kapitalist metropollere göre geride kalmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte önce Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorlukları ile ittifak olan, savaşın başlamasıyla çıkarlarına uygun olarak İtilaf devletlerine katılan İtalya, savaş sonrası kendisini toplumsal bir kriz ortamının içerisinde bulmuştur. Ekonomik sıkıntılar, para değerinin giderek düşmesi, dış borçlar, ücretlerin düşmesi, askerden dönenlerin işsizlik mücadelesi, savaş sırasında genişleyen endüstriyi barış ekonomisine adapte etmenin zorluğu ve barış konferansında öne sürülen isteklerin elde edilememesi gibi sorunlar oluşmuştur. Bu süreç hükümetin otoritesinin sarsılmasının, savaşa girmeme konusunda haklı çıkan sosyalist hareketin Ekim Devrimi'nin de etkisiyle giderek güçlenmesinin yolunu açmıştır (Sarica ve Aybay, 1965: 15). Öyle ki, İtalyan Sosyalist Partisi 1919 yılının kasım ayında gerçekleşen genel seçimlerde 500'ü aşan sandalyenin 156'sını kazanarak en çok oy ve sandalyeye ulaşan parti olmuştur (Sarica ve Aybay, 1965: 16).

İtalyan tarihine “Kızıl Yıllar” olarak geçen 1919-1920 yıllarında, Otto Bauer'in ifadesiyle hoşnutsuzluk içindeki “halk kitleleri arasında azametli bir devrimci sosyalist fırtına esmeye” başlamıştır (Bauer, 1999: 94). Parti

ekişmeleri ile bölünen parlamento ve gücünü toplayamayan İtalya hükümeti, sanayi proletaryasının dalgalar halinde gerçekleştirdiği ve birçok siyasi ve toplumsal reformlar ve tavizler kazandığı genel grevlerin, silahlı ayaklanmaların, boykotların ve fabrika işgallerinin üstesinden gelememiştir (Bauer, 1999: 96). Ekonomik ve toplumsal kriz ortamında sosyalist partinin üretim ilişkilerini değiştirecek bir devrim yerine reformist tarafta kalması; işçi hareketlerinin ortak bir program ve liderlikle toplanıp devrim yapma planını yrtememesi ve egemen sınıflardan toprak sahiplerinin, sanayi ve finans burjuvazisinin ve yoksullaşma sürecindeki küçük burjuvazinin bir bölümünün sosyalizme, örgütlü sınıf eylemlerine ve sınıfsız toplum siyasetine karşı ortak çıkarlarda buluşması fakat siyasi örgütlülüğün yetmemesi (devlet aygıtının tamamen el geçirilememiş olması) ve toplumsal desteğin alınamamış olması, otoriterleşme ve faşizme gidiş eğilimlerini ortaya çıkartmıştır.

Liderliğini Mussolini'nin yaptığı faşist hareket, resmi olarak 23 Mart 1919'da, Milano'da sosyalizme karşı mücadele birliği anlamına gelen "Fasci di Combattimento" adıyla kurulmuştur (Paxton, 2004: 5). Bu tarihten itibaren birleşik bir cephe olarak yayılmaya başlayan faşist hareket, orta sınıfın silahlanması ve sınıf mücadelesinin çeşitli askeri yöntemlerle tanışması ile devam etmiştir (Gramsci, 2018: 229). Sayıları hızla artan Combattimento gruplarının 1922'de Faşist Parti olarak kurulmadan öncesinde İtalya'da bir terör dalgası baş göstermiş; yerel sosyalist liderler, sendikalar ve gazeteler hedef alınmış; binalar yakılmış; kentler ve kasabalar işgal edilmiş; 1921 seçimlerinde siyasi rakipler sindirilmış veya öldürülmüştür. Kısacası faşist hareket, henüz partileşmeden ve iktidarı ele geçirmeden öncesinde sosyalist hareketi ezmek ve toparlanarak yeniden örgütlenmesini engellemek adına silahlı-silahsız şiddeti siyasal bir araç olarak kullanmaya başlamıştır (Ebner, 2011: 34; Yıldızoğlu, 2020: 34).

Yükselen faşist hareketin zirvesini 1922'nin Ekim ayında Mussolini'nin kral tarafından başbakan olarak atanması hedefiyle gerçekleştirilen "Roma Yürüyüşü" olarak bilinen çıkartma oluşturmuştur. Faşizm bu tarihte iktidara yerleşmiş ve birkaç yıl içerisinde siyasal ve toplumsal hayat faşist partinin tekeli haline gelmiştir (Savran, 2018: 36). Hak ve özgürlükler kısıtlanırken işçi sınıfının komünist ve sosyalist örgütlenmeleri ortadan kaldırılmış, eski burjuva partileri zlme sürecine girmiştir. Süreç boyunca Mussolini 'ulusun gerçek lideri' olarak kabul edildiğinden polis ve ordu faşistlere karşı mücadeleye girmemiştir

(Rosenberg, 2012: 169). Ancak bu süreçte burjuva-parlamenteer demokrasisi tam olarak parçalanmış ve anayasa ortadan kaldırılarak diktatörlük ilan edilmiş değildir. Bu ilan 1924 yılında faşizm karşıtı Sosyalist Birlik Partisi Genel Sekreteri Giacomo Matteotti'nin paramiliter güçler (Kara Gömlekliler) tarafından öldürülmesi ile başlayan siyasal kriz ortamında Mussolini'nin zor duruma düşmesi, ancak 1925 yılında Matteotti krizinin son bulması ile gerçekleşmiştir. 3 Ocak 1924'de yaptığı konuşma ile Mussolini fiili olarak anayasal rejimden kopuş ile diktatörlüğünü ilan etmiş, faşizmin 'ikinci dalgası' başlamıştır (Lyttelton, 1966: 75).

Şiddet araçları üzerinde tekelle kontrolü elinde bulunduran kapitalist devlet, toplumu hem denetleyebilmekte hem de çeşitli zorlayıcı kurumlarla disipline edebilmektedir. Örneğin faşizmin devlet aygıtına tam anlamıyla yerleşmesi ile 1925 yılında grev hakkının kaldırılması, 1926-1927'de İtalya Komünist Partisi dahil olmak üzere muhalif siyasi partilerin ve bağımsız sendikaların yasaklanması gibi yasalar aracılığıyla faşizme muhalif devrimci hareketler kriminalleştirilmiş ve baskı altına alınmaya çalışılmıştır. Sonuç olarak faşizm bir siyaset tekeli ve kendinden başka siyasal örgütlenmeyi tanımamaktadır, çünkü burjuva demokrasisine ve demokratik devlete dair her unsur ve uygulama zor yoluyla siyasal alandan dışlanmaktadır (Yalçiner, 2021: 11).

İşçi sınıfı, muhalif hareketin oluşmasının engellenmesi ve baskı mekanizması ile birlikte ağır çalışma koşullarına ve ücretlerin aşağıya çekilmesine etkili bir biçimde karşı çıkamamış, bundan en çok faydayı sağlayan ise İtalyan sermayesi olmuştur (Pauwels, 2019: 432). Aynı zamanda kâr oranlarının düşme eğilimini önlemek için 1929 dünya ekonomik krizinin ardından tekeller ve büyük şirketler ile devlet ortaklığı kurulmuş, silahlanma ekonomisi benimsenerek askeri harcamalar arttırılmış ve bu sayede, yeni birikim alanları oluşturularak sermayenin kârlılığının sürdürülmesi garanti altına alınmıştır (Yaşlı, 2020: 35-36). Sonuç olarak, İtalya'da kapitalist üretim-bölüşüm ilişkilerinin tıkandığı koşullar, Mussolini öncülüğündeki faşist hareketin "ırkçı-milliyetçi" üstünlük ve "militarist yayılmacılık" propagandasını yaygın şiddet kullanımı yoluyla sokakta ve devlette örgütlemesiyle aşılmaya çalışılmıştır.

3.2.2 Faşizmin Yükselişi: Almanya

Almanya geç sanayileşen bir ülke olmasına karşın 1880’li yıllardan itibaren İkinci Sanayi Devrimi’ni (1870-1913) gerçekleştiren ülkelerden biri olarak ABD’nin arkasında ikinci sıraya yerleşmiş ve 20. yüzyılın başında açık bir biçimde tekelci emperyalist aşamaya ulaşmıştır (Poulantzas, 1980: 22-23). Hızla sanayileşen ve ulus devlet bütünleşmesini sağlayan Almanya, diğer ileri kapitalist ülkelerden farklı olarak hammadde tedarik edebileceği ve sermaye ihraç edebileceği sömürgelerden mahrumdur ve emperyalist güç mücadelesine girmeye hazırdır. Emperyalist iştahla girilen savaşın kaybedilmesi, Alman emperyalizminin çok daha kötü bir ekonomiyle karşı karşıya kalmasına yol açmıştır. Temel anlamda askeri çöküş, küçülmüş bir ekonomi, Versailles Antlaşması nedeniyle kabarık bir yenilgi maliyeti ile dışarıya borçlu bir ülke haline gelmesi, Alman halkında artan aşağılayıcılık hissini yanı sıra Ekim Devrimi’nin de etkisiyle savaş ve yoksulluktan bıkan işçi sınıfının kentlere yayılan sosyalist devrim isteği ile bütünleşince, kapitalist üretim tarzının sürekliliğini sağlayan hem ekonomik temel hem de siyasal iktidar bütünüyle yıkılma aşamasına gelmiştir (Gossweiler, 2018: 149; Özdemir, 2018).

1918’te Almanya halkının kendisini içerisinde bulduğu kötü koşullar pasifist demokratik, radikaller ile muhafazakar, otoriteryenler arasında kutuplaşmaların oluşmasını beraberinde getirmiştir. 1918 yılında üstünlük, siyasi-toplumsal reform isteyen ve hatta SPD’nin radikal grubu Spartakist liderlerin radikal devrimci değişimlerini destekleyen grupta olmuştur. Bu tarihlerden itibaren savaşın sona ermesini, daha iyi beslenmeyi ve çeşitli demokratik talepleri içeren kitlesel grevler, fabrika işgalleri ve isyanlar baş göstermeye başlamıştır (Pauwels, 2019: 396-397). Alman imparatoru II. Wilhelm tahtını bırakıp kaçmak zorunda kalmış ve savaşta yıkılan imparatorluğun yerine hızla gelişen devrimci hareketin ve sosyalist bir Almanya’nın kurulmasının engellenmesi adına Kasım 1918’te burjuva-liberal anlamda demokratik Weimar Cumhuriyeti (1918-1933) kurulmuş; ilk hükümeti Philipp Scheidemann’ın başkanlığında Katolik Merkez Partisi, Alman Demokrat Partisi ve SPD koalisyonu oluşturmuştur (Okuyuz, 2015: 409).

Kurulan yeni burjuva-liberal demokratik cumhuriyete yönelik ilk muhalif hareket, o dönemde yükselen radikal soldan, kapitalizmi devirme ve Sovyet tipi bir cumhuriyet kurma ekseninde gelmiştir. 1918 Aralığında Spartakist Birliği Almanya Komünist Partisine dönüşerek 1919 Ocağında Weimar Cumhuriyeti’ne

karşı ayaklanma gerçekleştirmiştir (Pauwels, 2019: 397). Kasım Devrimi'ne yönelik karşı-devrimci hareket baştaki Sosyal Demokrat hükümetin onayı ile hızla harekete geçmiş, dönemin Savunma Bakanı Gustav Noske'nin emriyle bir 'devrimci avı' başlatılarak ordu birlikleri ve "Hür Kıtalar (FreiCorps)" olarak adlandırılan karşı devrimci fedai örgütleri gibi geniş birliklerce saldırılar gerçekleştirilmiş ve devrimci liderler Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht öldürülmüştür (Ağaoğlu, 2019: 18). "Kasım Devrimi" her ne kadar sürdürülememiş olsa da, kapitalist düzeni tehdit eden işçi hareketleri ezilememiş; dolayısıyla burjuvazi, karşı-devrimin en şiddetli biçimi olan faşistlerin örgütsel gücünün kullanılmasını gerekli görmüştür. Bir başka ifade ile faşist hareket, dengenin sermaye lehine değiştirilmesi için desteklenmek durumunda kalmıştır (Okuyuz, 2015: 409-411).

Spartakist ayaklanmasının yarattığı tehdit ve solun taleplerinin yanı sıra 1919 yılında Almanya'ya danışılmadan fiilen silahsızlanmayı, galip devletlere savaş tazminatı ödenmesini, Almanya'nın siyasi birliğini tanımamayı öngören Versailles Barış Antlaşması'nın imzalanması Almanya'nın tutucu çevrelerinin, rütbeli subaylar ve seçkin askerleri içeren özellikle orta sınıfa dayanan bir grubun sağa yönelmeye başlamasına yol açsa da ideolojik anlamda radikalleşme 1921 itibariyle Hitler'in lideri olduğu Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi altında Hücum Kıtaları veya Kahverengi Gömlekliler (Sturmabteilung-SA) olarak adlandırılan irili ufaklı paramiliter ve anti-semitik karşı-devrimci oluşumların oluşturulup desteklenmesi ile olmuştur.

1923 yılı Almanya'da birbirine bağlanan gelişmeler, ekonomik ve siyasi istikrarın yeniden toparlanması açısından önem taşımaktadır. Öncelikli olarak Alman hükümetinin 1922'de Versailles Antlaşması gereğince belirlenen tazminatı ödeyememesi Fransız birliklerinin Ruhr sanayi bölgesini işgal etmesine neden olmuştur. Bu tarih itibariyle orta sınıf birikimlerini kaybederek giderek yoksullaşırken, sanayi bölgelerinde grevler baş göstermiş, hiperenflasyon meydana gelmiş ve hükümete güvenin azaldığı bu ortamda siyasi istikrar bozulmuştur. Bu kriz ortamı Nazilerin kısa sürede güçlenmesine yol açsa da (Yurtsever, 2013: 189) Mussolini ve Roma yürüyüşünden etkilenen Hitler'in bir grup Nazi eşliğinde ünlü "Birahana Darbesi" girişimine kalkışarak başarısız olmasına ve faşist hareketin aynı hızla gerilemesine neden olmuştur. Bu süreçte Ruhr bölgesinin işgalinin sona ermesi, uluslararası güçlerin desteği ile tazminat

ödemelerinin yeniden düzenlenmesi Almanya'nın ekonomik gücünün yeniden toparlanmasını sağlamış ve buna bağlı olarak Alman tekelci sermayenin dünya kaynaklarına ve ucuz emek gücüne yeniden artan ilgisinin oluşmasının yolunu açmıştır. Siyasal alanda ise bu ilginin karşılığı hemen bulmamış, SPD bir süre daha Reichstag'ın en büyük partisi olma konumu sürdürmüştür ve Weimar Cumhuriyeti 1929 Büyük Bunalımına kadar istikrarını koruyabilmiştir.

1929 dünya ekonomik krizi Weimar Cumhuriyeti'nin sonunu getirmiş, Hitler'in ve Nazilerin ise yükselişinin dayanağını oluşturmuştur. 1923'ten itibaren gerileyen faşist hareket kriz koşullarıyla birlikte milyonlarca destek kazanmaya başlamıştır. 1928 Mayıs'ta Reichstag (Alman meclisi) seçimlerinde oyların yüzde 2.6'sını alan Nasyonal Sosyalist Parti, 1930 Eylül'de yüzde 13.1'e ulaşmış; ekonomik krizin derinleştiği 1932 Mart devlet başkanlığı seçiminde Hitler, seçilmesine yetmese de oyların yüzde 30.1'ini almıştır. Yenilenen devlet başkanlığı seçimlerinde Anti-weimarcı monarşist sağcı Hindenburg kazansa da Hitler'in yükselişi dikkat çekici olmuştur. Hindenburg'un 'partilerüstü' hükümet kurması için Nazi partisi destekli Franz von Papen'i başbakanlığa ataması ve Papen hükümetinin Reichstag'ı feshetmesi ile 1932 Temmuz seçimlerinde Nasyonal Sosyalist Parti oyların yüzde 37.4'ünü alarak Reichstag'ın en büyük partisi olmuştur (Yurtsever, 2013: 189-192). Sonuç olarak Hitler'in, tüm öfkesini ve saldırgan tutumunu krize esas yol açan kapitalist sisteme değil, işçi sınıfı örgütlerine ve Yahudilere kanallere ederek kitlesel destek kazanma stratejisi başarıya ulaşmıştır. Ancak onu diktatörlüğe taşıyan esas unsur sermaye sınıfının etkin mali desteğini kazanması olmuştur.

Hitler'in 1932 Kasım seçimlerinde ilk kez oy kaybetmesi yükseliş hızının durağanlığa vardığını gösterirken, Nazilerin önünü kesmeye hazır örgütlü işçi kitleleri ve Komünist Parti'nin bir önceki seçime göre oylarını artırması sermaye sınıfını tedirgin etmiş, bu gelişmeler Hindenburg'un 1933 Ocağında Hitler'i Reich'in şansölyeliğine atamasının yolunu açmıştır (Gluckstein, 2013). Böylece Hitler, devlet aygıtının gücünü kullanabilme olanağına erişmiştir. Ancak 1933 yılının tek önemli gelişmesi bu değildir. 1933 Şubat'ında Reichstag'da Hitler'in mali kaynak yaratması için Nazi partisinin önemli isimlerinden olan Herman Goering'in davetiyle bir toplantı düzenlenmiş; toplantıya Krupp, Opel, Bayer, Siemes, I.G Farben gibi Almanya'nın kömür, çelik, kimya gibi önemli sanayi tekellerinin temsilcileri katılmıştır. Gelecek seçimlerin kazanılması halinde

sendikalar ve komünistlerin ezilmesi, sermayenin egemenliğinin durumunun iyileştirilmesi gibi sözlerin karşılığında büyük sermaye Hitler'i finanse etmeyi kabul etmiştir (Yıldızoğlu, 2020: 50). Başta Gustav Krupp, Fritz Thyssen, Albert Vöglers, Emil Kirdorf ve Hugo Stinnes olmak üzere büyük Alman sermayesi sömürü oranının yükseltildiği ve ücretlerin eskisinden de aşağıya düşürüldüğü yalnızca 1933 ve 1936 yılları arasında yüzde 433'ü bulan net kârlar elde etmişler, dolayısıyla Hitler dönemiyle birlikte sadece Almanya'nın değil dünyanın en büyük kapitalistleri haline gelmişlerdir (Ağaoğlu, 2019: 124; Yudin, 1941).

Faşist diktatörlüğün pekiştirilmesi, Hitler'in şansölye olarak atanmasından kısa bir süre sonra Reichstag binasının kundaklanarak yakılması ve ardından yarattığı baskı ortamı ile sağlanabilmiştir. Naziler Reichstag yangınının suçlularını 'komünist ihtilali' başlatan komünistler ve Almanya Komünist Partisi (KDP) olarak göstermiş ve böylece Nazi terörünün meşruiyetinin gerekçesi sağlanmıştır. Hindenburg'un kararı ile SPD ve KDP yetkililerin tutuklamalarına, komünist ve liberal dergilerin kapatılmalarına kadar varan gelişmeler ve Nazilerin propagandaları ile gidilen 5 Mart seçimleriyle siyasal ortam hızla değişmiş; KPD ve geri kalan tüm partiler yasaklanmış; parti dışı tüm siyasal örgütler ve birlikler yok edilmiş (buna Nazi partisinin anti-kapitalist sokak gücü SA de dâhildir); terörist caydırma yöntemleri ('kahverengi evler', toplama kampları, Koruma Timi Schutzstaffel-SS ve siyasi polis Gestapo) ile kamuoyu manipüle edilirken rejime yönelik her türlü muhalif hareket sert bir biçimde cezalandırılmıştır. Dolayısıyla faşist yönetimle yaratılan güç ve şiddet ortamı muhalefeti yer altına itmiş; faşizm kendisini rakipsiz kılarak bütünüyle devlet aygıtına yerleşmenin yolunu açmıştır (Patzold, 2018: 175-176). Hitler rejiminin önünde Alman emperyalizminin gerekliliği olan savaş için bir engel kalmamış; hem genel anlamda ekonomik çöküşü engelleyen hem de sermaye sınıfına büyük kârlar sağlayan silah üretimine ve silahlanma programlarına yüksek meblağlar harcanmaya başlanmıştır (Grant, 1948).

Almanya'da kurulan otoriter hükümet, emperyalist hırsları yeniden gündeme getirmiş; sömürgelerdeki ve Avrupa'daki toprak kayıplarını telafi etmek hedefi ile Alman sanayicileri ve bankacıları tarafından ikinci bir dünya savaşının düşünülmesini mümkün kılmıştır. Komünizm alternatifini yok etmek, aynı zamanda verimli toprakları ve petrolünü ele geçirmek için SSCB'ye doğru genişleme ve orayı Almanya için devasa bir sömürge haline getirme hayalleri

kurulmuştur. Savaşa giden bu süreçte hem İngiltere ve Fransa'daki hem de ABD'deki sanayiciler, bankacılar ve siyasetçiler yatıştırma politikası üzerinden Hitler ile anlaşmayı uygun görmüştür. Bu politikanın temel nedeni, 1929 krizi sonrası Hitler'in öncülüğünde başlayan yeniden silahlanma politikası ile 1920'lerde Almanya'da sanayi tesisleri kurmuş olan Amerikan tekellerinin kâr oranı yüksek yeni sermaye birikim ve değerlendirme alanı bulmuş olması ve militarist saldırganlığın kapitalizm dışı mülkiyet ve üretim ilişkilerinin reel sosyalizmle iktidarda olduğu Sovyetler Birliği'ne karşı yöneltilebilecek olmasıdır (Pauwels, 2019: 434). Sonuç olarak, İkinci Dünya Savaşı'na yol açan emperyalist genişleme, tekelci sermayenin ortak ihtiyacını ve isteğini oluştururken, diğer yandan bu strateji esas hedef olan SSCB'nin ortadan kaldırılması açısından kullanışlı olmuştur. Ancak İkinci Dünya Savaşı'nı başlatan Nazi Almanya'sı ve destekçileri savaştan beklediklerini alamamış, Almanya ve İtalya'da kurulan iki faşist devlet savaşı kaybederek yıkılmıştır.

Sanayileşen emperyalist devletler arasında yaşanan Birinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da birçok bölgede devrimci ayaklanmalar, ardından da karşı-devrimci ayaklanmaları oluşturan faşist hareketler ortaya çıkmıştır. Savaş sonrası toplumsal ve ekonomik kriz dönemini Büyük Depresyon'un izlemesiyle faşist hareket güç kazanmaya ve mevcut siyasi yapılara meydan okumaya veya yıkmaya çalışmıştır (Thomas, 2019). Faşizm, özgün bir siyasal biçim olarak Almanya ve İtalya'da saf haliyle devlet iktidarına yerleşmiştir. Ancak aynı zamanda faşizm, toplumsal ve ekonomik krizin yaşandığı, liberal kapitalizmin çekiciliğinin kalmadığı bir dönemde, sosyalizmin de güçlenerek yayılmasının engellenmesi açısından bir tercih haline gelerek hızla Avrupa geneline yayılmış; iktidara yerleşemese de farklı boyutlarda birçok ülke siyasetinde doğrudan etkili olmuştur (Iordachi, 2015: 17; Başkaya, 2006: 269).

Birinci Dünya Savaşı sonrası birçok Avrupa ülkesinde, İspanya'da Francis Franco, Portekiz'de António de Oliveira Salazar, Fransa'da Philippe Pétain, Avusturya'da Engelbert Dollfuss, Romanya'da Ion Antonescu, Polonya'da Josef Pilsudski veya Macaristan'da Miklós Horthy önderliğinde faşist niteliklere sahip siyasi oluşumlar güç kazanmış veya iktidara gelmiştir (Amin, 2014). Nazi yanlısı Anton Mussert ve Cornelis van Geelkerken liderliğinde Hollanda, Leon Degrelle'in önderliğindeki Reksist hareket ekseninde Belçika gibi yerlerde de zayıf olmalarına karşın faşist hareket partileşerek varlık göstermiştir. Parlamenter

sistemin ve liberal demokrasinin merkezi sayılabilecek İngiltere’de bir süreliğine “Kara Gömlekliler” ekseninde zayıf bir faşist hareket baş göstermiş ve İrlanda’da da Birleşik İrlanda Partisi’nin faşist kolu, Eugen O’Duffy liderliğindeki “Mavi Gömlekliler” ise iki yıl boyunca ülkede varlığını sürdürmüştür (Brady, 1974: 3). Sonuç olarak, toplumsal kriz içerisinde siyasal zorlukların yaşandığı bir dönemde Avrupa’nın birçok yerinde mülkiyet ilişkilerini sorgulamayan, kapitalist toplumun yönetimini sağlayan liberal demokrasi ve dayandığı ilkeleri reddeden ve yerine kolektif disiplinin gereklerine ve yüce liderin otoritesine boyun eğmeyi yerleştiren faşist hareketler gelişmiştir (Amin, 2014).

Sonuç olarak, faşizmin yol açtığı İkinci Dünya Savaşı sonunda ve aynı zamanda kapitalizmin de yapısal krizinin sonunda, uluslararası alanda iki savaş arası dönemin koşullarına uygun olarak gelişip yayılan Nazi faşizmi yenilmiş; kapitalizm yeni bir genişleme aşamasına girmiş; kapitalist üretim biçiminin sürdürülebilmesi için devletin yeniden yapılanma gerekliliği doğmuştur. Savaş sonrası koşullarında Avrupa egemen sınıfı yeniden iki seçenek ile karşı karşıya kalmıştır. Bu seçenekler, yükselen sosyalist hareketlerle cepheden savaşıma veya yumuşatarak uzlaşma olmuştur. Reel sosyalizmin çok yakında olan varlığı ve partizan hareketlerden sol siyasete kadar güçlü sosyalist hareketin iktidara gelme olasılığının güçlü olması, savaşın neden olduğu yıkım ve yüksek maliyetler, savaştan yeni çıkmış ve savaş koşullarında yıpranmış devlet örgütlenmesini bir süreliğine sosyalist hareket ile uzlaşmaya ve parlamenter demokrasiye dönmeye zorlamıştır (Civanoğlu, 2008).

3.3 1945-1980: “Altın Çağ” Döneminde Otoriterleşmenin Göreli Azalışı

Daha önceki bölümlerde değinildiği üzere varlığı sınıf ayrımına dayanan kapitalist devlet, sermaye-emek arasında sürdürülen mücadeleler ile biçimlenen bir alandır. Bu mücadeleler belirli dönemlerde sınıf karşıtlıklarının frenlenmesini ve kitlelerin istekleri doğrultusunda belirli tavizlerin verilmesini içeren sınıfsal uzlaşının yükselmesini gerektirmektedir. Örneğin İkinci Dünya Savaşı sonrası kapitalizmin “Altın Çağ”ı olarak adlandırılan dönem, Fordist üretim modeli dahilinde kurulan üretim modelinde emekçiler ve burjuvazi arasında sınıfsal bir uzlaşmaya dayanmaktadır. Bu uzlaşma, ideolojik bir unsur olarak kendisini özellikle Batı Avrupa’da (Amerika’da daha zayıf biçimde) refah devleti, çevre ülkeler de ise kalkınmacı ve sosyal devlet kavramları ekseninde göstermiştir (Boratav,

2021). Bu dönemde, toplumsal uzlaşmayı sağlayacak ve tüketimi arttırarak ekonomiyi canlandıracak şekilde sağlık, eğitim, barınma veya istihdam gibi konularda yüksek kamu harcamaları, destekleri ve yatırımları yapılmıştır. Refah devletçiliğine bağlı olarak bu dönem boyunca genel itibariyle merkez ve çevre ülkelerde temel gereksinimlere yönelik harcamaların hane harcamaları içindeki payı artmış, kişi başına reel gelir ve hayat standardı yükselmiştir (Pelizzon ve Casparis, 1999: 149, 153).

Refah devleti ya da sosyal devlet döneminin ilk ayağını, işçi sınıfının temel ihtiyaçlarının karşılanması toplumsallaştırılması ve bu ihtiyaçların parasız veya sübvansiyonlu ucuz fiyatlar ile sağlanması ile işçi sınıfının yaşam standartlarının görece bir biçimde iyileşmesi oluşturmuştur (Savran, 2009/2010: 124). Bu dönemin diğer ayağını ise görece yüksek seviyeli siyasi ve toplumsal örgütlülük oluşturmaktadır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Batı Avrupa siyasi düzeni, kapitalizm tarihinin güçlü sendika hareketlerinin sisteme dahil olması ile demokrasinin kelime anlamına en yakın dönemini yaşamıştır (Pauwels, 2019: 439). Dolayısıyla bu dönem, hem zenginliğin hem de liberal demokrasinin temelinde siyasal alanın paylaşıldığı, yaşanan sınıf mücadelesine bağlı olarak devlet aygıtında sert otoriterleşme eğiliminin yaşanmadığı, yaşanmasına olanak tanınmadığı bir dönemi kapsamaktadır.

Sosyo-ekonomik iyileşmenin ve siyasi-toplumsal reform dalgasının kabul edilmesini gerekli kılan ne kapitalizmin bolluk nedeniyle paylaşım yaptığı içsel bir eğilim fikri ne de reformist-sosyalist partilerin ya da sendikaların talepleri olmuştur. Zira bu dönüşümün temelinde sosyalist iktidar talebi ve güçlü örgütlülük bulunmaktadır. SSCB'nin Nazi Almanyası karşısında kazandığı zafer, sosyalizmin hem Avrupa'da hem de dünyada prestij kazanmasına destek olmuş ve sömürgelerin kendi kaderini tayin ve bağımsızlık mücadelelerine ilham ve örnek olmuştur. İşçilerin grev ve gösteri yoluyla yarattığı basınç, sınıf mücadelesi koşullarında toplumsal refah politikaları uygulanmasını zorunlu hale getirmiştir (Pauwels, 2019: 440-441). Öte yandan refah devleti modeli ile ulaşılan uzlaş, refahtan alınan pay ve reformcu sosyal demokrat partilerin siyasi güç kazanması, sınıf merkezli mücadele yaklaşımından uzaklaşılmasına yol açmış ve kapitalist üretim ilişkileri savaş sonrası düzende yeniden üretilebilmiştir. '1968 Olayları' olarak adlandırılan yeni bir mücadele evresi, refah devleti uzlaşısının olduğu savaş sonrası kapitalist birikim ve üretim ilişkilerinin koşulları içinde gelişmiştir.

3.3.1 Altın Çağ Kapanırken: “1968” Hareketleri

1960’lar toplumsal olarak çeşitli gerilim ve gelişmelerin yaşandığı bir dönemi kapsamaktadır. Öncelikli olarak bu dönem boyunca yıllardır inşa edilen birleştirici gündemin (Örneğin, 1910’larda büyük savaşa; 1930’larda Büyük Buhran’a; ardından ikinci büyük bir savaşa karşı) yitirmeye başladığı, kitleselleştirilmenin antikomünizm üzerinden eskiye göre yeterince (somut anlamda) sağlanamadığı gözlemlenmektedir. Dahası refah dönemi politikalarının yarattığı uzlaştırıcı ortam ve sürekli tehdide dayalı egemen ideoloji arasında uyumsuzluk dikkat çekmektedir. Bu dönemde bir yandan sanayileşmenin artmasıyla üretim sürecinde artan oranda eğitilmiş emeğe ihtiyaç duyulmaya başlanmış; 1960’ların sonlarına doğru aileleri ile kıyaslandığında daha eğitilmiş, aydınlanmış, politik olarak devrimci olmasa da kapitalist toplumdaki rolünü sorgulayan geniş bir genç nüfus ortaya çıkmıştır. Öte yandan da işçi sınıfının örgütlülüğü sarı sendikalara rağmen egemen düzeni tehdit edecek şekilde varlığını sürdürmeye devam etmiştir (Önal, 2022: 179-180). Bu süreç 1968 yılında kitlesel bir hareketin oluşmasının yolunu açmıştır.

“1968” veya 68 olarak adlandırılan kitlesel hareket, Fransa’da belirli bir programı olmasa da düzen karşıtı unsurlara sahip öğrenci hareketi ile başlamıştır. Ancak “1968” Hareketinin yalnızca Fransa ve Mayıs ayındaki sınırlı öğrenci hareketi ile bağdaştırılması iki bakımdan yetersiz olacaktır. Öncelikli olarak 68, bir öğrenci hareketi olarak başlamış ancak yalnızca bir öğrenci hareketi olarak kalmamıştır. 1968 yılının Mayıs ve Haziran ayları itibarıyla işçi sınıfının mücadelelere katılmasıyla birlikte mücadele alanı genişlemiş; üniversiteler işgal edilirken, karşıt gösteriler ve genel grevler gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla 68, en azından bir süreliğine de olsa tehdit eden bir hareket olmuştur. İkinci olarak 68 birçok ülkede çeşitli şekillerde ortaya çıkmış ve genel olarak ekonomi dışı konulara sahip olmuş olsa da bütün dünyayı sardığından uluslararası bir karaktere ulaşan muhalefet ve özgürlük hareketlerinin bir simgesini ifade etmektedir (Bora, 1998).

68 hareketi, Batı ve Batı dışındaki birçok devleti kapsadığından hem çok çeşitli hem de “devrimci özne” bakımından bir “bolluk” dönemini işaret etmektedir (Bora, 1998). Bu dönemde ABD’de, Vietnam savaşı ve ırkçılığa karşı gösteriler ve üniversite işgalleri yaşanmış ve Wall Street üç gün süreyle işgal altında tutulmuştur. Benzer şekilde İtalya’da da hem üniversite boykotları hem de

sokak direnişleri ile grevler paralel sürdürülmüş, savaşa ve ABD emperyalizmine karşı gerçekleştirilen eylemlerin şiddeti dönemin ABD başkanı olan Richard Nixon'ın İtalya ziyaretini engellemiştir (Yıldırım, 2004). Japonya Okinawa'da Amerikan üssünün kapatılması talebiyle gösteriler düzenlenirken, Türkiye'de ABD'nin 6. Filosuna karşı eylemler ve büyük çaplı Amerikan karşıtı protestolar düzenlenmiştir (Koray, 2018). Latin Amerika, Hindistan ya da Sri Lanka gibi “Üçüncü Dünya” ülkelerindeki daha geniş bir döneme yayılan işçi ve öğrenci mücadeleleri ise, köklü dönüşüm sloganlarıyla hem ağır yoksulluk koşullarına karşı isyan etmiş hem de iktisadi ve siyasi “tam bağımsızlık” taleplerinde bulunmuşlardır (Laçiner, 1998). Dolayısıyla, dönem boyunca Batı ülkelerinde işçilerin radikal taleplerini sürdürmesi, ABD'de ırkçı uygulamalara karşı Afro-Amerikalı siyah nüfus ile savaş karşıtı muhalefetin güçlenmesi ve çevre ülkelerde emeğin örgütlenerek mücadeleye girişmesi, iktidarlara karşı baskının artmasına sebep olmuştur.

Sonuç olarak, İkinci Dünya Savaşı sonrası dünya çapındaki gelişmeler ve dengeler, kapitalizmin refah devleti veya sosyal devlet çerçevesinde savunma pozisyonunda kaldığını göstermektedir (Savran, 2009/2010: 126). 68 hareketi büyük ölçüde sönümlenirken kapitalizmin şiddetli ekonomik krizlerinden biri kendini göstermiştir. Bu dönemden itibaren egemen sınıflar, kârların düşme eğiliminin önüne geçmek, aşırı birikim sorunu aşmak, yeni sermaye değerlendirme alanları açmak, metalaşmaya konu olmamış hizmet, mal ve ilişkinin kalmamasını sağlamak ve biriken sınıfsal çelişkileri çözmek adına Fordist üretim, Keynesci refah devleti ve finansın ülke içinde kalmasını sağlayan Bretton Woods modelini sona erdirmeye çalışmışlardır. ABD ve İngiltere öncülüğündeki kapitalist devletlerin, “sermayenin sınırsız tahakkümünü dünya çapında yeniden yerleştirmeyi hedefleyen karşı saldırısı (neoliberalizm)” (Boratav, 2021) bu çerçevede geliştirilmiştir. Kapitalizmin 1970'lerde başlayan yapısal krizini çözmek amacıyla geliştirilen neoliberal strateji, işçi sınıfına verilen ödünlerin geri alındığı ve 68 tecrübesinin de etkisiyle halk kitlelerinin gerek iktisadi gerek siyasi alandan dışlandığı (hizaya getirildiği) ve devletin ve aygıtlarının yeniden yapılandırılması gereken yeni bir model öngörüyordu. Neoliberalizmin bir model olarak denemesi, 1973 yılında darbe ile kurulan Şili askeri cuntası tarafından uygulamaya konulmuş ve model İngiltere'de Margaret

Thatcher ve ABD’de Ronald Reagan yönetimlerinin öncülüğünde dünyaya ihraç edilmiştir.

3.3.2 Şili’de Neoliberalizm Deneyi ve Otoriterleşmenin Dönüşü

19. yüzyılın sonlarından itibaren Şili’de kuzey nitrat madenleri ve güneyde tekstil ve kömür madenciliği topluluklarından oluşan bölge geneline göre oldukça güçlü, militan bir işçi hareketi mevcuttur. Bu işçi hareketi, kendisini temsil eden iki büyük parti olan Komünist Parti ve Sosyalist Parti ile ittifak kurmuştur. 20. yüzyıl boyunca iki partinin de esas hedefi ve stratejisi, barışçıl bir seçim aracılığıyla devlet iktidarını ele geçirmek ve sosyalizme barışçıl bir şekilde ulaşmak olmuştur. Salvador Allende’nin liderlik ettiği Komünist Parti ve Sosyalist Parti’nin yanı sıra küçük sol partileri de içeren Halk Birliği (Unidad Popular) koalisyonu, Eylül 1970’de elde ettiği zafer ile bu hedefin bir parçasını oluşturmuştur (Schlotterbeck, 2020).

1960’lar, Küba Devrimi’nin de bölgede yarattığı siyasi etki nedeniyle Şili’de Hristiyan Demokrat hükümete karşı köylü ve işçi hareketleri, gecekondu hareketi ya da öğrenci hareketleri gibi dönüşüm talep eden bir dizi siyasi mücadele ve işgal hareketleri ile geçmiştir. Bu koşullar altında Allende halk desteğini kazanmaya başlamış; yine aynı koşullar barışçıl bir devrim gerçekleştirmeye, serveti yeniden dağıtmaya ve Şili ekonomisi üzerindeki dış ve tekelci kontrolü bitirmeye söz veren sosyalist lider Allende’yi iktidara taşımıştır (Schlotterbeck, 2020). Allende, en baştan itibaren SSCB ve Küba ile ilişkileri de doğrultusunda Soğuk Savaş’ın ortasında ABD hükümetinin rejime yönelik sabotajının ve ambargolar ile verdiği ekonomik savaşının yarattığı zor koşullar altında toplumsal düzende ciddi değişiklikler, ekonomik ve sosyal reformlar meydana getirmiş; mevcut kapitalist devlet içerisinde anayasal ve kademeli bir biçimde sosyalist yönde ilerlemeyi hedeflemiş; ancak “ılımlı” bir rejim olarak kalmayı sürdürmüştür (Miliband, 2016).

Halk Birliği hükümetinin hedeflediği reformist dönüşüm süreci çok boyutludur. Öncelikli olarak Hristiyan Demokratların ve sağ kanadın engelleme girişimlerine rağmen bankalar ve sigorta şirketleri kamulaştırılmıştır. İkinci olarak, ABD emperyalizminin önemli yatırım alanlarından olan bakır, mecliste oybirliği ile millileştirilmiştir. Üçüncü olarak, özel mülklere el koyan ve kamulaştırma kararlarını alan ‘Sosyal Mülkiyet Alanı’ oluşturulmuştur (Moulian, 2021). Halk ulusal ve yerel yönetimler düzeyinde örgütlenmeye ve karar alma

mekanizmalarına katılmaya teşvik edilmiştir. Halk Birliği hükümeti, demokratik ve çoğulcu yapısıyla Şili'nin en demokratik hükümeti olmuştur (Moulian, 2021).

Allende hükümeti, darbeye kadar geçen süreçte ülke içerisindeki aşırı sağcı tepkiyle ve faşist şiddetle mücadele etmek zorunda kalmış; idari sabotajlara, dış müdahalelere, ABD'nin gayri resmi ekonomik ablukasına, ekonomik yetersizliklere ve ciddi enflasyona rağmen çökmemiştir. Dünya ekonomisinin ciddi bir durgunluk içerisine girdiği bu dönemde rejimin yıkılması egemen sınıfın temel sorununu ve hedefini oluşturmuştur (Miliband, 2016). 1973 Mart parlamento seçimlerinin öncesinde muhalefet anayasal bir darbe gerçekleştirmek ve Allende hükümetini sona erdirmek için her iki mecliste de üçte ikilik çoğunluğu elde etmeye çalışmıştır. Ancak gereken çoğunluğa ulaşamaması ile demokratik olarak seçilmiş hükümete yönelik askeri bir darbe tek çare olarak görülmüştür (Moulian, 2021). Bu darbeyi 1973'ün Eylül ayında ABD yönetimi, özellikle Merkezi İstihbarat Teşkilatı (CIA)¹⁶ ve ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger¹⁷ tarafından doğrudan desteklenen General Pinochet gerçekleştirmiştir. Darbeyi takip eden dönemde tüm sol gruplar, toplumsal mücadeleler ve siyasi örgütlenmeler şiddetle bastırılmış; kitlesel tutuklamalar, gözaltılar, sürgünler ve ardından gizli polis gücünün oluşturulmasıyla hedefli infazlar ve kaybolmalar, kısacası 17 yıl boyunca sürececek bir korku kültürü başlamıştır (Harvey, 2007: 26, Schlotterbeck, 2020).

Pinochet cuntası altında başlayan neoliberal yeniden yapılanma süreci ile siyasal alanda görülen hızlı dönüşüm ekonomik alanda da kendini göstermiştir. Emek piyasası düzenleyici kısıtlamalardan ve sendikal gücünden koparılmış; ekonomik canlanmaya yönelik girişimlerden ithal ikameci politikalar yerlerinden edilmiştir (Harvey, 2007: 26). Allende döneminde kamusallaştırılan maden yatakları ve bankalar özelleştirilmiş, sağlık, eğitim ve emeklilik gibi alanlar özel sektöre açılmış ve kamu harcamaları kısılmıştır (Uzgel, 2021). Pinochet görevlileri tarafından hazırlanan 1980 tüzüğü, en genel ifade ile “devletin toplumsal refahı garanti etmedeki rolünü silmiş, neoliberalizmi kutsallaştırmış ve antidemokratik siyasi yapıları sağlamlaştırmıştır” (Mcsherry, 2021). Bu kadar

¹⁶ Eski bir CIA direktörünün sonraları Kongre’de açıkladığı üzere, CIA Allende’nin seçilmesini engellemek için 1962’den 1970’e kadar geçen sürede Şili siyasetine 11 milyon dolar harcamıştır (Lewis, 1999).

¹⁷ Kissinger daha darbe öncesinde oldukça ünlü olan “İnsanlarının sorumsuzluğu yüzünden bir ülkenin komünist olmasına seyirci kalamayız. Mesele, Şili seçmeninin kararına bırakılamayacak kadar önemlidir” ifadelerini kullanmıştır (Nusret, 2020).

kapsamlı bir model değişikliğinin ülkedeki örgütlülüğü aşması ancak askeri cuntanın diktatörel yönetimi sayesinde mümkün olmuştur. Neoliberal dönüşüm süreci Pinochet dönemine özgü kalmamış ve 1990 sonrası başlayan demokratikleşme süreci, merkez sol koalisyonun uzlaşması ile Michelle Bachelet döneminde de devam etmiştir. Bir başka ifade ile Şili’de uygulamaya konan neoliberal politikalar Pinochet sonrası dönemde farklı modellerle olsa da devamlılık göstermiştir (French-Davis, 2014: 11-17, akt. Akgemci, 2015: 187).

Sonuç olarak, 1973 yılında gerçekleşen Şili darbesini önemli kılan esas unsur, askeri cuntanın yarattığı terör ortamında neoliberalizm deneyinin uygulamaya konulmasıdır. Bu deney açık bir biçimde Soğuk Savaş koşullarında sosyalist bir lideri ve politikalarını hedef alan karşı-devrimci bir sürece işaret etmektedir (Akgemci, 2015: 186). Naomi Klein’in ifadesiyle, “Bu canlı laboratuvarın ilk Chicago Okulu devleti ve onun küresel karşı-devrimindeki ilk zaferi çıkmıştır” (Klein, 2015: 96). Şili’de Pinochet tarafından başlatılan neoliberal sürecin, bir başka ifade ile Şili ekonomisinin yeniden yapılandırıldığı sürecin adımları neoliberalizmin öncü teorisyenlerinden Milton Friedman’ın neoliberal teorilerine bağlılıkları ile bilinen, Şikago Üniversitesi’nde ders veren ve “Şikago Oğlanları” (Chicago Boys) adıyla anılan ABD’li ekonomistler tarafından atılmıştır. Bu grup, ABD emperyalizmine ve tekellere uygun bir biçimde yeniden yapılandırmaya dayanarak kamu varlıklarının özelleştirilmesini; doğal kaynakların sömürüye açılmasını; serbest ticaretin kolaylaştırılmasını ve piyasanın devletten kurtulmasını işaret etmektedir. Nitekim bu politikalar nedeniyle temelde yerli sanayinin büyümesi adına uygulanan ithal ikameci strateji yerine ihracata dayalı büyümeye geçilmiş, yabancı yatırımlarının artışı, yoğun emek sömürüsü ve nihayetinde gelir dağılımdaki bozukluk ile Şili ekonomisi büyümeye ve sermaye birikimi canlanmaya başlamıştır. Böylece ilk kez Şili’de uygulanan bu deney, kapitalizmin yapısal kriz döneminde merkez ülkeler açısından uygulanabilir bir model teşkil etmiş (Harvey, 2007: 26); bu politikaların 1990’larda çevre ülkelere yansımaları ise Washington Konsensüsü çerçevesinde olmuştur.

3.4 1980-2008: Neoliberal Kapitalizme Geçiş ve Siyasal Alandaki Dönüşümün Genel Çerçevesi

İkinci Dünya Savaşı’nın ardından sermaye, belirli kısıtlamalara ve kontrollere tabi kılınmıştır. Bu gelişmenin arkasındaki nedenler özellikle

Avrupa’da kapitalizmi devirip sosyalist bir düzenin kurulma tehdidi, Bretton Woods, Fordist ve Keynesyen modelin özellikleri olmuştur. Sermayenin böyle bir uzlaşının sermaye birikim süreci açısından faydalı olacağına karar vermesi de sürecin devamlılığını sağlamıştır. Ancak kapitalizmin yapısal bir kriz içerisine girmesi ve kâr oranlarının düşmesi, önceden kapitalizmin sermaye birikimini sağlayan politikaların ve uygulamaların artık işlememesi ve sermaye birikimini engellemesi ile birlikte Keynesyen uzlaşya son verilmiştir. Dolayısıyla neoliberalizm, önceki döneme ait neredeyse tüm sınırlamalar ve Keynesyen düzenlemelerin yadsınmasından oluşmuş; kâr ve birikim performansının iyileştirilmesi hedefi ile ön plana çıkmıştır (Campbell, 2014: 308-309).

Neoliberal modelin sahneye çıkışını anti-devlet retoriki eşliğinde işçi sınıfının somut olarak elde ettiği ekonomik, sosyal, politik kazanımların dağıtılması, bunların sermaye için birikim alanı haline getirilmesi ve sermayenin politik ve ideolojik anlamda hegemonyasını sağlamlaştırması izlemiştir (Akça, 2021: 25). 1980’lerden itibaren dünyada gözlemlenen bu model, sosyo-politik güç ilişkilerinin sermaye lehine değişmeye başladığını, artık refah devleti olmayan devletin ise değişen bu güç ilişkilerini korumak adına yeniden yapılandırılmasını mecbur kılmaktadır. Bu yeni devlet örgütlenmesi ise öncekinden daha otoriter ve siyasal alanı daha fazla engelleyen bir yapıya sahiptir. Bu yapı kendisini topluma ait sosyal güvenlik hakkının, toplumsal örgütlenmelerin kurulmasının ve siyasal katılım süreçlerinin engellenmesinde, yürütme-yasama-yargı dengesinin bozulması ile yürütmenin giderek güçlenirken yargının bağımsızlığının ortadan kalkmasında göstermektedir. Sonuç olarak önceki döneme ait toplumsal yapı ve liberal demokratik devlet ortadan kaldırılırken (Akça, 2021: 28-29); yeni siyasal ve hukuksal alanda yaratılan düzenleme devlet-toplum-yurttaş ilişkisini kalıcı ve çok boyutlu anlamda dönüştürmektedir (Soyer, 2021: 13).

Neoliberal egemenliğin siyasi ve toplumsal alanda yarattığı dönüşüm sermaye birikim modelinin güvencesi temelinde belirlenmektedir. Dolayısıyla siyasetin içinin boşaltılarak etkisiz kılınması, neoliberal egemenliğin bir sonucudur. Bu süreçle birlikte siyasi alanın emekçi sınıfları da bünyesinde barındıran reformist yapısı dağıtılmış; sınırlı olsa da işleyen çoğulcu ve katılımcı temsil sistemi işlevsiz hale getirilmiş ve sosyal demokrasi ortadan kaldırılmıştır. Siyasi alanın konusu ise sınıfı içeren her türlü toplumsal konuyu dışlayarak önemsizleştirilmiş; yerine kimliğe dayalı kültürel, dinsel-etnik çatışmalar

konulmuştur (Soyer, 2021: 17-18). Bir başka ifade ile ekonomik bir gerekliliğe dayanarak siyasi alanı pasifize eden bu model, Fordist dönem boyunca örgütlü, sendikalı ve anayasal haklarını bilerek siyasi alana müdahil olan bir işçi sınıfı yerine post-modernist yapıya ait kurumsal aidiyetin olmadığı, göreceli ve parçalı bir tipoloji oluşturmaya çabalamış; bu sayede üretimin istikrarını sürdüren, verimliliği düşürmeye neden olmayan, sermaye lehine düzenlenen çalışma yasalarına karşı çıkmayan ve genel itibarıyla daha itaatkar bir işçi sınıfı profilini desteklemiştir (Topateş, 2016: 38-39).

Sonuç olarak, kâr oranlarını yükseltmek hedefi ile sınıf temelli bir tepki olarak geliştirilen neoliberalizm, neoliberal dönüşüm süreçlerinden ayrılmayan bir siyasi alan yapılandırmasını gerekli kılmış; 1980’lerden itibaren ulusal, uluslararası veya ulusötesi düzeylerde şekillendirilmiş ve uygulanmıştır (Bedirhanoglu ve Yalman, 2010: 108). Böylece hem sol hem de demokratik siyaset tasfiye edilmiş; dünya genelinde otoriter hareketler yükselişe geçmiştir (Akçay, 2019). Güç dengesinin değişme süreci piyasa dostu demokrasi anlayışını, çok partili hayatın kısıtlanmasını, sendikaların baskı altına alınmasını beslemiş, dahası bu süreç neoliberal devrime kadar süren tüm toplumsal kazanımları ‘kötü’ geçmişe ait olmakla suçlayarak, kendisini “devrimci” bir unsur olarak sunmuştur. Dolayısıyla siyasal alanın piyasalaştırılma süreci pek çok ülkede seçimlere katılımın giderek düşmesine, seyrek ve göstermelik bir sandığa odaklanılmasına, toplumun siyasi sürece tam olarak yabancılaşmasa da uzaklaştırıldığı, zayıf ve güçsüz bir demokrasiye işaret etmektedir (Munck, 2014: 115-116).

3.4.1 Neoliberal Dönemle Merkez ve Çevre Ülkelerde Yeni Otoriter Devlet Örgütlenmesi

Neoliberal politikalar birbirinden ayrılan bölgelere, ekonomik ve siyasal koşullara bağlı olarak uygulamaya konmuştur. Dolayısıyla İngiltere ve ABD gibi merkez ülkeler ile Şili, diğer Latin Amerika ülkeleri veya Türkiye gibi çevre/yarı çevre ülkelerde neoliberalizme geçiş farklı şekillerde olmuştur. Merkez ülkelerde neoliberal reformlar genellikle demokratik seçilmiş hükümetler ile uygulanmaya başlamışken, çevre/yarı çevre ülkelerde bu süreç darbe geçişleri, askeri diktatörlükler ya da farklı otoriter rejimler ile mümkün olmuştur. Ancak uygulamaların yerleşme farklılığı tüm dünyada giderek yükselen, benzer bir otoriter eğilim olduğunu ortadan kaldırmamaktadır. Tüm dünyada,

neoliberalizasyon ve demokrasi arasındaki ilişki giderek gerilmiş; demokrasi finansal ve ekonomik krizlerinde etkisiyle giderek daha fazla neoliberal meydan okumalar ile karşı karşıya kalmıştır (Biebricher, 2015: 255).

Neoliberalizm, 1979 yılında büyük kapitalist bir ülke olan İngiltere’de sağcı ve muhafazakar Thatcher’ın uygulamaları ile yerleşik hale gelmeye başlamıştır. Thatcher serbest piyasa mekanizmasının sağlamlaştırılması adına güçlü devlete dayanmış ve bu sayede neoliberal devrimi gerçekleştirebilmiştir. Uygulamanın ilk aşamasını emek piyasasının mevcut düzenlemelerinden kurtulması, emeğin eskisinden daha “esnek” hale gelmesi, kamu sektörünün payının azalması ve piyasanın herhangi bir siyasi kısıtlama ile karşılaşmaması oluşturmaktadır (Munck, 2014: 111). Ancak bu uygulamaların ortaya konması ve refah döneminin tam istihdam politikasının terk edilmesi nedeniyle işsizlik artmış ve Thatcher hükümetine karşı bir işçi muhalefeti yükselmeye başlamıştır. Bu yükselişin en belirgin yansımalarından biri İngiliz İşçi Partisi’nin 1979 yılında 1.3 milyon üyesinin 1981’e gelindiğinde 2.5 milyona ulaşmasıdır (Çavuşoğlu, 2021: 152).

Thatcher hükümeti, karşısında yükselen muhalefeti bastırmak, güçlenen sendikaların önünü kesmek ve sosyalizmin örgütlüğünü parçalamak gibi misyonlar benimsemiştir. Nitekim bu doğrultuda kanun değişiklikleri ve bütçe denetimleri ile örgütlü sola yönelik bir baskı yaratılmış, sempati grevleri ile belirli kamu görevlilerinin sendikal faaliyetlere katılması yasaklanmış ve sendikalara da bağış yapma zorunluluğu getirilmiştir. Yasadışı olarak belirtilen bir grevin gerçekleştirilmesi halinde düzenleyen sendikaların malvarlıklarına el konulabileceğine yönelik bir kanun oluşturulmuş; işverene ise lokavt hakkını tanıyan bir düzenleme hazırlanmıştır. Aynı zamanda güçlenen merkezileşme eğilimi, polisin daha çok yetki ve özerkliğe ulaşmasına ve daha sık polis müdahalesine alan açmış; anti-enflasyonist politikalar ile toplumun içine girdiği kriz daha fazla suça yol açarken, daha fazla suç ise daha sert politikalar ve cezalandırmaları beraberinde getirmiştir. Sonuç olarak, Thatcher döneminin öne çıkan özelliğini kanun ve düzeni değiştirerek devlet aygıtının açıktan sermaye lehine güçlendirilmesi ve gücün merkezinin yürütmede yoğunlaştırılması oluşturmaktadır (Çavuşoğlu, 2021: 153-154). Çeşitli özellikleri ile öne çıkmaya başlayan otoriter devlet, 1982’de Falkland Adaları’nda Arjantin’e karşı verilen savaşın kazanılması ile Thatcher’ın destek toplaması (Çavuşoğlu, 2021: 154) ve

enflasyonu artırdığı öne sürülerek maden sektörünü bitirmeye yönelik girişimlere karşı 1984-1985 yılında başlayan işçi direnişlerinin ve madenci grevin ezilerek emek hareketin dağılması ile güç kazanmıştır (Col  s, 2014: 135).

Thatcher'ın ardından 1981 yılında ABD'de Reagan'ın seçimleri kazanması ile neoliberal rejimlerin en büyüklerinden birisinin yolu açılmıştır. Bir başka ifade ile Reagan'da tıpkı öncülleri Pinochet ve Thatcher gibi neoliberal doktrine yaslanmış, devlet iktidarı ile ‘‘güçlü işçi sınıfı ile hesaplaşma içine girmiştir’’ (Harvey, 2012: 25). Bu süreçle birlikte Amerika'da hem ekonomik hem siyasi alanda İngiltere'dekine benzer politika ve uygulamalar ortaya konmuştur. Dolayısıyla Reagan döneminde de devletin rolünün azaltılmasından çok devlet müdahalesinin hâkim sınıf lehine dikkat çekici biçimde değişmesi,   zelleştirme ile piyasa odaklı reformlar, sosyal harcamalarda geniş çaplı kesintiler, çalışma yasalarını yeniden düzenleme ve emek karşıtlığı   ne çıkmaktadır (Navarro, 2007: 50). Reagan'ın bu doğrultuda attığı adımlardan birkaçı Ulusal   alışma İlişkileri Kurulu'na emek karşıtı insanları atamak, işçilerin yeni sendika kurmasını resmi kararla engellemek, işsizlik sigortası ödeneklerini oldukça azaltmak, işverenler ile pazarlık yapabilme ve greve gidebilme olanaklarını azaltmak olmuştur (Campbell, 2014: 323). Sermayenin bu mücadelesi 1945'te %35 olan sendikalı iş gücü oranının 1980'de %23'e gerilemesinde de somut olarak kendisini göstermiştir (Campbell, 2014: 320).

Başkan Reagan'ın emeğin gücünü kırma ve siyasi süreçte etkisini azaltma yönündeki ilk adımlarından biri Profesyonel Hava Trafik Kontrolörleri Organizasyonu'nun (Professional Air Traffic Controllers Organization) kolektif gücünü parçalamak olmuştur. Bu adımın vermeye çalıştığı mesaj greve gitme niyeti olan her işçi grubunun aynı sonuçla karşılaşacağı yönündedir (Harvey, 2004: 54). Reagan yönetimi kamu ve   zeldeki tüm sendikaları dağıtmak, liderleri ve örgütleyicileri uzaklaştırmak ve işçi sınıfını daha da zayıf kılmak adına giderek görünür biçimde büyük kapitalistlerle güçlerini birleştirmiştir. Bu süreçte Washington-Wall Street Kompleksi, ABD ve Wall Street'in çıkarlarının bir olduğunu belirtmiş; ‘‘Wall Street için iyi olan, ülke için de iyidir’’ mesajı yayılmıştır (Enfu ve Baolin, 2021). Nihayetinde diğer kapitalist ülkelerde olduğu gibi ABD'de de 1970'lerin sonlarından 1980'lere uzanan bir süreçte ellerinden alınmakta olan haklarını korumak ve artan işsizliğe karşı çıkmak hedefi ile yükselen militan işçi hareketi denetim altına alınmış ve işçi sınıfı haklarının

savunma gücü büyük ölçüde zayıflatılırken, otorite yeniden yapılandırılmıştır (Harvey, 2004: 55).

Hem Şili hem de Amerika ve İngiltere’de görüldüğü üzere neoliberalizmi özgün kılan temel unsurlardan biri onun yalnızca farklı bir birikim rejimi olması değil, aynı zamanda geniş anlamda toplumu yeniden, farklı bir biçimde tanımlayan bir dizi kural oluşturmalarıdır (Dardot ve Laval, 2013: 14). Ancak bu süreç Batı Avrupa’da dahi tekdüze bir biçimde olmamıştır. Örneğin Thatcher ve Reagan yönetimleri neoliberal politikaları yerleştirme sürecindeyken, 1981 yılında Fransa’da küçük sol partiler ve Komünist Parti’nin ortak hazırladığı işsizlik ve yüksek enflasyon gibi sorunları içeren reformist bir program ile Fransız Sosyalist Partisi lideri François Mitterrand cumhurbaşkanlığı seçimlerini kazanmıştır. Ancak reformist politikalar ile ekonomik krizle başa çıkmanın giderek zorlaşması ve finans kapitalin giderek baskın çıkması ile program iki yıla kalmadan ortadan kaldırılmış; Fransız kapitalizmi özelleştirme ve neoliberal yeniden yapılandırma sürecine girmiştir. Bu süreçte emek çok fazla direnememiş, 1980’ler boyunca cezalandırma sistemi ile polislik alanında daha sert kanun ve düzen politikalarının da etkisiyle sendikalaşma ve grev oranları giderek düşmüştür. Nihayetinde neoliberalizm Avrupa sosyal demokrasisine karşı zaferlerinden birini daha elde etmiş ve bu süreç henüz IMF ve DB’ye gerek duyulmadan giderek Batı dünyasına yayılmıştır (Boratav, 2021; Birch, 2015).

1980’lerin sonlarından itibaren merkez kapitalist ülkelerde siyasi yelpazede yer alan sosyal demokrat partilerin ve komünist partilerin neredeyse tamamı radikallikten arındırılmış; ılımlı bir biçime bürünerek, ortanın solu konumuna taşınmıştır. Batı dünyasındaki solun, sağa kayışı neoliberalizm üzerine inşa edilmiş “Üçüncü Yolcu” politikaların başta Demokratik Parti lideri Bill Clinton’ın, İşçi Partisi lideri Tony Blair’in ve Sosyal Demokrat Parti başkanı Gerhard Schröder’in iktidara gelmesiyle pekiştirilmiş ve bu model Batı dışında da Afrika Ulusal Kongresi lideri Thabo M. Mbeki ile Brezilya Sosyal Demokrat Partisi lideri Fernando H. Cardoso’ya öncü olmuştur (Colâs, 2014: 135). Dolayısıyla hükümetlerin değişmesi neoliberal ajandanın uygulanmasını, özelleştirmeleri, kuralsızlaşmayı, finansal piyasaların ve emek piyasalarının esnekliğinin savunulmasını engellememiştir. Sınıf tabanlı sol politikalar ise bütünüyle baskılanmıştır.

Batı dünyasından farklı olarak çevre ülkelere neoliberalizmin taşınması IMF-DB çerçevesinde sürdürülmüştür. 1973 yılından başlayarak hızla artan petrol fiyatları gelişmiş kapitalist ülkelerde maliyet artışlarını gündeme getirirken, Körfez ülkelerinden kaynaklanan petro-dolar akışı nedeniyle Batı bankalarında mevduat birikmiş ve uluslararası likidite bolluğu oluşmasına katkı sağlamıştır. Çevre ekonomiler, 1970'ler boyunca sanayileşmede artan petrol maliyetlerini ucuz krediler ile borçlanarak sürdürebilmiş ve genişleme sürdürülmüştür. ABD Federal Rezerv Bankası (FED) Başkanı Paul Volcker'ın enflasyonla mücadele adına fonlama (politika) faizini iki yılda %10 oranından %21,5'e çıkarması (Volcker Şoku) çevre ekonomilerin dış kredi ödemelerindeki dengelerini bozmuştur. İthal ikameci ekonomi modeli ile kalkınma politikalarını yürüten çevre ekonomiler borçlarını geri ödemekte zorlanmış, borç krizlerine, moratorium ilanlarına ve toplumsal buhranlara sürüklenmişlerdir. Çevre ülkelerin içine düştüğü iktisadi, siyasi ve toplumsal krizler karşısında ABD-Batı, IMF, DB yönetiminde (Washington Oydaşması) "istikrar programları" (daraltıcı maliye ve para politikaları)' ve kemer sıkmayı öngören "piyasa dostu yapısal uyum politikaları" devreye sokulmuş ve neoliberalizm çevre ülkelere taşınmıştır (Boratav, 2017: 197; Harvey, 2012: 29). Bu süreç, reel sosyalizmin çöktüğü 1990 sonrasında hızlanmış ve neoliberalizmin üstyapısal söylemi olan "küreselleşme" adı altında devam ettirilmiştir.

Neoliberalizmin Türkiye'ye gelişi, 1980 yılında Başbakanlık Müsteşarı olan Turgut Özal'ın IMF ile birlikte hazırladığı 24 Ocak Kararları ile başlamış fakat dönemin sınıfsal dengeleri ve örgütlülüğüne karşılık ancak 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen askeri darbenin baskıcı koşulları sonucunda mümkün olmuştur. Türkiye'de neoliberalizasyon süreci, demokratik kuralların geçerli olduğu bir düzlemde değil, askeri bir darbe ve sıkı yönetim koşullarında başlatılmıştır. Bu koşullar altında 1980'lerde ihracata dayalı büyüme stratejisinin bir ayağı olarak reel ücretler sert bir şekilde düşüş göstermiş; ikinci ayağı olarak da Türk Lirası değersizleştirilmiştir. Bu iki ayağın gerçekleştirilmesi otoriter devlet biçimini gerekli kıldığından emek, yasal düzenlemeler ekseninde giderek baskılanmak durumunda kalmıştır (Akçay, 2019: 54).

Türkiye ekonomisinin neoliberal dönüşümü ve sermaye sahiplerinin talepleri doğrultusunda hazırlanan ekonomik düzenlemeler, 1982 Anayasası'nın belirgin bir şekilde demokratik hak ve özgürlükleri kısıtlaması, liberal

demokrasinin imkanlarını yok ederek siyasi alanı aşağı sınıflara kapatması ve yürütme erkinin güçlendirilmesi ile ilerlemiştir. Dolayısıyla hem liberal demokrasiyi hem de 1970’li yıllarla yükselen solu bastıran askeri rejimin bir yerleşiklik gösterdiği ve bu yapının 1982 anayasası çerçevesinde demokratik geçiş sonrası hem parlamenter partilerin programları ile hem de iktidara gelen hükümetler ekseninde sürdürüldüğü belirtilmelidir. 1980 sonrası süreçte yürütme erkinin kişiselleşerek daralması; Kanun Hükmünde Kararnameler ile yasa yapma erki olan meclisin yürütme tarafından yönetilmesi (Karahanoğulları ve Türk, 2018: 427); yürütme ve bürokrasinin öne çıkmasıyla hem parlamentonun hem siyasal partilerin görece güçsüzleşmesi ve halk kitlelerinin parti ve parlamento aracılığıyla siyasi alana katılımlarının kısıtlanması (Güveloğlu, 2011: 26); sosyal haklar, grev ve toplu sözleşme hakları sınırlandırılırken sendikal faaliyetlerin engellenmesi; demokrasiye, demokratik yönetimin kurumlarına ve hukukun üstünlüğüne zayıf bir bağlılık olması (Öniş, 2004: 120) belirgin bir otoriter devlet biçiminin bazı özelliklerini oluşturmaktadır.

Türkiye dışındaki birçok çevre ülke de benzer yeniden yapılandırma sürecinden geçmiştir. Örneğin Latin Amerika’da 1960 ve 1970’li yıllar arasında süren kitle hareketleri, radikal mücadeleler ve ulusal halkçı projeler, küresel ekonominin daralması, ülkelerin borçları, artan devlet baskısı ve ABD müdahaleciliği, örgütlü solun tasfiyesi ve askeri rejimler altında IMF ve DB tarafından tasarlanan neoliberal uyum programlarına geçiş ile birleşince ortadan kaldırılmış; 1980’ler itibariyle demokrasiye geçişler sağlansa da siyasi toplum denetim altına alınmış ve bölge, küresel kapitalizme entegre olmaya başlamıştır (Robinson, 2009: 148). Öte yandan diğer az gelişmiş ülkelerde de görüldüğü üzere Latin Amerika’nın 1980’li yıllar (kayıp on yıl) boyunca neoliberal kapitalizme hızlı ve kontrolsüz entegrasyonunun ne kadar kırılgan olduğu kıtanın sürüklendiği borç krizinde görülmüş; 1990’lı yıllarda kapitalizmin alternatifsiz kalması “küreselleşme” stratejisi ekseninde bu süreci hızlandırmış ve sosyal demokrat liderler de neoliberal programı sürdürmüştür. 1990’ların sonu itibariyle kıta genelinde neoliberal hegemonya çatırdamaya başlamış; neoliberal modelin yarattığı toplumsal çelişkiler, ekonomik gerileme ve yoksulluğun yanı sıra

kutuplaştırıcı siyaset, siyasi alandaki gerilimler ve yükselen toplumsal muhalefeti kontrol etmek giderek zorlaşmıştır¹⁸ (Robinson, 2009: 150).

Latin Amerika'nın 1980'lerde içerisine girdiği borç krizinin yanı sıra, 1994-1995 yıllarında Türkiye ve Meksika'da başlayan, 1997-1998 yıllarında Endonezya, Tayland, Malezya, G. Kore ve Rusya'ya yayılan ve 1990'ların sonuna doğru tekrar Latin Amerika ve Türkiye'ye genişleyerek 2001-2002'ye kadar süren küresel bir finansal ekonomik kriz dalgası yaşanmıştır. Bölgesel veya tekil ülke içerisinde hissedilen kriz dalgası, temelde sermaye hareketlerinin durgunlaşma dönemine bağlı olarak çevre ekonomilerde ani sermaye çıkışlarına bağlı gelişmiştir. Kriz içerisine giren ülkeler yapısal uyum programları adı altına neoliberal ekonomik modelin (bunlara eklenmiş siyasi taleplerle birlikte) uygulanmasını öngören IMF kredileri ile krizi atlarmaya çalışmış; ancak bu şok tedavisi milli gelir kayıplarını artırırken pek çok ülke de iktidar değişikliklerinin yolunu açmıştır (Boratav, 2017: 96-97; Boratav, 2022).

1990'larda dünyanın çeşitli yerlerinde yaşanan finansal krizler, birinci kuşak neoliberalizmin tılandığını göstermiş; ikinci kuşak neoliberal yönetimin oluşmasına ve neoliberal devletin yeniden tanımlanmasına veya kurumsallaştırılmasına yol açmıştır (Akçay, 2021: 31). Böylece Post-Washington Uzlaşısı olarak da adlandırılan çerçeve, 2000 yıllarında her ülkenin özgün koşullarında yeniden şekillenen devlet biçiminin belirleyicisi olmuştur (Akçay, 2022). Dolayısıyla artık devletin arka planda kalmadığı, yeni politikalar ile öne çıktığı, aynı zamanda neoliberalizmin gündeme gelen sosyal güvenlik reformu veya ceza politikası gibi toplumsal konulara nüfus ettiği, bir başka ifade ile neoliberal gündeme uygun olarak düzenlendiği bir sürece geçilmiştir. Bu süreçte piyasa odaklı düzenlemeler ile yeniden örgütlenen devlet, “piyasa oyuncusu” olarak hareket etmeye başlamıştır (Munck, 2014: 111-112). Sonuç olarak, 2000'li yıllardan itibaren devletlerin merkezileşme eğilimleri güçlenmeye başlamış; kapitalist toplumsal ilişkilerin yeniden üretilme çerçevesinde otoriterleşme yeni bir boyuta taşınmıştır (Güzelsarı, 2019).

¹⁸ Latin Amerika'da da ortanın solunda yer alan siyasi liderler, yükselen huzursuzluğu devletin daha fazla rol üstlenmesi ancak kapitalizmle bütünleşmenin sorgulanmaması çerçevesinde çözüme eğilimine girmişlerdir. “Pembe dalga” olarak adlandırılan sürecin içerisinde yer alan Brezilya'da İşçi Partisi lideri Luis İnácio da Silva (Lula) (2002) veya Arjantin'de Néstor Kirchner (2003) gibi isimler neoliberalizme söylemsel olarak karşı çıkmış ve seçim yoluyla iktidara gelmiş olsalar da neoliberal uyum politikaları sürdürülmüştür (Robinson, 2009: 151).

3.5 2008 Ekonomik Krizi Sonrası Otoriter Rejim Ekseninde Sağ Popülizmin ‘Altın Çağı’

Kapitalizmin tarihindeki en büyük krizlerden biri olan 2008 krizi ABD’den başlayarak hızla dünyaya yayılmış ve 1970’lerde inşa edilen ve Soğuk Savaş’ın ardından alternatifsiz kalıp üstünlüğünü ilan eden neoliberalizmin ve küreselleşmenin, kısacası sermayenin sınırsız tahakkümünü işaret eden modelin önce sürdürülemez olduğunu göstermiş; yarattığı ekonomik sonuçların yanı sıra siyasal ve toplumsal sonuçlarla da bu modelin sorgulanmasının yolunu açmıştır. Ancak küresel çöküşü önlemek için geliştirilen krizden çıkış uygulamalarında neoliberal politikalarından vazgeçilmemiş; aksine bu politikalar sert bir biçimde yoğunlaştırılmıştır. Krizin sorumlusu ise finans kapital değil, düzeni sağlayamayan devletler ile kredi kartı ve ipotekli borçlarını yönetemeyen hanehalkları olarak sunulmuştur. Dolayısıyla kamu harcamalarında kesintiler, vergi oranlarında artışlar ve daha sert kemer sıkma programları ile krizin maliyeti emekçi sınıflara yüklenmiştir. Krizin oluşmasında halkın ve devletin suçlu olarak gösterilmesi, kapitalizmin kurtarılması için her iki suçlunun da bunun bedeline katlanılacağına işaret etmektedir (Bruff, 2018).

Gelişmiş kapitalist devletler temel misyonları gereği kapitalist birikim modelinin ve mali sistemin devamlılığını sağlamak ve sermaye gruplarını kurtarmak amacıyla tarihte görülmemiş ölçüde bütçe açıklarını arttırarak sorunlu tahvilleri satın almış, genişlemeci para politikalarını yürürlüğe sokmuş, şirketlere sermaye aktarımı yapmış, şirket birleşimlerini desteklemiş, vergileri arttırmış ve kamu yararına olan harcamalarını azaltmışlardır. Örneğin ABD’de krizle mücadeleye yönelik tedbirleri içeren yardım paketi 03.10.2008 itibarıyla Acil Ekonomik İstikrar Yasası 2008 (Emergency Economic Stabilization Act of 2008) çerçevesinde düzenlenmiştir. Kongre’nin oluşturduğu bu düzenleme ile Sorunlu Varlık Kurtarma Programını (Troubled Asset Relief Program) yürütecek Finansal İstikrar Gözetim Kurumu (The Financial Stability Oversight Board) oluşturulmuştur. Bu uygulama kapsamında sorunlu varlıklara yönelik 700 milyar dolarlık alım ya da garanti verme hakkı tanınmış; Amerikan Hazinesi kriz yönetiminin merkezinde yer almıştır (Coşkun, 2009: 38). Küresel ekonomik kriz Avrupa’da ise özellikle Yunanistan, İtalya, Portekiz, İspanya ve İrlanda’yı etkilemiştir. 2009 yılında Yunanistan’ın bütçe açığı GSYİH’nın %15.4’üne, İrlanda’nın %14.3’üne, İspanya’nın %11.2’sine, Portekiz’in %9.3’üne, İtalya’nın

ise %5.3'üne ulaşmıştır. Euro bölgesi ülkeleri istikrar ve teşvik sağlamak için kamu harcamalarına yönelme şeklinde benzer tepkiler geliştirmişler; bu da hükümet maliyesinin bozulmasına, yoğun borçlanma uygulamalarına ve yüksek bütçe açıklarına yol açmıştır (Sandoval, Beltran, Ulziikhutag ve Zorigt, 2011: 3-4).

Kriz sebebiyle oluşan bütçe açıklarının ve yüksek borçluluğun finansmanı ise devletler tarafından emekçi sınıflara yüklenmiş ve işsizlik, yoksullaşma, gelir ve servet eşitsizliğinde artış, gıda fiyatlarında yükselme gibi sorunlar, küresel çapta protestoları beraberinde getirmiştir. Kriz yönetiminde emekçi sınıfları iktisadi baskı altına alan karar ve uygulamalar liberal demokrasinin körelmesinin ve iyice daralmasının yolunu açmıştır (Akçay, 2022b). Ekonomik krizin ve çözüm yöntemlerinin beraberinde gelişen toplumsal çelişki ve sorunlar, sermaye sınıfının iktisadi çıkarlarını koruyabilmesi için hızlı karar alabilen ve kitleleri yönetme kapasitesi güçlü bir yürütme gücüne olan ihtiyacını arttırmıştır. Demokrasinin sermaye sınıfı için pahalılaştığı bir dönemde, maliyeti görece düşük (siyasi haklarının daralması pahasına) bir yönetim şekli olarak otoriter devlet örgütlenmesi seçeneği güç kazanmaya başlamıştır.

3.5.1 Krize Yönelik Toplumsal Muhalefet ve Devrim Dalgası

2008 krizi ile ortaya çıkan ekonomik koşullar, İkinci Dünya Savaşı'nın öncesi koşullara benzer şekilde sınıf mücadelelerini keskinleştirmiştir. Burjuvazi, kriz içerisindeki kapitalist üretim modelinin çıkarlarının milliyetçi çerçevede (sınıfsal tartışmaları da bertaraf edecek şekilde) savunulması yönünde arayışlara girerken, dünyadaki halk kitleleri anti-kapitalist bir devrimci dalganın büyümesine tanıklık etmişlerdir. 2008 krizinden yalnızca üç yıl sonra Tunus'ta önce açlık, eşitsizlik ve işsizliğin itici gücüyle, hem ekonomik neoliberal politikalara hem de mevcut despotik rejime ve rejimin başındaki Zeynel Abidin bin Ali'ye yönelik kitle eylemleri başlamıştır (Savran, 2011: 147). Tunus'ta başlayan isyan Mısır, Yemen, Libya, Bahreyn ve diğer yerlerdeki ayaklanmaları tetikleyerek tüm farklılıklarına rağmen gerici rejimlerin ve baskıcı siyasal düzenin değişimini hedefleyecek şekilde jeopolitik denklemi sarsmıştır (Prashad, 2021: 73).

Arap dünyasındaki isyanlar Akdeniz'e de sıçramış ve düşük ücretler, sert kemer sıkma politikaları, kitlesel işsizlik, yoksullaşma, kamu harcamalarındaki kesintiler, eşitsizliğin artışı, demokratikleşme talepleri ve kitlesel hoşnutsuzluklar hareketlerin arka plandaki temel itici gücü olmuştur. Tunus'ta başlayan hareketten

yaklaşık iki ay sonra Portekiz’de “güvencesiz gençlik” talepleri yayılmış ve Lizbon’da 250.000 kişinin katıldığı gösteriler düzenlenmiştir. Bu hareket Madrid’te 5.000 kişinin katıldığı bir gösteriye yol açmış ve “geleceksiz gençlik” (Jove-nes Sin Futuro) hareketine ilham olmuştur. Bu gelişmelerin ardından 2011 Mayıs ayında İspanya’da “bizler politikacıların ve bankaların elindeki metalar değiliz” veya “gerçek demokrasi için hemen” sloganlarıyla 15 Mayıs Hareketi (15-M) veya “Öfkeliiler” (Indignados) olarak adlandırılan geniş çaplı bir halk hareketi başlamıştır (Durgan ve Sans, 2012). Bu hareket egemen sınıfa ve mevcut düzene karşı, solun temsilcisi olarak siyasi kimlik kazanan Podemos’un kurulmasına yol açmıştır. İspanya’daki hareket çok geçmeden Yunanistan’ı da harekete geçirmiş, meydan hareketleri tüm ülkeye yayılırken meclisin önündeki Syntagma Meydanı 500.000 kişiye ulaşan katılımı haftalarca işgale uğramıştır (Diani ve Kousis, 2014: 391).

Büyük eylemler dizisi, ABD’deki görece hareketsiz toplumsal muhalefeti de etkileyerek kapitalizmi sorgulayan “Wall Street’i İşgal Et” (Occupy Wall ST) hareketinin oluşmasına yol açmıştır. Occupy hareketinin temeli %1’in (bir avuç zenginin) giderek zenginleşirken, toplumun %99’unun (çoğunluğunun) aynı oranda yoksullaştığı söylemine dayanmış; doğrudan devleti hedef alarak ekonomik krizin faturasının yoksullara ödetilmesine itiraz edilmiştir. Hareket ciddi bir alternatif sunmamasına karşın ülke genelinde kuvvetli bir tepkiyi dile getirmiş ve sonraki yıllarda Demokrat aday Bernie Sanders’ı etkileyerek başkanlık seçimleri boyunca kapitalizmin merkez ekonomisinde sosyal devletin konuşulmasını sağlamıştır (Akçay, 2018). Bu dalga, 2013 yılında Gezi Parkı isyanı şeklinde Türkiye’yi ve ona benzer bir biçimde Lula iktidarının tüm vaatlerine rağmen neoliberalizme teslim olması nedeniyle Brezilya’yı da etkisi altına almıştır.

Sonuç olarak, 2008 krizi, birbirinden farklılıklar gösteren bir dizi kitlesel hareketi ve devrim dalgasını beraberinde getirmiştir. Sermaye düzenini tehdit eden radikal hareketlerin genel olarak iktidar aygıtlarının ve kolluk gücünün şiddeti karşısında uzun süreli direnemeyişi, 1970’lerden itibaren dünya genelinde örgütlülüğü ve gücü dağıtılan solun mevcut modele alternatif oluşturmaması ve aynı zamanda devletlerin sınıfsal karakteri-politikaları sebebiyle geri çekilmesine neden olmuştur. Sınıfsal taleplerin ve hareketlerin geri çekilmesiyle oluşan boşlukta otoriter ve milliyetçi söyleme sahip siyasi atmosfer yükselmeye

başlamıştır. Dolayısıyla bu atmosferin 2008 sonrası bir anda oluşmadığını, ancak 2008 krizinin bu dinamiğe alan açtığını belirtmek gereklidir (Saraçoğlu, 2017: 1082; Akçay, 2018). Böyle bir ortamda da dünyanın çeşitli yerlerinde kriz sonrası oluşan hoşnutsuzluğu başka bir çerçevede yöneten, doğrudan kapitalizme olmasa da egemen siyasi düzene ve bu düzenin yozlaşmış elitlerine duyulan öfkenin örgütlenmesini sağlayan ve bu sayede de toplumsal rıza kazanan sağ popülizm yükselişe geçmiş, kimi yerlerde de iktidara gelebilmiştir.

3.5.2 Değişen Siyasal Zemin: Otoriter Sağ Popülizmin Yükselişi

Sağ popülizmin yükselişini kolaylaştıran iktisadi koşullara ek olarak süreçte etkili olan bazı özellikler şunlardır: küresel kapitalizmin hem ekonomik hem de siyasi krizinin oluşturduğu koşullar içerisinde alternatif sağlayabilecek bir solun olmaması veya baskı altında gerilemesi; merkez liberal demokratik siyaset ile merkez sağ ve sol siyasetin itibar kaybetmesi; kitlesel öfkenin içerikte olmasa da söylemde kapitalizmi eleştiren aşırı sağın sistem dışı çözümler öneren vaatlerine yönelmesi ve üstünlükçü milli “biz” ile kriminalleştirilmiş ‘öteki’ kimliklerine dayalı politik söylem ve çözüm tekniklerinin basit olmasıdır. Sağ popülist hareketlerin ülke içinde güçlü veya zayıf olması ülkelerin tarihsel, sınıfsal, iktisadi gelişmişlik ve benzer birçok farklı dinamiğine göre çeşitlilik içermekle birlikte bu hareketler, 2008 sonrası kapitalizmin ağırlaşan krizi (mülkiyet rejiminin korunması ve sermaye değersizleştirmesine karşı sermaye lehine kararların daha hızlı alınması ve uygulanması gerekliliği de dahil) ve toplumsal ayaklanmalar-biriken sınıfsal çelişiklere paralel olarak küresel çapta güçlenme eğilimi göstermiştir. Bu eğilim, mevcut üretim-bölüşüm ilişkilerinin yeniden üretilebilmesi için siyasi ve toplumsal alanda sınıfsal nitelikli hareketleri bastırabilecek ve aynı zamanda toplumsal rıza oluşturabilecek yeni bir otoriter siyasi oluşuma ihtiyaç yaratmış ve küresel çaplı bir otoriterleşme dalgasını (zaman, mekan, siyasi ve toplumsal farklılıklar içerecek şekilde) beraberinde getirmiştir.

Otoriterleşme dalgası, mülkiyet rejimini muhafaza eden, piyasaların işleyişini sorunsuzlaştıran, sermaye birikiminin değersizleşmeden devam ettirilmesini sağlayan, kamu kaynaklarının sermaye lehine aktarımını kuvvetler ayrımının yavaşlatıcı ve zorlaştıracı engellerinden (siyasi maliyet ödemek istemeyen parlamenter ve yasa ile çelişmek istemeyen bürokrasi yerine teknokrat atayarak) koruyarak sürdürebilen ve “olağanüstü” önlemleri kolayca uygulamaya

sokabilecek kapasitede olan popülist lider, parti ve söylemlerin öne çıkmasına zemin teşkil etmiştir. Otoriterleşme dalgası, kısa süreli ani bir krizi sürdürmek için değil kapitalizmin yapısal çelişkilerinin neoliberalizm içinde de yönetilmesinin güç hale geldiği bir dönemi kapsamaktadır. Bu sebeple, önceki bölümlerde bahsi geçen toplumsal ayaklanmaları, artan sistem sorgulamalarını, yönetim modelini değiştirme talebinde bulunan kitlesel hoşnutsuzluk ve öfke patlamalarını salt güç kullanımı ile kontrol etmek orta vadede mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla, kitle yönetimini sağlayacak ve toplumsal rızayı koruyabilecek şekilde ideoloji üretme (köktendincilikten milliyetçiliğe) kapasitesine sahip popülist parti ve liderlere gereklilik duyulmaktadır. Bu sayede, bir taraftan devlet örgütlenmesi ve işleyişi, kuvvetler ayrımı ilkesinin, bürokrasinin ve hukuki zorunlulukların kısıtlamasından kurtulacak ve olağanüstü tedbirleri sermaye lehine kolayca yürürlüğe sokabilecek şekilde içeriden (kurumsuzlaştırma) değiştirilirken diğer taraftan bu süreci yönetmeyi sağlayacak her türlü toplumsal kutuplaştırma, içeriden veya dışarıdan gelen güvenlik tehdidi ve dönemin momentine göre değişen söylemler ile toplumsal rıza edinimi devam ettirilebilecektir.

2016 yılında ABD’de Donald Trump’ın başkan olarak seçilmesi; Birleşik Krallık’ta Brexit süreci; başta Fransa, Almanya, Macaristan, Polonya, Avusturya, Yunanistan olmak üzere Avrupa genelinde, Türkiye, Brezilya ve Hindistan gibi ülkelerde sağ popülist parti ve liderlerin ön plana çıkması veya iktidara gelmeleri bu otoriterleşme dalgasının içinde gelişmiştir. Bu otoriterleşme dalgası, şaibeli olsun veya olmasın seçimle gelen, hoşnutsuz kitlelerin (orta sınıfın) çıkarlarını temsilen müesses nizama, elitlere (kimlerden oluştuğu tam olarak açıklanmayan fakat sınıfsal bir ayrıma değil genel olarak yüksek eğitim-gelir ve üst düzey mevki sahibi olanları kapsayan) ve küreselleşmeye karşı duran söylemler geliştiren, ırkçılığa yakın göçmen (iç-dış düşman) veya yabancı düşmanlığı-kriminalizasyon yaparken ulusal kimliğe üstünlükçü ve milliyetçi özellikler atfeden siyasi parti ve liderleri iktidara taşımıştır.

3.5.3 Otoriterleşme Dalgası: Trump’tan Dünyaya Seçme Örnekler

Kapitalist devlet, maddi üretim ve birikim ilişkilerinin gereklilikleri ve bu ilişkilerin içerisinde konumlandığı yer itibarıyla doğası gereği bir sınıf devletidir (Carnoy, 2015: 77). Bu örgütlenmenin en etkili rolünün sermaye egemenliğinin devamlılığını tesis etmek olduğundan hareketle, iktidara yerleşen sağ popülist hareketlerin otoriter biçim değişikliği ile sınıflı toplum yapısını korumaya çalıştığı

görülmektedir. Sağ popülist iktidarların, öne çıkan güncel örneklerinden biri, 2016 yılında sermaye sınıfının önemli isimlerinden olan Donald Trump'ın, beyaz, alt ve orta seviyede eğitim almış, mavi yakalı ve muhafazakar Amerikan orta sınıfının (neoliberal piyasacılığın ve ucuz emek arayışındaki küreselleşmenin kaybedenleri arasında olan) temsilcisi görünümünde ABD Başkanlık yarışına girmesi ve kazanmasıdır. Trump, yukarıda bahsedilen orta sınıfın görece refah sahibi olduğu dönemlerine referans yapacak şekilde “Önce Amerika” (America First) ve “Amerika’yı Yeniden Büyük Yap” (Make America Great Again) kampanyaları düzenlemiş ve göçmen karşıtı, açıkça ırkçı ve milliyetçi söylemlerle sağ popülizmin tarihsel momentumundan yararlanarak ABD Başkanlığını kazanmıştır.

Trump'ın çeşitli sermaye fraksiyonlarının ve bahsi geçen orta sınıf ABD seçmeninin desteğini alan birikim ve bölüşüm stratejileri iki politikaya dayanmıştır. Bunlardan ilki, kâr oranlarının ve sermaye birikiminin artması-çeşitlenmesi-hızlanması için denetleme ve dengeleme kurumlarına yönelik kuralsızlaştırma-itibarsızlaştırma-dönüştürme stratejisi uygulamak, sermaye lehine kurumlar vergisini düşürmek ve kamu harcamalarını azaltmaktır. Trump'ın ikinci stratejisi, ABD'nin sanayisizleşmesine neden olan ve istihdamını azaltan küreselleşmeci serbest ticaret politikasını yeniden düzenleyerek korumacı önlemleri yürürlüğe sokmaya çalışmasıdır. Böylece Trump bir taraftan neoliberal piyasacı ilişkilerin sermaye lehine devam etmesi adına kuvvetler ayrılığı ve devletin örgütlü yapısını yeniden düzenlerken diğer taraftan ulusalcı bir tepki geliştirerek neoliberalizmin en çok etkilediği kitleye ulaşabilmiştir (Akçay, 2016b). Dolayısıyla Trump, bir yandan ekonomik alanda aldığı kararlarla krizin etkilerine karşı kapitalist emek sürecinin yeniden üretilmesi gerekliliğini yerine getirmiş, diğer yandan milliyetçi-ırkçı söylemler; kutuplaştırma; kriminalleştirme-itibarsızlaştırma (göçmenler, elitler, üst düzey bürokrasi) veya güvenlik kaygısı yaratma üzerinden kitle denetim kapasitesini genişleterek kapitalizmin yapısal krizinde piyasacı ilişkilerden en fazla etkilenen toplumsal kesimlerden rıza devşirmeyi sağlamıştır.

Trump, demokratik yollarla seçilmiş ve yasa gereğince atanmışlara, demokratik kurum ve süreçlere şiddetli söylemlerle saldırmış ve yürütme erkininin karar alma ve uygulama gücünü arttırmaya çalışmıştır. Trump, yoksullaşan ama seslerini duyuramayan orta sınıf ermekçilerin hoşnutsuzluğunu

sistem, siyasal düzen ve elitler karşıtlığı söylemleri ve kriz içindeki neoliberal modelin sermayenin genel çıkarlarını çabuk karar alan ve uygulayabilen güçlü-otoriter bir merkezi iktidar modeli ile çözmeye çalışmıştır. Ergin Yıldızoğlu'nun da vurguladığı üzere Trump, ABD'nin geleneksel yapısını değiştirmek ve denetleme-dengeleme mekanizmasından kurtulmak istenciyle yasaların üzerinde bir güç olarak yer aldığına inanmış ve tek karar ve irade merkezi olarak hareket etmeye çalışmıştır (Yıldızoğlu, 2020b: 94).

Beyaz ırkın üstünlüğüne inanan ve ırksal eşitlik politikalarına karşı çıkan Trump, halka hitap ederken açıkça “‘intikam” odaklı bir strateji benimsemiştir (DeVega, 2018). Bu tutumu ile de beyaz milliyetçilere, milislere, yabancı düşmanı gruplara, ‘fanatik dinci evanjelik Hristiyanlara’, Oath Keepers ve Patriot Movement gibi çeşitli neofaşist hareketlere cesaret ve ilham veren bir figür olmuş; bu baskıcı gruplar ülke genelinde şiddet eylemleri uygulayarak güç kazanmaya ve paramilitarizm yaygınlaşmaya başlamıştır (Robinson, 2019: 29). Topluma yayılan tehditkar şiddet kültüründeki artışın önemli göstergelerinden biri Hakaretle Mücadele Birliği'nin (Anti-Defamation League/ADL) kaydettiği üzere 2018 ve 2019 yıllarında ABD'de 6.768 aşırılıkçılık ve anti-Semitizm vakası görülmüş olmasıdır (Acemoğlu, 2020). ADL'nin yıllık Anti-Semitik Olaylar Denetimi'ne (Audit of Anti-Semitic Incidents) göre 2015 yılında 941, 2014 yılında ise 912 anti-Semitik olay rapor edilmiştir (ADL, 2016).

Trump dönemi, şiddet tekelinin kapitalist devletin baskın niteliklerinden biri olarak ortaya çıktığı, ordu ve polis dışında çeşitli zorlayıcı kurumların daha görünür olduğu bir dönemi işaret etmektedir. Trump faşizan hareketleri söylemsel olarak destekleme ve yönlendirme ile kalmamış; aldığı kararlarda da bu tutumunu sürdürmüştür. Örneğin George Floyd'un Minneapolis polisi tarafından öldürülmesinin ardından “‘Siyah Yaşamlar Önemlidir” (Black Lives Matter) hareketi çerçevesinde başlayan protesto dalgasını nefret sembolü olarak niteleyerek aşağılamış; protestocuları ‘terörist’, ‘yağmacı’ ve ‘haydut’ olarak adlandırmıştır. Ancak bunun da ötesinde suçu önleme ve güvenlik adı altında polis şiddetinin sertleşmesine izin vermiş; Haziran 2020'de yalnızca valilerin onayını gerektiren federal kolluk kuvvetlerini kendi kararı ile görevlendirmeye çalışmış; protestoları kontrol altına almak adına şehirlere daha fazla federal kolluk kuvveti göndermekle tehdit etmiş ve polisin protestoculara karşı düzeni yeniden sağlarken “‘harika bir iş” çıkardığını belirtmiştir. Federal kuvvetlerin Beyaz Saray

yakınlarındaki barışçıl protestoları şiddetle bastırdığı sırada da kendisini “kanun ve düzen başkanı” olarak ilan etmiştir (McCharty, 2020; Bump, 2020).

Trump, devlet aygıtını dönüştürmeye çalışırken yargı üzerinde de tahakküm kurma yoluna girmiştir. Henüz adaylık sürecinde katıldığı bir radyo programında “Hepsi Federalist Toplum tarafından seçilen muhafazakar büyük yargıçlarımız olacak” ifadesini kullanmış; mahkemeyi şekillendirmek üzere başkanlığı kazandıktan sonra dört yıldan kısa bir süre içinde Başkan Barack Obama’nın sekiz yılda yaptığı değişikliği yapmıştır. Obama sekiz yılda toplam 268 federal yargıç atarken; Trump daha ilk döneminde 210 yargıç atamıştır. Yüksek mahkemeye yargıç atama süreçlerinde nispeten ılımlı yargıçlar yerine aşırı sağcı, sert muhafazakar ve kendisine sadık isimlere öncelik vermiştir (Millhiser, 2020).

Trump birinci döneminin sonunda 70 milyondan fazla seçmenin oyunu alsa da 2020 başkanlık seçimlerini Joe Biden’a karşı kaybetmiştir. Trump’ın ekonomi politikalarıyla sermaye sınıfının belli fraksiyonlarından aldığı desteğin azalması-istikrarsızlaşması, Trump döneminde siyasi atmosferde kutuplaşmanın derinleşmesi ile alt sınıfların tepkisinin daha da artmaya başlaması ve ekonomiyi oldukça etkileyen covid-19 krizini yönetememesi bu süreci etkilemiştir (Yıldızoğlu, 2020c). Tüm bu etkenlerin birleşmesi ile Trump seçimleri kaybetmiş ancak görevini Biden’a barışçıl bir şekilde devretmek yerine oyların ve ‘seçimin’ kendisinden çalındığını belirtmiş; savcılarını usulsüz seçimler ile ilgili bir şey yapmamakla suçlayarak yaşananları “yüzyılın suçu” olarak nitelemiştir (Loh, 2022). Seçim sonuçlarını kabullenmeme niyetini son olarak 6 Ocak 2021’de yaptığı çağrıyla da göstermiş; seçimlerin çalındığına inanan ve onu destekleyen aşırı sağ ve faşist örgütler tarafından darbeyi andıran bir şekilde Kongre Binası (The Capitol) basılmış; ancak işgal çok geçmeden kontrol altına alınmıştır.

Trump’ın ABD başkanlığı 2016’dan itibaren Avrupa’daki aşırı sağ popülist ve faşist eğilimli hareketlerin yaygınlaşmasına ve bu hareketlerin normalleşmesine alan açsa da, Trump’ın zaferinden daha önce Avrupa’da merkez liberal siyaset gözden düşmeye, ‘herkese yetecek kadar yok’ fikri yayılmaya ve desteklenmeye ve mevcut ekonomi politikalarının devamlılığı için daha sağ siyasi iktidarlara gerek duyulmaya başlamıştır. Örneğin, Macaristan’da 2003 yılında kurulan Jobbik - Daha İyi Bir Macaristan Hareketi (Jobbik Magyarorszagert Mozgalom), 2009 ve 2010 yıllarındaki Avrupa seçimleri ve ulusal seçimlerde aşırı

milliyetçi ve ırkçı bir programa yaslanmış; 2014'te ise Macaristan parlamentosundaki en büyük üçüncü parti olmayı başarmıştır. Ancak ekonomik krizin etkilerinin giderek hissedildiği 2010 yılında Fidesz - Macar Yurttaş Birliği (Magyar Polgari Szövetseg) partisi lideri Victor Orban iktidara gelmiştir. 2010'dan itibaren Fidesz partisi rejimi Jobbik'in yükselişinin kamusal alanı aşırı sağa doğru kaydırmasının da etkisiyle demokrasiyi daraltarak giderek otoriterleşmiş, parlamento çoğunluğu sistemi ile anayasa değişiklikleri yapılmış ve nihayetinde yürütme erki oldukça güçlendirilmiş (Eley, 2018: 95).

Macaristan'la eş zamanlı olarak diğer Avrupa ülkelerinde de otoriter sağcı söylem ve politikalar popülist bir model oluşturarak halk nezdinde karşılık bulmaya başlamış, küreselleşme ve neoliberalizm retoriğine dayanan sağcı siyasal figürler öne çıkmış ve hatta bazı yerlerde iktidara gelerek anayasal çerçeveyi 'güçlü devlet' çerçevesinde zorlama girişimlerinde bulunmuşlardır. İktidar olmuş sağ popülist rejimlere 2014'te ve 2019'da Hindistan Halk Partisi'nden (Bharatiya Janata Party) Narendra Modi'nin başbakan olarak seçilmesi, 2015 yılında Polonya'da Jaroslaw Kaczynsky'nin sağ kanatta yer alan muhafazakar Hukuk ve Adalet Partisi'nin (Prawo i Sprawiedliwosc) parlamento seçimlerini kazanması ile iktidar döneminin başlaması, 2017 yılında Avusturya'da Norbert Hofer liderliğindeki Özgürlük Partisi'nin (Freiheitliche Partei Österreichs) merkez sağ ile koalisyon kurarak hükümete girmesi, 2018 yılında İtalya'da da benzer şekilde Beş Yıldız Hareketi'nin (Movimento 5 Stelle) ve aşırı sağcı Lig Partisi'nin (Lega) parlamento çoğunluğunu kazanarak hükümet kurmaları örnek olarak gösterilebilir.

Fransa ve Almanya'da aşırı sağcı popülist partiler iktidara gelemeseler de özellikle son yıllarda önemli kazanımlar elde etmişlerdir. Öncelikli olarak Fransa'da 2011'den bu yana Marine Le Pen liderliğindeki Ulusal Cephe (Rassemblement National) giderek desteğini arttırmış; 2012 Ulusal Meclis seçimlerinin ilk turunda %13.6'ya, aynı yıl cumhurbaşkanlığı seçiminin ilk turunda %17.9'a, 2014 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde ise %24.9'a oya ulaşmıştır (Eley, 2018: 95). Le Pen 2017 yılındaki cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Emmanuel Macron karşısında ikinci tura kalarak %33.9 oy alırken (Clarke ve Holder, 2017), 2022'deki seçimlerde ikinci kez ikinci tura kalmış ve oy oranını artırarak %41.5'e ulaşmıştır (Voce ve Clarke, 2022). Almanya'da ise 2013 yılında Euro krizine yönelik bir tepki çerçevesinde kurulan, mülteci sorunuyla birlikte İslam ve yabancı karşıtlığı politikaları ekseninde giderek radikalleşen Almanya

için Alternatif (Alternative für Deutschland-AfD), 2013 yılındaki ilk genel seçimlerinde %4.9 oy alarak meclise giremeye de, 2017 yılındaki Almanya Federal Meclis (Bundestag) seçimlerinde merkez partiler oy kaybederken, %13.3 oy alarak meclise giren AfD azımsanmayacak bir yükseliş göstermiş ve meclisteki en büyük üçüncü parti haline gelmiştir (Tanyılmaz, 2019: 50). Hatta Le Pen de AfD'nin seçim başarısını Twitter üzerinden "Bu Avrupa halklarının büyümesinin yeni bir sembolü" ifadesiyle kutlamıştır (Gazete Duvar, 24 Eylül 2017).

Avrupa'da incelenen otoriter sağ popülist dalga, 2018'lerle birlikte Latin Amerika'ya da sıçrayarak yeni bir ivme kazanmış; Brezilya'da hem söylemleri hem de eylemleri ile Trump'ı andırdığından 'Tropiklerin Trump'ı' (Watson, 2018) olarak nitelenen Jair Bolsonaro Devlet Başkanlığı seçimlerini kazanmıştır. Derin bir ekonomik kriz ortamında Bolsonaro, 2018 seçimlerini kazanma olasılığı yüksek olan eski Devlet Başkanı ve İşçi Partisi lideri Lula'nın (kanıtlanmamış) yolsuzluk iddiaları nedeniyle ordunun talimatıyla 8 yıl hapse atılması (kararı veren yargıç Bolsonaro dönemiyle birlikte Adalet Bakanı olmuştur) ve seçimlere katılmasının engellenmesi sonucunda Latin Amerika'nın en büyük ülkesinde iktidara gelmiştir. Bolsonaro'nun dikkat çekici özellikleri açıkça ırkçı; kadın, göçmen ve eşcinsel haklarına düşman; neoliberal ekonomik programa oldukça sadık; iktidarını konsolide etme arayışında; güçlü ordu desteğine sahip; demokrasiye geçiş sürecinden nefret eden ve temsili kurumları saçma bulan; 20. yüzyıldaki Brezilya askeri diktatörlüğünün açıkça destekçisi (1964 yılında kurulmuş olan askeri diktatörlüğü 55. yıldönümünden beri kutlamaktadır) ve Pinochet hayranı olmasıdır (Savran, 2019: 22; Yıldızoğlu, 2020b: 99).

Sonuç olarak, 1970'lerden itibaren yerleşmeye başlayan geniş çaplı karşı devrim, 2008 yapısal krizi ile birlikte yeni bir süreci başlatmıştır. Devletin sermaye lehine yeniden yapılanırken artan otoriter eğilimi; rıza-zor dengesinin değişmesi; kitlesel öfkenin solun da eksikliği nedeniyle kimlik-dini değerler üzerinden ideoloji üreten sağ popülist parti ve liderler ile yönetilmesi ve toplumsal rızanın sağlanması bu sürecin özellikleridir. Her ülkenin kendi özel koşullarına ve farklılıklarına uygun olarak bir ayırım yapılabilmeyle birlikte bu küresel bir dizi özellik tesadüf değildir; zira bu hareketler Kuzey'i ve Güney'i kapsayan, dönemine uygun biçimde sınıf ilişkilerinin yeniden üretilmesine dayanan büyük otoriterleşme dalgasının bir parçasını oluşturmaktadır. Bu durum krizi aşma şekli olarak hem faşizmin hem de sağ popülist siyasetin oluşmasına da ışık tutmaktadır.

Tarihsel ve toplumsal bağlam içerisinde tüm farklılıklarına rağmen gerek popülizm gerekse faşizm, kapitalizmin yapısal krizlerine bir yanıt olarak mevcut sistemin sürekliliğini sağlayan dönüşümün ve otoriterleşme eğiliminin birer yansımaları olmuşlardır.

SONUÇ

Uluslararası İlişkiler disiplini içindeki ana akım yaklaşımlar-teoriler, devlete ilişkin çalışmalarında insan doğası ya da anarşi gibi ön kabüller, ‘açıklamaya’ dayalı sabit genellemeler (evrensel, topyekûn ve durağan bir varlık anlayışı) ile hareket etmişlerdir. Disiplin içerisinde eleştirel olarak nitelendirilen teoriler mevcut olsa da soyut-teori odaklı yapı ağırlığını sürdürmüş ve radikal bir eleştirinin geliştirilmemesinden dolayı alternatifler öne çıkmamıştır. Disiplin içerisinde genel bir eğilim olarak üretim biçimi ve ilişkileri analize dahil edilmemiştir. Temel analiz konusu olarak kapitalist üretim ilişkilerinin ve kapitalizmin nasıl bir devlete ihtiyaç duyduğu sorununun ele alınmaması, onun parçası olan otoriterleşmenin de ele alınmamasına ya da dışsal nedenlere indirgenerek pratiğin tam anlamıyla açıklanamamasına neden olmuştur. Bu tez çalışmasında kapitalist devlet ve küresel otoriter sağ popülist eğilimin, birbirinden özerk siyasi özneler ve ani gelişen olaylar sonucu ortaya çıkmadığı; aksine sınıfsal, süreklilik arz eden, üretim biçimi ve ilişkilerinin bütünselliği içinde bir bileşen olarak ortaya çıktığı ve bu ilişkilerin tarihsel momentumu içinde hareket ettiği iddia edilmiştir.

Diyalektik materyalizm ve tarihsel maddeci yaklaşım devleti verili (ebedi ve değişmez) olarak ele almamakta, kendinden menkul bir anarşiye karşı çıkmakta, söylem-dil bağlamında geliştirilen eleştirinin pratik ve bütünsellik ile uyummadığını iddia etmektedir. Bu yaklaşıma göre devlet, tarihsel olarak değişen hâkim üretim biçimi ve ilişkileri çerçevesinde toplumsal rolü göz ardı edilmeden incelenmelidir. Dolayısıyla kapitalist devlet, kapitalist gelişmenin sermaye birikimine ve tarihsel olarak değişen toplumsal ilişkilere uyum sağlayan, aynı zamanda yönlendirici role de sahip olan bir örgütlenmedir. Kapitalist üretim ilişkilerinin sürekliliğinin sağlanması, devlet örgütlenmesinin de sürekli olarak yeniden yapılanmasına neden olmaktadır. Devlet, kapitalist üretim biçiminin gelişimiyle onu oluşturan, yapısal krizlere ve birikim modellerine uygun biçimde dönüştüren koşullar ile üretim biçimini yeniden üretme, toplum adına şiddet tekeline sahip olma, düşünsel yönetim ve sınıfsal uzlaşma sağlama niteliklerinin ilişkiselliğine dayanmaktadır.

Kapitalist üretim biçiminin örgütlenme şekli olarak modern ulus-devlet yapılanmasının en temel önceliği, tarihteki diğer örgütlenme biçimlerine benzer

şekilde üretim rejiminin ve sınıfsal ilişkilerinin yeniden üretilmesini sağlamak olmuştur. Burjuvazi, siyasal iktidarı devraldığında metalaşmanın, artık değer üretiminin ve sermaye birikiminin devamlılığı ve piyasa ilişkilerinin yayılması gibi amaçlarla ulusal-iç pazarın engelsizleştirilmesi ve toplumsal düzenin yeni sınıfsal ilişkilere göre düzenlenmesi çabasına girişmiş; yeni siyasî, ekonomik, toplumsal, yasal ve kültürel (ideoloji üreten) kurallaştırma ve örgütlemelere gitmiştir. Kapitalist üretim ve birikim modelinin çelişkilerine içkin yapısal krizler, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devrim ve savaş olasılıklarını da içinde barındıran sistematik bunalımları da beraberinde getirmiş, ulusal ve uluslararası düzende yeni örgütlenme modellerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Kapitalist üretim modelinin yapısal krizi ve krizin aşılmasına yönelik geliştirilen birikim modelleri devlet yapılanmasının değişmesini gerektirmiş, bu değişim süreci sınıflar arası ve sınıf içi mücadelelerin ivmesi içinde gerçekleşmiştir. Örneğin dünya kapitalizmi 1870'lerdeki yapısal bunalım ile birlikte tekelleşmeye ulaşmış, devlet de bu süreçte kapitalizmin yeniden üretilmesi adına yeni işlevler (sermaye ve mülkiyet ilişkilerinin yasal olarak korunması, gümrük-kota-vergi oranlarının belirlenmesi ile sermayenin güvence altına alınması, çeşitli yatırım alanlarının oluşturulması gibi) kazanarak sanayi ve banka sermayesi ile kaynaşmıştır. 1929 yılında ortaya çıkan Büyük Depresyon sonrası ekonomik, siyasî ve toplumsal buhran koşullarında, reform talepleri ve sınıf siyasetinin de etkisiyle, devletin talebi düzenleyici ve genişletici politikalar (Keynesyen model) ile ekonomiye müdahale etmesi yeni bir sermaye birikim aşamasına geçilmesini sağlamıştır. Ancak örneğin Almanya ve İtalya gibi ülkelerde toplumsal krizden çıkılması ve örgütlü emek hareketinin önüne geçilmesi için liberal demokratik yapı yeterli gelmemiş, karşı-devrimci bir hareket olarak faşizm yükselişe geçmiştir. 1970'lerdeki yapısal kriz ise sermaye ilişkilerinin neoliberalizm çerçevesinde yeniden düzenlenmesini gerekli kılmıştır. Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesine dayalı bu süreçte devletin kapitalist işleyişe yönelik müdahalesi zararlı-uyum bozucu olarak nitelendirilmiş; serbest piyasa anlayışının toplumsal ilişkilere hâkim olmasının, kamusal varlıkların sürekli metalaştırılmasının, devletin sosyal politikalardan çekilmesinin yolu açılmıştır. 2008 finansal krizi ile birlikte ekonominin kurtarılması ve canlandırılması için devletin ekonomi üzerindeki denetleyici ve yönlendirici rolüne ihtiyaç doğmuştur. Bu çerçevede piyasaya yönelik geniş çaplı kurtarıcı

müdahale programları başlatılmış, finansal düzenlemeler ve devletleştirmeler gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak devletlerin uğradığı dönüşüm, iç dinamiklere göre değişebilmekle birlikte, üretim-birikim modeli ve sınıfsal mücadelelerin ivmesi içinde kapitalizme içkin olarak gelişmiştir.

Otoriterleşme eğilimi, kapitalizmin yapısal çelişkilerinin yaygın iktisadi krize ve sınıfsal ilişkilerinde dönüşüm olasılıklarının ortaya çıktığı toplumsal buhran dönemlerine içkin ortaya çıkmaktadır. Otoriter devlet örgütlenmesi seçeneği bir yanıyla sermaye sınıfının iktisadi çıkarlarına yönelik kararların daha hızlı alınıp uygulanmasını ve piyasaların sorunsuz işlemlerini sağlarken diğer yanıyla merkez liberal demokratik siyasetin itibar kaybettiği, alternatif oluşturabilecek solun da olmadığı veya bastırıldığı koşullarda söylemsel olarak kapitalizmi eleştiren, üstünlükçü milli ‘biz’ ve kriminalleştirilmiş ‘öteki’ kimliklerine dayalı söylem ve çözümler ile toplumsal rızanın kazanılmasını sağlamaktadır.

20. yüzyılın başlarında tıkanan kapitalist üretim-bölüşüm ilişkilerini mevcut liberal demokratik siyaset içinde yönetmek güç hale gelmiştir. Aynı zamanda sanayi proletaryasının hızla büyümesi ve örgütlülüğü, burjuvazinin siyasi iktidarını giderek tehdit etmeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı’nın yarattığı siyasal-toplumsal koşullar ve kapitalist üretim tarzının gerileme gösterdiği, siyasal birikimin yetersiz kalmaya başladığı kriz dönemiyle birlikte, hem krizin iktisadi yükünün emek kesimine yüklenmesi hem de sınıf siyasetinin, anti-kapitalist alternatiflerin ve kapitalist üretim ilişkilerini tehdit eden örgütlü emek hareketinin parçalanması gerekliliğinden hareketle birçok yerde otoriter iktidar seçeneği olarak karşı-devrimci faşizm sahneye çıkmıştır. Faşizm, sermaye-emek arasındaki konumlanışı, sınıf siyaseti dışında ırk ve kültürel üstünlükçü değerlere dayanması bağlamında diğer otoriterleşme modelleri ile paralellik göstermektedir. Ancak sosyalist devrim tehdidinin varlığı, yürütme gücünün tam anlamıyla özerkleşmesi, hukuk devletinin fiilen işlevsizleşmesi, propagandanın şiddet aracılığıyla sokak ve devlette örgütlenmesi gibi yönleriyle de farklılığa sahiptir.

Faşizm, toplumsal krizin burjuva demokratik parlamenter sistem içerisinde yönetilememesi üzerine, mevcut üretim biçiminin yeniden üretilmesini sağlamak adına saf biçimiyle Almanya ve İtalya’da iktidara gelmiş, sosyalizmin güçlendiği birçok Avrupa ülkesinde çeşitli biçimlerde kendisine yer bulmuştur. Faşizm,

mevcut üretim-bölüşüm ilişkilerinin yeniden üretilmesini engelleyen devrimci grupları çeşitli şiddet eylemleri ile ezmiş, bağımsız işçi örgütlerini ve sendikaları ortadan kaldırmış veya baskı altına almıştır. Zamanla parlamenter demokrasi ile demokratik devleti ortadan kaldırıp siyasal alanı doğrudan emekçi sınıfa ve sosyalist alternatif hareketlere kapatmış, liberal kapitalizmin meşruiyet kaybettiği bir dönemde siyasal ve toplumsal hayatı tekeli haline getirmiş, ekonomik ve siyasal attığı hemen hemen her adımla sermaye egemenliğini sağlamlaştırmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle faşizm tamamen ortadan kalkmamış; 1970'lerdeki yapısal ekonomik krizden itibaren şekillenmeye başlayan otoriter devlet yapılanmasında ve 2008 finansal krizi sonrası süreçte daha belirginleşmiş bir eğilim olarak varlığını sürdürmüştür.

Kapitalist devletin otoriterleşme eğilimi (koşullarla bağlantılı olarak) her zaman aynı hızla ilerlememektedir; 1945 sonrası ekonomik büyümenin de etkisiyle devletin sermaye ve emek arasındaki sınıf mücadelesine bağlı olarak uzlaşma zeminini sağladığı bir süreç başlamıştır. Sermaye hareketlerini kısıtlayan Bretton Woods sisteminin kurulması, birçok Avrupa ülkesindeki Fordist üretim sisteminin ve Keynesyen politikaların ortaya konması, zenginliğin ve siyasal alanın paylaşıldığı refah devleti ve sosyal devlet çerçevesinde adlandırılan devlet biçimleri, SSCB'nin kazandığı prestijin etkisi ve sınıf mücadelesinin yoğunluğundan dolayı kapitalizm tarihinin güçlü sendikal hareketlerinin sistemin parçası haline getirilmesi ile otoriterleşmenin yumuşadığı-geri çekildiği bir “Altın Çağ” dönemi yaşanmıştır. Ancak bu dönem 1970'lerin ağır kriziyle tıkanmaya başlamış; sermaye birikim ivmesinin durgunlaşmasının tersine çevrilmesi için sermayenin hegemonyasının yeniden tesis edildiği tahakküm döneminin önü açılmış; devlet ise bu yeni birikim stratejisinin hayata geçirilmesinde merkezi bir rol oynamıştır.

2000'li yıllardan itibaren Trump, Bolsonaro, Le Pen ya da Modi gibi sağ popülist liderlerin ve sağ popülist partilerin yükseliş nedeni yalnızca 2008 krizinin yarattığı koşullarda değil, 1970 sonrası neoliberal sermaye birikiminin tüm dünyada başlattığı düzenlemede aranmalıdır. İlk kez Şili'de askeri bir darbe ortamında deneyimlenen birikim stratejisi neoliberalizm ve onun diğer ülkelerde uygulamaya konması için devlet yeniden yapılanmak durumunda kalmış; kâr ve sermaye birikimi odaklı yapısıyla “Altın Çağ” dönemine ait hemen hemen tüm ekonomik, sosyal, politik bölüşüm düzenlemelerini yadsımış; mülkiyet rejimini

muhafaza etme ve sermaye birikiminin değersizleşmeden devam ettirilmesini sağlama gibi özellikleriyle güç dengesini sermaye lehine değiştirmiştir. Bu neoliberal ekonomik yapılanma süreci merkez ülkelerde seçimle başa gelen demokratik iktidarlara, pek çok çevre ülkede askeri darbe ve sıkı yönetim koşullarında IMF ve DB tarafından dayatılan yapısal uyum ve istikrar programlarıyla başlasa da yeni devlet yapılanması ve nihai düzenlemeler paralel gitmiştir.

Ekonomik krizin ardından başlayan yeniden yapılanma sürecinde sermaye lehine alınan kararları ve “olağanüstü” tedbirleri kolayca ve kuvvetler ayrılığının yavaşlatıcı ya da engelleyici yapısına takılmadan uygulayabilen, bu doğrultuda da halkı ekonomik ve siyasi süreçlerde etkisiz kılmaya çalışarak liberal demokrasiyi sınırlayan, kitlelerde artan hoşnutsuzluğu ise sınıf tabanlı politikaların dışındaki parçalı odaklara kanalize ederek toplumsal rıza da sağlayabilen sağ popülist parti ve liderlerin yükselmesinin yolu açılmıştır. 1990’lardan itibaren Post-Washington Uzlaşısı çerçevesinde yeniden tanımlanan küresel otoriter devlet yapısı önceki reformist, sınırlı da olsa katılımcı liberal demokratik devlet yapısından ayrılmaktadır. Örgütlü sosyalist hareketin, sendika ve grev hakkının daha sert düzenlemelerle baskılanması, çok partili hayatın otoriter biçimde kısıtlanması, yürütmenin giderek öne çıkması, yasama bağımsızlığının müdahalelere açık hale gelmesi ve siyasetin konusunun kimliğe indirgenmesi bu yapılanma sürecinin belirgin özelliklerini oluşturmaktadır.

2008 ekonomik krizi ve yönetimi, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesini ve özelleştirmeleri içeren neoliberal politikaların ve krizi yavaşlatabilmek adına sermaye lehine üstlendiği rollerle sınıfsal görünümü keskinleşen devlet yapısının sonunu getirmemiştir. Aksine neoliberal ekonomi politikaları daha da yoğunlaştırılmış; kamu harcamaları kesintileri, genişletici para politikaları, daha sert kemer sıkma programları gibi uygulamalar ortaya konmuştur. Bu koşullarda Arap dünyasında, Portekiz, İspanya, Yunanistan ve ABD gibi birçok ülkede neoliberalizm karşıtı toplumsal muhalefet oluşmuştur. Arap Baharı, “Wall Street’i İşgal Et” veya “Öfkeli” olarak adlandırılan bir dizi hareket ile doğrudan sermaye tahakkümünü hedef alan çeşitli kitlesel direnişler gerçekleştirilmiştir. Sınıf mücadelesinin küresel olarak keskinleştiği ve kapitalist üretim modelinin tehdit edildiği bu dönem, kitlesel hareketlerin devlet gücünün baskısı karşısında dinemeyişi ve 1970’lerdeki geniş çaplı karşı

devrimden itibaren solun örgütlülüğünün dağıtılmasının bir sonucu olarak alternatif oluşturmamasından dolayı geri çekilmek zorunda kalmıştır.

Neoliberal politikaların kitlelerde yarattığı sistem sorgulamaları ve hoşnutsuzluk yalnızca zora dayalı kontrol mekanizması ile yönetilememiştir. Dolayısıyla toplumsal rıza sağlayabilecek biçimde ideoloji üretebilen (köktendincilikten milliyetçiliğe uzanan, egemen siyasi düzeni, yerleşik rejimin elitlerini ve toplumun en yoksul kesimleri sayılabilecek öteki kimlikleri suçlayan) sağ popülist lider ve partilere gerek duyulmuştur. Sağ popülist strateji, bir yandan 2008 sonrası yükselmeye başlayan toplumsal ayaklanmaların ve değişiklik taleplerinin yerine yüzeysel ancak şiddet içeren ulusalcı-dinci bir tepkinin geliştirilmesini sağlamış, diğer yandan da sermaye hareketinin sürekliliğinin kuvvetler ayrımı ilkesi ve hukuki kısıtlamalara takılmadan daha kolay sağlanabilmesi için devlet örgütlenmesi ve işleyişini içeriden (kurumsuzlaştırma) değiştirmiştir.

Sonuç olarak, tarihsel ve toplumsal bağlam içerisinde devletin otoriterleşme eğilimi, kapitalizme içkin genel bir eğilimi ifade etmektedir. Otoriterleşme dalgası, küresel kapitalizmin yapısal krizinin aşılması ve sistemin yeniden yapılandırılması gerekliliğiyle hem zora dayanan hem de ideoloji üreterek toplumsal rıza sağlayan devletin, mevcut sistemi yeniden üretme görevini yerine getirmesinin bir yansımasıdır. Bu nedenle sağ popülizm iktidarı kazandığı her yerde neoliberal ekonomi politikalarını yoğunlaştırılmış şekliyle teşvik ederken, demokrasiyi daraltma, liberal demokratik kurum ve süreçleri önemsizleştirme, neofaşist/aşırı sağ hareketlerin ve şiddet eylemlerinin önünü açma, yürütme erkinin öne çıkması ile yalnızca sağcı parti ve liderler üzerinden meşruiyet sağlama gibi adımların atılmasını sağlamıştır. 1970'lerden itibaren başlayan sola yönelik geniş çaplı karşı saldırı ve bunun bir sonucu olarak sınıfsal ve toplumsal mücadelelerin uzun süreli varlık gösterememesi, solun yokluğunda kitle yönetiminin toplumsal düzene post-modern çerçeveden bakan milliyetçi kimlik siyaseti ile sağlanması, otoriter popülist devletin yükselişine karşı bir alternatif yaratılamamasının temel nedenlerini oluşturmaktadır.

KAYNAKLAR

(Bu tez çalışmasında APA 6 atıf sistemi kullanılmıştır.)

- Acharya, A. ve Buzan, B. (2007). Why is There No Non-Western International Relations Theory? An Introduction. *International Relations of the Asia-Pacific*, 7(3), 287-312. <https://doi.org/10.1093/irap/lcm012>
- Adalı, D. (2007). *Tekelci Polis Devleti*. İstanbul: Kaldıraç Yayınevi.
- ADL. (2016, 21 Haziran). 'ADL Audit: Anti-Semitic Assaults Rise Dramatically Across the Country in 2015'. Erişim adresi: <https://www.adl.org/resources/press-release/adl-audit-anti-semitic-assaults-rise-dramatically-across-country-2015>. (Erişim Tarihi: 10 Mayıs 2023).
- Acemoğlu, D. (2020, 15 Ocak). Is America Going Fascist? *Project Syndicate*. Erişim adresi <https://www.project-syndicate.org/commentary/trump-fascist-parallels-unhelpful-by-daron-acemoglu-2020->. (Erişim Tarihi 22 Haziran 2022).
- Ağaoğlu, T. (2019). *Almanya'da Faşizm: Bir Kapitalist Cennet*. İstanbul: h2o kitap.
- Ağaoğulları, M. A. (2010). *Ulus-Devlet ya da Halkın Egemenliği*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Akça, İ. (2021). İsmet Akça: Neoliberal Kapitalizm Otoriter Olmak Zorundadır ve Hep Otoriterdi. *Komünist*, (15), 23-39.
- Akçay, Ü. (2016a, 24 Ekim). 1929 aynasında 2008: Tekerrür mü tekamül mü? *Gazete Duvar*. Erişim adresi <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2016/10/24/1929-aynasinda-2008-tekerrur-mu-tekamul-mu>. (Erişim Tarihi: 3 Nisan 2022).
- Akçay, Ü. (2016b, 14 Kasım). Trumponomics 101. *Gazete Duvar*. Erişim adresi <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2016/11/14/trumponomics-101>. (Erişim Tarihi: 15 Haziran 2022).
- Akçay, Ü. (2013). Sermayenin Uluslararasılaşması ve Devletin Dönüşümü: Teknokratik Otoriterizmin Yükselişi. *Praksis*, (30-31), 11-39.
- Akçay, Ü. (2017, 1 Mayıs). Küresel Ara Rejim ve Merkezkaç Hareket. *Gazete Duvar*. <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2017/05/01/kuresel-ara-rejim-ve-merkezkaç-hareket>. (Erişim Tarihi: 15 Mart 2022).
- Akçay, Ü. (2018, 8 Aralık). Kapitalizmin Krizi ve Müsterekler. *Müsterekler*. Erişim adresi <https://musterekler.sehak.org/2018/12/08/kapitalizmin-krizi-ve-musterekler-umit-akçay/>. (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2022).
- Akçay, Ü. (2019, 17 Ocak). (Neo)Liberalizm, demokrasiyi tasfiye ediyor. *Gazete Duvar*. Erişim adresi <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2019/01/17/neoliberalizm-demokrasiyi-tasfiye-ediyor>. (Erişim Tarihi: 19 Haziran 2022).
- Akçay, Ü. (2019). Türkiye'de Neoliberal Popülizm, Otoriterleşme ve Kriz. *Toplum ve Bilim*, 147(1), 46-70.
- Akçay, Ü. (2022a, 21 Mayıs). Küreselleşme Sorgulanıyor-IV: Küreselleşme ve Devletin Dönüşümü. *1+1 Express*. Erişim adresi <https://birartibir.org/kuresellesme-ve-devletin-donusumu/>. (Erişim Tarihi: 9 Nisan 2022).
- Akçay, Ü. (2022b, 28 Mayıs). Küreselleşme Sorgulanıyor-V: Bölgeselleşmenin Yükselişi. *1+1 Express*. Erişim adresi <https://birartibir.org/bolgesellesmenin-yukselisi/>. (Erişim Tarihi: 9 Nisan 2022).

- Akgemci, E. (2015). Neoliberalizmin Laboratuvarında Direniş: Şili Kışı'nın Penguenleri. *Mülkiye Dergisi*, 39(2), 179-216.
- Alker, H. R. ve Biersteker, T. J. (1984). The Dialectics of World Order: Notes for a Future Archeologist of International Savoir Faire. *International Studies Quarterly*, 28(2), 121-142. <https://doi.org/10.2307/2600692>
- Althusser, L. (1975). Marksist Tarih Anlayışı. M. Belge (Çev.). *Birikim*, 3, 15-24.
- Althusser, L. (2002). *Marx İçin*. I. Ergüden (Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Althusser, L. (2007). *Kapital'i Okumak*. I. Ergüden (Çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Althusser, L. (2014). *On the Reproduction of Capitalism: Ideology and Ideological State Apparatuses*. G. M. Goshgarian (Çev.). Londra: Verso.
- Altınörs, A. (2020). *İmkansız Sermaye: 21. Yüzyılda Kapitalizm, Sosyalizm ve Toplum*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Amadeo, K. (2022, 3 Nisan). U.S. GDP by Year, Compared to Recessions and Events. *The Balance*. Erişim adresi: <https://www.thebalance.com/us-gdp-by-year-3305543>. (Erişim Tarihi: 6 Haziran 2022).
- Amin, S. (2014, 1 Eylül). The Return of Fascism in Contemporary Capitalism. *Monthly Review*, 66(4), Erişim adresi: <https://monthlyreview.org/2014/09/01/the-return-of-fascism-in-contemporary-capitalism/>. (Erişim Tarihi: 25 Ekim 2021).
- Aydın, M. (2004). Uluslararası İlişkilerin “Gerçekçi” Teorisi: Kökeni, Kapsamı, Kritiği. *Uluslararası İlişkiler*, 1(1), 33-60.
- Başaran Lotz, N. L. (2019). Sermayedarlar Devleti Yönetirse Ne olur? 2008 Sonrası Sermayedar-Siyasetçiler ve Devlet-Sınıf İlişkileri Konusunda Bir Değerlendirme. *Alternatif Politika*, 1-28.
- Başkaya, F. (2006). *Paradigmanın İflası: Resmi İdeolojinin Eleştirisine Giriş*. Ankara: Özgür Üniversite Yayınları.
- Bauer, O. (1999). Faşizm. A. Thalheimer, O. Bauer ve A. Tasca (Ed.), *Faşizm ve Kapitalizm* içinde (ss. 89-117). R. Serozan (Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Bayrak, E. (2019). Şiddet Tekelinin Tarihsel Gelişimi ve Bugüne Dair Notlar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 68(1), 57-82.
- Bedirhanoglu, P. ve Yalman, G. L. (2010). State, Class and the Discourse: Reflections on the Neoliberal Transformation in Turkey. A. Saad-Filho ve G. L. Yalman (Ed.), *Economic Transitions to Neoliberalism in Middle-Income Countries: Policy Dilemmas, Economic Crises, Mass Resistance* içinde (ss. 107-127). London: Routledge.
- Biebricher, T. (2015). Neoliberalism and Democracy. *Constellations*, 22(2), 255-266. <https://doi.org/10.1111/1467-8675.12157>.
- Bieler, A. ve Morton, A. D. (2003). Globalisation, the State and Class Struggle: A ‘Critical Economy’ Engagement with Open Marxism. *The British Journal of Politics and International Relations*, 5(4), 476-499. <https://doi.org/10.1111/1467-856X.00116>
- Billstein, R., Fings, K., Kugler, A. ve Levis, N. (2000). Working for the Enemy: Ford, General Motors, and Forced Labor in Germany during the Second World War. New York: Berghahn Books.
- Binmay, T. (2021). Kitle ikna silahları I: Kissinger'dan Korona Günlerine. *Gelenek*, (153). Erişim adresi: <https://gelenek.org/kitle-ikna-silahlari-i-kissingerdan-korona-gunlerine/>

- Birch, J. (2015, 19Ağustos). The Many Lives of François Mitterrand. *Jacobin Mag*. Erişim adresi <https://jacobinmag.com/2015/08/francois-mitterrand-socialist-party-common-program-communist-pcf-1981-elections-austerity>. (Erişim Tarihi: 27 Mayıs 2022).
- Boffo, M., Saad-Filho, A. ve Fine, B. (2018). Neoliberal Capitalism: The Authoritarian Turn. L. Panitch ve G. Albo (Ed.), *Socialist Register 2019: A World Turned Upside Down?* içinde (ss. 247-270). London: The Merlin Press.
- Bohman, J. (2002). How to Make a Social Science Practical: Pragmatism, Critical Social Science and Multiperspectival Theory. *Millenium: Journal of International Studies*, 31(3), 499-524. <https://doi.org/10.1177/03058298020310030701>
- Bora, T. (1998). '68: İkinci Eleme. *Birikim*, (109). Erişim adresi <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-109-mayis-1998/2304/68-ikinci-eleme/3244>. (Erişim Tarihi: 22 Haziran 2022).
- Bora, T. (2000). Faşizmin Halleri. *Birikim*, (133). Erişim adresi https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-133-mayis-2000/2326/fasizmin-halleri/3290#_ftnref1. (Erişim Tarihi: 23 Ocak 2022).
- Boratav, K. (2013, 5 Mart). Korkut Boratav'la Kriz ve Direnişler Üzerine. *Muhalefet*. Erişim adresi <https://www.muhalefet.org/haber-korkut-boratavla-kriz-ve-direnisler-uzerine-22-5342.aspx>. (Erişim Tarihi: 10 Haziran 2022).
- Boratav, K. (2017). *Dünyadan Türkiye'ye, İktisattan Siyasete*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Boratav, K. (2018, 2 Aralık). Korkut Boratav, BirGün Pazar'ın sorularını yanıtladı: Muhalefet Farklı Yataklardan Gelip Bir Çağlayana Dönüşmeli. *BirGün*. Erişim adresi <https://www.birgun.net/haber/korkut-boratav-birgun-pazar-in-sorularini-yanitladi-muhalefet-farkli-yataklardan-gelip-bir-caglayana-donusmeli-238730>. (Erişim Tarihi: 5 Haziran 2022).
- Boratav, K. (2020, 19 Haziran). Krizde Para, Maliye Politikaları ve Türkiye. *Mülkiye Haber*. Erişim adresi <https://mulkiyehaber.net/krizde-para-maliye-politikalari-ve-turkiye/>. (Erişim Tarihi: 15 Şubat 2022).
- Boratav, K. (2021, 19 Eylül). Korkut Boratav ile Sermayenin Özelleştirme Saldırısı Üzerine. *Sol Haber*. Erişim adresi <https://haber.sol.org.tr/haber/soylesi-korkut-boratav-ile-sermayenin-ozellestirme-saldirisi-uzerine-313988>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2022).
- Boratav, K. (2022, 27 Mayıs). Sermaye Hareketlerinin Denetimi: IMF Doktrini. *Sol Haber*. Erişim adresi <https://haber.sol.org.tr/yazar/sermaye-hareketlerinin-denetimi-imf-doktrini-336630>. (Erişim Tarihi: 6 Haziran 2022).
- Brady, E. M. (1974). *Fascism in Western Europe in the Inter-war Period: Historical and Comparative Perspectives*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). University of Massachusetts Amherst.
- Brincat, S. (2010). Towards a Social-Relational Dialectic for World Politics. *European Journal of International Relations*, 17(4), 679-703. <https://doi.org/10.1177/1354066110373838>
- Brosius, B. (2015). *Tarihin Yapıları*. N. Ağırnaslı (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Brown, W. (2020). *Neoliberalizmin Harabelerinde: Batı'da Antidemokratik Siyasetin Yükselişi*. B. Doğan (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları
- Bruff, I. (2018, 15 Kasım). Otoriteryan Neoliberalizmin Yükselişi. İ. Çakır (Çev.). *Ayrıntı Dergi*. Erişim adresi https://ayrintidergi.com.tr/otoriteryan-neoliberalizmin-yukselisi/#_ftnref5. (Erişim Tarihi 18 Ocak 2022).
- Bump, P. (2020, 1 Eylül). Over and Over, Trump Has Focused on Black Lives Matter as a Target of Derision or Violence. *The Washington Post*. Erişim adresi

- <https://www.washingtonpost.com/politics/2020/09/01/over-over-trump-has-focused-black-lives-matter-target-derision-or-violence/>. (Erişim Tarihi 12 Haziran 2022).
- Burchill, S. (2019). Liberalizm. *Uluslararası İlişkiler Teorileri* içinde (ss. 85-122). M. Ağcan ve A. Aslan (Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Campbell, A. (2014). ABD’de Neoliberalizmin Doğuşu: Kapitalizmin Yeniden Örgütlenmesi. A. Saad-Filho ve D. Jonston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* içinde (ss. 305-324). Ş. Başlı ve T. Öncel (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Campbell, D. (1992). *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Carnoy, M. (2015). *Devlet ve Siyaset Teorisi*. S. Çoşar, A. Örküp, M. Pamir ve M. Yetiş (Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Cengiz, O. (2021). Kapitalizmin Yapısal Krizleri Karşısında Devletin Konumu: Kuramsal Bir Tartışma. C. Aytun (Ed.), *Kriz Dönemlerinde Piyasa ve Devlet* içinde (ss. 7-66). Ankara: İksad Yayınevi.
- Civanoğlu, A. (2008). Her Dönemde Yakın Tehlike: Faşizm. *Birikim*. Erişim adresi https://birikimdergisi.com/guncel/683/her-donemde-yakin-tehlike-fasizm#_ftnref25. (Erişim Tarihi: 12 Eylül 2021).
- Clarke, S. (2004). Devlet Tartışmaları. S. Clarke (Ed.), *Devlet Tartışmaları: Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru* içinde (ss. 7-88). İ. Yıldız (Çev.). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Clarke, S. (2004). Marksizm, Sosyoloji ve Poulantzas’ın Devlet Kuramı. S. Clarke (Ed.), *Devlet Tartışmaları: Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru* içinde (ss. 89-134). İ. Yıldız (Çev.). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Clarke, S. (2012). Marksist Aşırı Birikim Kuramı ve Kriz. F. Hülagü (Çev.). *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 10(38), 116-136.
- Clarke, S. ve Holder, J. (2017, 26 Mayıs). French Presidential Election May 2017-Full Second Round Results and Analysis. *The Guardian*. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/world/ng-interactive/2017/may/07/french-presidential-election-results-latest> (Erişim Tarihi: 3 Temmuz 2022).
- Clarke, S. ve Voce, A. (2022, 25 Nisan). French Election 2022: Full Second Round Results. *The Guardian*. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/world/ng-interactive/2022/apr/24/french-election-2022-live-results-projection-second-round-emmanuel-macron-marine-le-pen> (Erişim Tarihi: 3 Temmuz 2022).
- Colás, A. (2014). Neoliberalizm, Küreselleşme ve Uluslararası İlişkiler. A. Saad-Filho ve D. Jonston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* içinde (ss. 123-139). Ş. Başlı ve T. Öncel (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Coşkun, Y. (2009). Küresel Kriz Sürecinde Yatırım Bankaları ile Diğer Finansal Aracılarda Yaşanan Finansal Başarısızlıklar ve Kamusal Müdahaleler, *Bankacılar Dergisi*, 71 (Aralık), 23-47.
- Cox, R. W. (1981). Social Forces, States and World Orders: Beyond International Relations Theory. *Millenium: Journal of International Studies*, 10(2), 126-155. <https://doi.org/10.1177/03058298810100020501>
- Cox, R. W. (1983). Gramsci, Hegemony and International Relations: An Essay in Method. *Millenium: Journal of International Studies*, 12(2), 162-175. <https://doi.org/10.1177/03058298830120020701>
- Cox, R. W. (2002). *The Political Economy of a Plural World: Critical Reflections on Power, Morals and Civilisation*. New York: Routledge.

- Cypher, J. M. (2022, 1 Nisan). The Political Economy of Systemic US. Militarism. *Monthly Review*, 73(11). Erişim adresi: <https://monthlyreview.org/2022/04/01/the-political-economy-of-systemic-u-s-militarism-2/> (Erişim Tarihi: 10 Eylül 2022).
- Çavuşoğlu, A. (2021). Neoliberalizmin Otoriter Devleti: Sermayeye Hizmet Halka Şiddet. *Komünist*, (15), 41-68.
- Çelik, S. K. (2001). Tarihsel Materyalizmi Yeniden Düşünmek: Açık Marksizm İlişkisel Yaklaşım ve Praksis. *Praksis*, (1), 183-223.
- Çetinkaya, Y. D. (2014). İkinci Baskıya Önsöz: 2008 Sonrası İsyanlar Üzerine. Y. D. Çetinkaya (Ed.), *Toplumsal Hareketler: Tarih, Teori ve Deneyim* içinde (ss. 9-18). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çoban, A. (2002). Küreselleşmeye Karşı Olmak: Olanaklar ve Sınırlılıklar. *Praksis*, (7), 117-164.
- Çulhaoğlu, M. (2006). Kapitalist Devlet Tartışmaları: İleri Adımlar İçin Gerekli Zemin, *Gelenek*, (86), Erişim adresi <https://gelenek.org/kapitalist-devlet-tartismalari-ileri-adimlar-icin-gerekli-zemin/>
- Dardot, P. ve Laval, C. (2013). *The New Way of the World: On Neoliberal Society*. London: Verso.
- Demir, F., Karabıyık, A., Ermişoğlu, E. ve Küçük, A. (2008). *Abd Mortgage Krizi*. Ankara: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu Çalışma Tebliği.
- DeNavas-Walt, C., Proctor, B. D. ve Smith, J.C. (2011). Income, Poverty, and Health Insurance Coverage in the United States: 2010. *U.S. Census Bureau*. Washington, DC: U.S. Government Printing Office.
- DeVega, C. (2018, 23 Nisan). Pulitzer-Winning Reporter David Cay Jonston: “The evidence suggests Trump is a traitor”. *Salon*. Erişim adresi <https://www.salon.com/2018/04/23/pulitzer-winning-reporter-david-cay-johnston-the-evidence-suggests-trump-is-a-traitor/>. (Erişim Tarihi: 12 Haziran 2022).
- Devetak, R. (2019). Eleştirel Teori. *Uluslararası İlişkiler Teorileri* içinde (ss. 217-246). M. Ağcan ve A. Aslan (Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Devetak, R. (2019). Post-yapısalcılık. *Uluslararası İlişkiler Teorileri* içinde (ss. 247-283). M. Ağcan ve A. Aslan (Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Diani, M. ve Kousis, M. (2014). The Duality of Claims and Events: The Greek Campaign against Troika’s Memoranda and Austerity, 2010-2012. *Mobilization: An International Quarterly*, 19(4), 387-404. <https://doi.org/10.17813/maiq.19.4.d865w28177575673>.
- Donnelly, J. (2004). *Realism and International Relations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dumenil, G. ve Levy, D. (2014). Neoliberal Karşı Devrim. A. Saad-Filho ve D. Johnston (Haz.), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* içinde (ss. 25-41). Ş. Başlı ve T. Öncel (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Durgan, A. ve Sans, J. (2012). “Kimse Bizi Temsil Etmiyor”: İspanya’da 15 Mayıs Hareketi. N. Yumak (Çev.). *Marx-21*, (4). Erişim adresi https://marx-21.net/?page_id=360. (Erişim Tarihi: 9 Haziran 2022).
- Dünya Bankası. (2021). GDP Growth (Annual %). Erişim adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>. (Erişim Tarihi: 17 Haziran 2022).
- Eagleton, T. (2011). *Marx Neden Haklıydı?* O. Köymen (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Eaton, J. (2013). *Keynes’e Karşı Marx*. T. Ok (Çev.). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

- Ebner, M. R. (2011). *Ordinary Violence in Mussolini's Italy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Edkins, J. (2000). Sovereign Power, Zones of Indistinction, and the Camp. *Alternatives*, 25(1), 3-25. <https://doi.org/10.1177/030437540002500102>
- Eley, G. (2018). O Zamanki ve Şimdiki Faşizm. Ö. Öztürk ve B. Başaranlar (Çev.). *Devrimci Marksizm*, (34), 75-101.
- Enfu, C. ve Baolin, L. (2021, 1 Mayıs). Five Characteristics of Neoimperialism. *Monthly Review*, 73(1). Erişim adresi <https://monthlyreview.org/2021/05/01/five-characteristics-of-neoimperialism/>. (Erişim Tarihi: 10 Haziran 2022).
- Engels, F. (1977). *Anti-Dühring*. K. Soyer (Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Engels, F. (1999). *Ludwing Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*. İ. Yarkın (Çev.). Ankara: İnter Yayınları.
- Engels, F. (2016). Önsöz. K. Marx, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* içinde. E. Özalp (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Engels, F. (2000). *Tarihsel Materyalizm Üzerine Mektuplar 1980-94*. Ö. Ünalın (Çev.). Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- Engels, F. (2020). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. E. Özalp (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Eroğlu, C. (2020). *Devlet Nedir?* İstanbul: Yordam Kitap.
- Faulkner, N. (2014). *Marksist Dünya Tarihi: Neandertallerden Neoliberallere*. T. Öncel (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Ford Motor Company, (2001). *Research Findings About Ford-Werke Under the Nazi Regime*. Dearborn, MI.
- Foster, J. B. (2019, 1 Mayıs). Absolute Capitalism. *Monthly Review*, 37(1). Erişim adresi <https://monthlyreview.org/2019/05/01/absolute-capitalism/#en31backlink>. (Erişim Tarihi: 20 Aralık 2021).
- Foster, J. B. ve Magdoff, F. (2010, 1 Ekim). The Great Financial Crisis-Three Years On. *Monthly Review*, 62(5). Erişim adresi <https://monthlyreview.org/2010/10/01/the-great-financial-crisis-three-years-on/>. (Erişim Tarihi: 23 Nisan 2022).
- Fülberth, G. (2018). *Kapitalizmin Kısa Tarihi*. S. Usta (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Fraser, S. (2019, 30 Haziran). The New Deal in the American Political Imagination. *Jacobin Mag*. Erişim adresi <https://www.jacobinmag.com/2019/06/new-deal-great-depression>. (Erişim Tarihi: 10 Mart 2022).
- Gazete Duvar. (2017, 24 Eylül). “Almanya’da AfD Protestoları”. Erişim adresi: <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya/2017/09/24/almanyada-afd-protestolari>. (Erişim Tarihi: 15 Haziran 2022).
- George, J. (1989). International Relations and the Search for Thinking Space: Another View of the Third Debate. *International Studies Quarterly*, 33(3), 269-279. <https://doi.org/10.2307/2600460>
- Giroux, H. A. (2018, 24 Ağustos). Neoliberal Fascism and The Echoes of History. *Monthly Review Online*. Erişim adresi <https://mronline.org/2018/08/24/neoliberal-fascism-and-the-echoes-of-history/>. (Erişim Tarihi: 3 Mayıs 2022).

- Gluckstein, D. (2013, 1 Mart). Lessons of Defeat: German Communists and the Rise of Hitler. *Socialist Worker*, (378). Erişim adresi <https://socialistworker.co.uk/socialist-review-archive/lessons-defeat-german-communists-and-rise-hitler/>. (Erişim Tarihi: 3 Mart 2022).
- Gossweiler, K. (2018). Weimar Cumhuriyeti'nin Yıkılışında Ekonomi ve Siyaset. M. Köves ve S. Mazumdar (Ed.), *Faşizm Üzerine: Önlenebilir Yükseliş* içinde (ss. 144-170). E. Kaya (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Grant, T. (1948). The Menace of Fascism. *Marxists Internet Archive*. Erişim adresi: <https://www.marxists.org/archive/grant/1948/fascism.htm>. (Erişim Tarihi: 17 Ekim 2021).
- Güler, B. A. (2003). Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye. *Praksis*, (9), 93-116.
- Güney, A. (2019). *Sosyolojinin Marksist Reddiyesi*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Güveloğlu, N. (2011). Demokrasinin Neoliberal Dönemde Geçirdiği Dönüşümün Siyasal Partiler Üzerindeki Etkileri. *Praksis*, (12), 11-36.
- Güzelsarı, S. (2004). Kamu Yönetimi Disiplininde Yeni Kamu İşletmeciliği ve Yönetişim Yaklaşımları. *A.Ü. SBF-GETA Tartışma Metinleri*, (66), 1-25.
- Güzelsarı, S. (2007). *Küresel Kapitalizm ve Devletin Dönüşümü: Türkiye'de Mali İdarede Yeniden Yapılanma*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi.
- Güzelsarı, S. (2019, 15 Ocak). Neoliberal Otoriterleşme, Devletin Şirketleşmesi ya da Şirket-Devlet: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi. *Ayrıntı Dergi*. Erişim adresi <https://ayrintidergi.com.tr/neoliberal-otoriterlesme-devletin-sirketlesmesi-ya-da-sirket-devlet-cumhurbaskanligi-hukumet-sistemi/>. (Erişim Tarihi 30 Mayıs 2022).
- Gramsci, A. (2012). *Hapishane Defterleri Cilt 2*. J. A. Buttigieg (Ed.). B. Baysal (Çev.). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Gramsci, A. (2018). Faşizm Üzerine. M. Köves ve S. Mazumdar (Ed.), *Faşizm Üzerine: Önlenebilir Yükseliş* içinde (ss. 227-233). E. Kaya (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Hart-Landsberg, M. (2006, 1 Nisan). Neoliberalism: Myths and Reality. *Monthly Review*, 57(11). Erişim adresi <https://monthlyreview.org/2006/04/01/neoliberalism-myths-and-reality/>. (Erişim Tarihi: 2 Nisan 2022).
- Harvey, D. (2004). *Yeni Emperyalizm*. H. Güldü (Çev.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Harvey, D. (2007). Neoliberalism as Creative Destruction. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 610(1), 22-44. <https://doi.org/10.1177/0002716206296780>
- Harvey, D. (2012). *Sermaye Muamması: Kapitalizmin Krizleri*. S. Savran (Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Hegel, G. W. F. (2006). *Tarih Felsefesi*. A. Yardımlı (Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Hobbes, T. (2007). *Leviathan*. S. Lim (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (1996). *Kısa 20. Yüzyıl: 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*. Y. Alogan (Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Hobsbawm, E. J. (1999). *İmparatorluk Çağı (1875-1914)*. V. Aslan (Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (2003a). *Devrim Çağı*. B. S. Şener (Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (2003b). *Sanayi ve İmparatorluk*. A. Ersoy (Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

- Hobsbawm, E. J. (2003c). *Sermaye Çağı 1848-1875*. B. S. Şener (Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Hobsbawm, E. J. (2009). Tarihi Perspektif İçinde Kapitalizmin Bunalımı. N. Satlıgan ve S. Savran (Ed.), *Dünya Kapitalizminin Krizi* içinde (ss. 71-89). İstanbul: Belge Yayınları.
- Hoffman, M. (1987). Critical Theory and the Inter-Paradigm Debate. *Millenium: Journal of International Studies*, 16(2), 231-249. <https://doi.org/10.1177/03058298870160022801>
- Hoffman, S. (1977). An American Social Science: International Relations. *Daedalus*, 106(3), 41-60.
- Holloway, J. (2003). Devlet ve Gündelik Mücadele. A. Güney (Çev.). *Praksis*, (9), 411-442.
- Holloway, J. (2006). Küresel Sermaye ve Ulusal Devlet. A. S. Mercan (Çev.). *Conatus*, (6), 57-70.
- Holloway, J. ve Picciotto, S. (2004). Sermaye, Kriz ve Devlet. *Devlet Tartışmaları: Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru* içinde (ss. 135-174). İ. Yıldız (Çev.). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Hoppit, J. (2011). The Nation, the State, and the First Industrial Revolution. *Journal of British Studies*, 50 (2), 307-331. <https://doi.org/10.1086/658184>
- Horkheimer, M. (2002). *Critical Theory: Selected Essays*. M. J. O'Connell (Çev.). New York: The Continuum Publishing Company.
- Iordachi, C. (2015). Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları: Giriş. C. Iordachi (Ed.), *Karşılaştırmalı Faşizm Çalışmaları* içinde. İ. Ilgar (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Jackson, P. T. (2004). Forum Introduction: Is the state a person? Why should we care? *Review of International Studies*, 30(2), 255-258. DOI: 10.1017/S0260210504006047
- Jackson, R. ve Sørensen, G. (2013). *Introduction to International Relations: Theories and Approaches*. Oxford: Oxford University Press.
- Jayasuriya, K. ve Rosser, A. (2001). Economic Orthodoxy and the East Asian Crisis. *Third World Quarterly*, 22(3), 381-396. <https://doi.org/10.1080/01436590120061660>
- Karahanoğulları, Y. ve Türk, D. (2018). Otoriter Devletçilik, Neoliberalizm ve Türkiye. *Mülkiye Dergisi*, 42(3), 403-448.
- Kauppi, M. V. ve Viotti, P. R. (2019). *International Relations Theory*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Keohane, R. O ve Nye, J. S. (2011). *Power and Interdependence*. Pearson Educations.
- Kerov, V. (1995). Burjuva Devrimi. *Kapitalist Toplum* içinde (ss. 29-48). S. Belli (Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Klein, B. S. (1994). *Strategic Studies and World Order: The Global Politics of Deterrence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Klein, N. (2015). *Şok Doktrini: Felaket Kapitalizminin Yükselişi*. S. Özgül (Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Kliem, K., Kammler, J. ve Griepenbung, R. (1999). Giriş: Faşizm Teorisi Üzerine. A. Thalheimer, O. Bauer ve A. Tasca (Ed.), *Faşizm ve Kapitalizm* içinde (ss. 15-31). R. Serozan (Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Koch, H. W. (1984). Social Darwinism as a Factor in the 'New Imperialism'. H. W. Koch (Ed.), *The Origins of the First World War: Great Power Rivalry and German War Aims* içinde (ss. 319-342). Londra: Macmillan Press.

- Koray, S. (2018, 1 Temmuz). 50. Yılında 1968 Devrimci Dalgası. *Marksist Tutum*. <https://marksist.net/suphi-koray/50-yilinda-1968-devrimci-dalgasi>. (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2022).
- Köse, H. (2002). İktisadın Krizinden Toplumun Krizine: Nereye Gidiyoruz? *Mülkiye Dergisi*, 26(236), 33-53.
- Köves, M. ve Mazumdar, S. (2018). Giriş. M. Köves ve S. Mazumdar (Ed.), *Faşizm Üzerine: Önlenebilir Yükseliş* içinde (ss. 18-60). E. Kaya (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Kurki, M. (2008). *Causation in International Relations: Reclaiming Causal Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kurki, M. (2011). The Limitations of the Critical Edge: Reflections on Critical and Philosophical IR Scholarship Today. *Millenium: Journal of International Studies*, 40(1), 129-146. <https://doi.org/10.1177/0305829811411997>
- Kuznetsov, Y. (1995). Kapitalizmin Kurulması ve Gelişmesi. *Kapitalist Toplum* içinde (ss. 49-58). Ankara: Sol Yayınları.
- Krugman, P. (2010, 27 Haziran). The Third Depression. *New York Times*. Erişim adresi <https://www.nytimes.com/2010/06/28/opinion/28krugman.html>. (Erişim Tarihi: 29 Ocak 2022).
- Laçiner, Ö. (1998). Bir Aydınlanma ve Aydın Hareketi Olarak '68. *Birikim*, (109). Erişim adresi <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-109-mayis-1998/2304/bir-aydinlanma-ve-aydin-hareketi-olarak-68/3243>. (Erişim Tarihi: 22 Haziran 2022).
- Lang, A.F. (2007). Morgenthau, agency, and Aristotle. M.C. Williams (Ed.), *Realism Reconsidered: The Legacy of Hans Morgenthau in International Relations* içinde (ss. 18-41). Oxford: University Press.
- Lefebvre, H. (2007). *Sosyalist Dünya Görüşü Marksizm*. G. D. Görsev (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Lenin, V. İ. (2003). *Halkın Devlet Yönetimine Katılımı Üzerine*. M. Çulhaoğlu (Çev.). İstanbul: NK Yayınları.
- Lenin, V. İ. (2006). *Marx-Engels-Marksizm*. V. Erdoğan (Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Lenin, V. İ. (2019). *Devlet Üzerine*. M. Beyhan (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Lenin, V. İ. (2020). *Devlet ve Devrim*. M. H. Spatar ve C. Üster (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Lewis, T. (1999). Chile: The State and Revolution. *International Socialist Review*, (6). Erişim adresi <https://isreview.org/issues/06/chile/>. (Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2022).
- Linklater, A. (1998). *The Transformation of Political Community: Ethical Foundations of the Post-Westphalian Era*. Cambridge: Polity Press.
- Loh, M. (2022, 16 Mayıs). Trump Told Rally-Goers He's Writing a Book Called 'The Crime of the Century' About the Lie that the Presidency was Stolen From Him. *Business Insider*. Erişim adresi <https://www.businessinsider.com/trump-crime-century-says-writing-book-about-stolen-election-lies-2022-5>. (Erişim Tarihi: 20 Haziran 2022).
- Lytelton, A. (1966). Fascism in Italy: The Second Wave. *Journal of Contemporary History*, 1(1), 75-100. <https://doi.org/10.1177/002200946600100106>
- Mabee, B. (2003). Security Studies and the 'Security State': Security Provision in Historical Context. *International Relations*, 17(2), 135-151. <https://doi.org/10.1177/00471178030172002>
- Machiavelli, N. (1955). *Hükümdar*. Y. A. Egeli (Çev.). Ankara: Yıldız Matbaası.

- Madariaga, A. (2021, 2 Haziran). Neoliberalism Has Always Been A Threat to Democracy. *Jacobin Mag*. Erişim adresi <https://jacobinmag.com/2021/06/neoliberalism-democracy-populist-right>. (Erişim Tarihi: 28 Ocak 2022).
- Maliniak, D., Oakes, A., Peterson, S. ve Tierney, M. J. (2011). International Relations in the US Academy. *International Studies Quarterly*, 55(2), 437-464. doi: 10.1111 l/j.1468-2478.2011.00653
- Mandel, E. (1980). Historical Materialism and the Capitalist State. J. Bendian (Çev.). *Marxists Internet Archive*. Erişim adresi <https://www.marxists.org/archive/mandel/1980/xx/hismatstate.htm>. (Erişim Tarihi: 24 Aralık 2021).
- Marx, K. (1966). *Felsefenin Sefaleti*. E. Başar (Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (1979). *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*. S. Belli (Çev.) Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2016). *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*. E. Özalp (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K. (2021). *Kapital Cilt:I*. M. Selik ve N. Satlıgan (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K. ve Engels, F. (1976). *Kutsal Aile ya da Eleştirel Eleştirinin Eleştirisi*. K. Somer (Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (1996). *Seçme Yazışmalar 2*. Y. Fincancı (Çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. ve Engels, F. (2013). *Alman İdeolojisi*. T. Ok ve O. Geridönmez (Çev.). İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Marx, K. ve Engels, F. (2019). *Komünist Manifesto*. C. Üster ve N. Deriş (Çev.). İstanbul: Can Yayınları.
- McCarthy, T. (2020, 1 Eylül). What's Behind Trump's 'Law and Order' Strategy and Will it Work? *The Guardian*. Erişim adresi <https://www.theguardian.com/us-news/2020/sep/01/trump-law-and-order-president-strategy>. (Erişim Tarihi 23 Haziran 2022).
- McLellan, D. (1998). *Marxism after Marx: An Introduction*. Londra: Palgrave Macmillan.
- Mcsherry, J. P. (2021, 18 Haziran). Is This Year of Structural Change in Chile? *Jacobin Mag*. Erişim adresi <https://jacobinmag.com/2021/06/chile-constitutional-convention-pinochet-neoliberalism>. (Erişim Tarihi 18 Nisan 2022).
- Miliband, R. (1969). *The State in Capitalist Society*. New York: Basic Books.
- Miliband, R. (1987). Görüşme. 11. *Tez Kitap Dizisi* 6.
- Miliband, R. (2016, 11 Eylül). The Coup in Chile. *Jacobin Mag*. Erişim adresi <https://www.jacobinmag.com/2016/09/chile-coup-santiago-allende-social-democracy-september-11-2>. (Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2022).
- Millhisier, I. (2020, 29 Eylül). What Trump Has Done to the Court, Explained. *Vox*. Erişim adresi <https://www.vox.com/policy-and-politics/2019/12/9/20962980/trump-supreme-court-federal-judges>. (Erişim Tarihi: 18 Haziran 2022).
- Morgenthau, H. J. (1947). *Scientific Man versus Power Politics*. Londra: Latimer House Limited.
- Morgenthau, H. J. (1948). *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Alfred A. Knopf.
- Mosse, G. L. (2017, 1 Haziran). Giriş: Faşizmin Doğuşu. E. Ceydilek (Çev.). *Ayrıntı Dergi*. Erişim adresi: <https://ayrintidergi.com.tr/giris-fasizmin-dogusu/>. (Erişim Tarihi: 10 Nisan 2022).

- Moulian, T. (2021, 12 Eylül). Salvador Allende was Overthrown Because His Government Showed Chile Could Be Transformed. *Jacobin Mag*. Erişim adresi <https://www.jacobinmag.com/2021/09/salvador-allende-popular-unity-government-chile-quimantu-industrial-textile-democracy-nationalization-banks-copper>. (Erişim Tarihi: 18 Mayıs 2022).
- Munck, R. (2014). Neoliberalizm ve Siyaset, Neoliberalizmin Siyaseti. A. Saad-Filho ve D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* içinde (ss. 106-122). Ş. Başlı ve T. Öncel (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- MÜSİAD. (2009, Haziran). 2009 Türkiye Ekonomisi Yine Kriz, Yeni Dersler. İ. Öztürk (Ed.).
- Nalçacı, E. (2018). Marksizm'in Bilime Katkıları. *Madde, Diyalektik ve Toplum*, 1(2), 79-86.
- Nanto, D. K. (2009). *The Global Financial Crisis: Analysis and Policy Implications*. Washington, DC: Congressional Research Service.
- Navarro, V. (2007). Neoliberalism as a Class Ideology: Or, the Political Causes of the Growth of Inequalities. *International Journal of Health Services*, 37(1), 47-62. <https://doi.org/10.2190/AP65-X154-4513-R520>.
- Năstase, M., Cretu, A. S. ve Stanef, R. (2009). Effects of Global Financial Crisis. *Review of International Comparative Management*, 10(4), 691-699.
- Neocleous, M. (2015). *Devleti Tahayyül Etmek*. A. Sarı (Çev.). Ankara: NotaBene Yayınları.
- Nettl, J. P. (1968). The State as a Conceptual Variable. *World Politics*, 20(4), 559-592. <https://doi.org/10.2307/2009684>
- Neufeld, M. (1994). Who's Afraid of Meta-Theory? *Millennium: Journal of International Studies*, 23(2), 387-393. <https://doi.org/10.1177/03058298940230020401>
- Neufeld, M. (1996). The State In/Of International Relations Theory. *Mershon International Studies Review*, 40(2), 262-265. <https://doi.org/10.2307/222778>
- Nusret, A. (2020, 11 Eylül). Bir Yüz Bir İnsan: Salvador Allende. *Independent Türkçe*. Erişim adresi <https://www.independentturkish.com/node/241876/k%C3%BClt%C3%BCr/bir-y%C3%BCz-bir-insan-salvador-allende>. (Erişim Tarihi 5 Nisan 2022).
- Oğuz, Ş. (2006). Sermayenin Uluslararasılaşması Sürecinde Mekansal Farklılaşmalar ve Devletin Dönüşümü. D. Yılmaz, F. Akyüz, F. Ercan, K. R. Yılmaz, Ü. Akçay ve T. Tören (Ed.), *Kapitalizmi Anlamak* içinde (ss. 147-212). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Okyayuz, M. (2015). Faşizm. Atılğan, G. ve Aytekin, E. A. (Ed.), *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler* içinde (ss. 409-421). İstanbul: Yordam Kitap.
- Ollman, B. (2001). Marksizm ve Siyaset Bilimi: Marx'ın Yöntemi Üzerine Bir Başlangıç. B. Mura ve E. Arslan (Çev.). *Praksis*, (3), 131-153.
- Ollman, B. (2018). *Diyalektik Soruşturmalar*. C. Saraçoğlu (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Onuf, N. G. (1989). *World of Our Making: Rules and Rule in Social Theory and International Relations*. Columbia: University of South Carolina Press.
- OECD. (2015). Prices: Analytical house price indicators. Erişim adresi: <https://data.oecd.org/chart/637P> (Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2022).
- Oyan, O. (2022, 16 Ocak). Ortodoks mu olsun, heteredoks mu? *BirGün*. Erişim adresi <https://www.birgun.net/haber/ortodoks-mu-olsun-heteredoks-mu-373401>. (Erişim Tarihi: 3 Şubat 2022).

- Oyan Altuntaş, E. (2015). Aydınlanma Döneminden Günümüze Bilimsel Bilginin Temelindeki Ana Sorunsal: İdealizm-Materyalizm Tartışması ve Diyalektik Yöntem. *Uluslararası İlişkiler*, 12(47), 27-43.
- Öngen, T. (1994). Tekelci Kapitalizm ve Sınıf Yapısı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49(3), 303-349. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001737
- Öniş, Z. (2004). Turgut Özal and his Economic Legacy: Turkish Neo-Liberalism in Critical Perspective. *Middle Eastern Studies*, 40(4), 113-134.
- Özdemir, Y. (2018, 9 Kasım). 9 Kasım: Alman tarihinin kader günü. *Evrensel*. Erişim adresi <https://www.evrensel.net/yazi/82628/9-kasim-alman-tarihinin-kader-gunu>. (Erişim Tarihi: 23 Eylül 2022).
- Palley, T. I. (2009). Keynesçilikten Neoliberalizme: İktisat Biliminde Paradigma Kayması. A. Saad-Filho ve D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* içinde (ss. 42-58). Ş. Başlı ve T. Öncel (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Patzold, K. (2018). Almanya’da Faşist Diktatörlük Güçlenirken Terör ve Demagoji, 1933-1934. M. Köves ve S. Mazumdar (Ed.), *Faşizm Üzerine: Önlenebilir Yükseliş* içinde (ss. 171-190). E. Kaya (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Pauwels, J. R. (2003). Profits “Über Alles!” American Corporations and Hitler. *Labour/Le Travail*, 51, 223-249.
- Pauwels, J. R. (2017). *Hayırlı Savaş Söylencesi*. Ç. Sümer (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Pauwels, J. R. (2019). *Büyük Sınıf Savaşı 1914-1918*. Ç. Sümer (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Paxton, R. O. (2004). *The Anatomy of Fascism*. New York: Alfred A. Knopf.
- Peck, J., Theodore, N. ve Brenner, N. (2009). Neoliberal Urbanism: Models, Moments, Mutations. *The SAIS Review of International Affairs*, 29(1), 49-66. <https://doi.org/10.1353/sais.0.0028>
- Pelizzon, S. ve Casparis, J. (1999). Dünya Beşeri Refahı. T. K. Hopkins ve I. Wallerstein (Ed.), *Geçiş Çağı: Dünya Sisteminin Yörüngesi (1945-2025)* içinde (ss. 148-185). N. Ersoy, E. Abadoğlu, O. Akalın ve Y. Kaya. İstanbul-Diyarbakır: Avesta Yayınları.
- Peter, B. (2003). Küreselleşme, Apolitikleştirme ve ‘Modern’ Ekonomi Yönetimi. B. Alpan (Çev.). *Praksis*, 3(9), 163-182.
- Politzer, G. (2003). *Felsefenin Temel İlkeleri*. M. Erdost (Çev.). Ankara: Eriş Yayınları.
- Poulantzas, N. (1969). The Problem of the Capitalist State. *New Left Review*, 1(58), 67-83.
- Poulantzas, N. (1975). *Classes in Contemporary Capitalism*. D. Fernbach (Çev.) Londra: New Left Books.
- Poulantzas, N. (1976). The Capitalist State: A Reply to Miliband and Laclau. *New Left Review*, 95, 63-83.
- Poulantzas, N. (1980). *Faşizm ve Diktatörlük*. A. İnsel (Çev.). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Poulantzas, N. (2000). *State, Power, Socialism*. P. Camiller (Çev.). Londra: New Left Books.
- Prashad, V. (2021). *Arap Baharı, Libya Kışı*. Ş. Alpagut (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Radice, H. (2014). Neoliberal Küreselleşme: İmparatorluğun Olmadığı Bir Emperyalizm mi? A. Saad-Filho ve D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* içinde (ss. 155-167). Ş. Başlı ve T. Öncel (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.

- Reagan, R. (1981, 20 Ocak). Reagan Quotes and Speeches. *Ronald Reagan Presidential Foundation and Institute*. Erişim adresi <https://www.reaganfoundation.org/ronald-reagan/reagan-quotes-speeches/inaugural-address-2/>. (Erişim Tarihi: 12 Ocak 2022).
- Reus-Smith, C. (2019). Konstrüktivizm. *Uluslararası İlişkiler Teorileri* içinde (ss. 285-313). M. Ağcan ve A. Aslan (Çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Riazanov, D. (1990). *K. Marx/F. Engels Hayat ve Eserlerine Giriş*. R. Zarakolu (Çev.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Roach, S. C. (2007). Critical International Theory and Meta-Dialectics. *Millenium: Journal of International Studies*, 35(2), 321-342. <https://doi.org/10.1177/03058298070350021201>
- Robinson, W. I. (2009). Latin Amerika’da Dönüşüm Olanakları. L. Panitch ve C. Leys (Ed.), *Küresel Parlama Noktaları: Emperyalizme ve Neoliberalizme Karşı Tepkiler* içinde (ss. 147-166). T. Öncel (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Robinson, W. I. (2019). Küresel Kapitalist Kriz ve 21. Yüzyıl Faşizmi: Trump’ın Ötesinde. G. Demir (Çev.). *Praksis*, (50), 13-36.
- Rosenberg, A. D. (2012). Fascism as a Mass-Movement (1934). *Historical Materialism*, 20(1), 144-189. <https://doi.org/10.1163/156920612X634898>
- Saaf-Filho, A. (2014). Washington Uzlaşmasından Washington Sonrası Uzlaşmasına: İktisadi Kalkınmaya Dair Neoliberal Gündemler. A. Saad-Filho ve D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* içinde (ss. 191-201). Ş. Başlı ve T. Öncel (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Sandoval, L., Beltran, E., Ulziikhutag., S. ve Zorigt, T. (2011). The European Sovereign Debt Crisis: Responses to the Financial Crisis, *New Voices in Public Policy*, 5, (Spring), 1-25.
- Saraçoğlu, C. (2017). Sağ Popülizm ve Faşizm Üzerine Yöntemsel Bir Tartışma: Küresel Örüntüler ve Ulusal Özgüllükleri Birlikte Anlamak. *Praksis*, (44-45), 1081-1104.
- Sarıca, M. ve Aybay, R. (1965). *Faşizm*. İstanbul: İzlem Yayınları.
- Savran, S. (2008). *Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Savran, S. (2009). Önsöz: Bunalım, Sermayenin Yeniden Yapılanması, Yeni Liberalizm. N. Satlıgan ve S. Savran (Ed.), *Dünya Kapitalizminin Krizi* içinde (ss. 19-65). İstanbul: Belge Yayınları.
- Savran, S. (2009/2010). Keynesçilik, Fordizm, “Refah Devleti”: Bir Efsaneye Reddiye. *Devrimci Marksizm*, (10-11), 86-129.
- Savran, S. (2011). Arap Devriminin Vaadleri ve Zaafları. *Devrimci Marksizm*, (13/14), 133-184.
- Savran, S. (2012). Üçüncü Büyük Depresyon. *Devrimci Marksizm*, (16), 8-51.
- Savran, S. (2018). Barbarlığın Geri Dönüşü: 21. Yüzyılda Faşizm (1) Tarihi kökler: Klasik Faşizm. *Devrimci Marksizm*, (34), 11-44.
- Savran, S. (2019). Barbarlığın Dönüşü: 21. Yüzyılda Faşizm (2): Ön-faşizmin Yükselişi. *Devrimci Marksizm*, (38), 11-41.
- Schlotterbeck, M. (2020, 4 Eylül). Salvador Allende’s Brief Experiment in Radical Democracy in Chile Began 50 Years Ago Today. *Jacobin Mag*. Erişim adresi <https://www.jacobinmag.com/2020/09/salvador-allende-chile-coup-pinochet>. (Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2022).
- Shaikh, A. (2009). Bunalım Kuramlarının Tarihine Giriş. N. Satlıgan ve S. Savran (Ed.), *Dünya Kapitalizminin Krizi* içinde (ss. 126-172). İstanbul: Belge Yayınları.

- Shefrin, H. (2020, 12 Nisan). Great Depression Economics 101: What Historical Numbers and Charts From The Great Depression Foretell About The Economy and Stock Market. *Forbes*. Erişim adresi: <https://www.forbes.com/sites/hershshefrin/2020/04/12/great-depression-economics-101-what-historical-numbers-and-charts-from-the-great-depression-foretell-about-the-economy-and-stock-market/?sh=5b3333971e3c>. (Erişim Tarihi: 28 Haziran 2022).
- Sinha, S. (2014). Neoliberalizm ve Sivil Toplum: Proje ve Olasılıklar. A. Saad-Filho ve D. Johnston (Ed.), *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki* içinde (ss. 271-281). Ş. Başlı ve T. Öncel (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Smith, H. (1996). The Silence of the Academics: International Social Theory, Historical Materialism and Political Values. *Review of International Studies*, 22(2), 191-212. <https://doi.org/10.1017/S0260210500118376>
- Smith, S. (2000). The Discipline of International Relations: Still an American Social Science? *British Journal of Politics and International Relations*, 2(3), 374-402. <https://doi.org/10.1111/1467-856X.00042>
- Smith, S. (2004). Singing Our World into Existence: International Relations Theory and September 11. *International Studies Quarterly*, 48(3), 499-515.
- Snyder, J. (2004). One World, Rival Theories. *Foreign Policy*, 1(145), 53-62.
- Soyer, C. (2020). *Marksizm ve Siyaset*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Soyer, C. (2021). Otoriter Kapitalizm: Kamusalığın ve Yurttaşlığın Tasfiyesi. *Komünist*, (15), 9-22.
- Stearns, P. N. (2021). *Dünya Tarihinde Sanayi Devrimi*. N. Soysal (Çev.). Ankara-İstanbul: Say Yayınları.
- Sterling-Folker, J. (2013). Neoliberalism. T. Dunne, M. Kurki ve S. Smith (Ed), *International Relations Theories* içinde (ss. 114-131). Oxford: Oxford University Press.
- Sørensen, G. (2009). 'Big and Important Things' in IR: Structural Realism and the Neglect of Changes in Statehood. *International Relations*, 23(2), 223-239. <https://doi.org/10.1177/0047117809104636>
- Supple, B. (1973). The State and Industrial Revolution 1700-1914. C. M. Cipolla (Ed.), *The Fontana Economic History of Europe: The Industrial Revolution* içinde (ss. 301-357). Londra: Collins/Fontana Books.
- Sweezy, P. M. (1997, 1 Eylül). More (or Less) on Globalization. *Monthly Review*, 49(4). Erişim adresi <https://monthlyreview.org/1997/09/01/more-or-less-on-globalization/>. (Erişim Tarihi: 10 Ekim 2021).
- Tanyılmaz, K. (2009/2010). 21. Yüzyılın İlk Büyük Buhranına Doğru. *Devrimci Marksizm*, (10-11), 17-50.
- Tasca, A. (1999). Faşizmin Oluşum ve Gelişiminin Genel Şartları. A. Thalheimer, O. Bauer ve A. Tasca (Ed.), *Faşizm ve Kapitalizm* içinde (ss. 119-141). R. Serozan (Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Thalheimer, A. (1999). Faşizm Üstüne. A. Thalheimer, O. Bauer ve A. Tasca (Ed.), *Faşizm ve Kapitalizm* içinde (ss. 37-63). R. Serozan (Çev.). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Thalheimer, A. (2018). *Diyaletik Materyalizme Giriş*. S. Altınçekiç (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Thomas, M. L. (2019, 18 Nisan). Fascism in Europe Today. *International Socialism*, (162). Erişim adresi <http://isj.org.uk/fascism-in-europe-today/#footnote-10080-24-backlink>. (Erişim Tarihi: 6 Kasım 2021).

- Timur, T. (2005). *Felsefi İzlenimler: Sartre, Althusser, Foucault, Derrida*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Timur, T. (2011). *Marksizm, İnsan ve Toplum*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Topateş, H. (2016). Devletin Dönüşümü, Kamusal Alan ve İşçi Sınıfı. *Emek Araştırma Dergisi (GEAD)*, 7(9), 21-42.
- Trotsky, L. (1971). *The Struggle Against Fascism in Germany*. New York: Pathfinder Press.
- Tuna, E. (2020, 19 Nisan). Salgın Dünyayı Değiştirir mi? *BirGün*. Erişim adresi <https://www.birgun.net/haber/salgin-dunyayi-degistirir-mi-297220>. (Erişim Tarihi: 17 Ocak 2022).
- Uğurlu, G. (2013). Eylemsizliğin Eylem Hali: Post-Kolonyal Çalışmalar ve Uluslararası Hukuk. A. M. Özdemir (Ed.), *Emperyalizmin Hayaletleri: Küresel Düzenlemenin Bugünü* içinde (ss. 209-236). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Uzgel, İ. (2021, 27 Aralık). Şili’de Kim Kazandı? *Kısa Dalga*. Erişim adresi https://kisadalga.net/yazar/silide-kim-kazandi_21074. (Erişim Tarihi: 2 Nisan 2022).
- Uzgel, İ. ve Bedirhanoğlu, N. (2015). Eleştirel Bir Literatür Değerlendirmesi: Dışlamadan Sınırlı Tanımaya, Uluslararası İlişkiler Kuramları ve Marksizm. *Uluslararası İlişkiler*, 12 (46), 105-130.
- Walker, R. B. J. (1984). The Territorial State and the Theme of Gulliver, *International Journal*, 39 (3), 529-552. <https://doi.org/10.2307/40202275>
- Wallerstein, I. (2008, 1 Şubat). 2008: The Demise of Neoliberal Globalization. *Monthly Review Online*. Erişim adresi <https://mronline.org/2008/02/01/2008-the-demise-of-neoliberal-globalization/>. (Erişim Tarihi: 17 Kasım 2021).
- Walt, S. M. (1998). International Relations: One World, Many Theories. *Foreign Policy*, 110 (110), 29-46. <https://doi.org/10.2307/1149275>
- Waltz, K. N. (1979). *Theory of International Politics*. Berkeley: Addison-Wesley Publishing Company.
- Waltz, K. N. (1997). Evaluating Theories. *American Political Science Review*, 91(4), 913-917. <https://doi.org/10.2307/2952173>
- Watson, R. T. (2018, 8 Kasım). ‘Trump of Tropics’ Expected to Give Brazil Steelmaker Next Boost. *Bloomberg*. Erişim adresi: <https://www.bnnbloomberg.ca/trump-of-tropics-expected-to-give-brazil-steelmaker-next-boost-1.1165141>. (Erişim Tarihi: 26 Haziran 2022).
- Wæver, O. (1996). The rise and fall of the inter-paradigm debate. S. Smith, K. Booth ve M. Zalewski (Ed.), *International Theory: Positivism and Beyond* içinde (ss. 149-185). Cambridge: Cambridge University Press.
- Wæver, O. (1998). The Sociology of a Not So International Discipline: American and European Developments in International Relations. *International Organization*, 52(4), 687-727. <https://doi.org/10.1162/002081898550725>
- Weltman, J. J. (1982). On the Interpretation of International Thought. *The Review of Politics*, 44(1), 27-41.
- Wendt, A. (1992). Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics. *International Organization*, 46(2), 391-425. <https://doi.org/10.1017/S0020818300027764>
- Wendt, A. (2003). *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Wendt, A. (2004). The State as Person in International Theory. *Review of International Studies*, 30(2), 289-316. <https://doi.org/10.1017/S0260210504006084>
- Williams, M. C. (2005). *The Realist Tradition and the Limits of International Relations*. New York: Cambridge University Press.
- Wood, E. M. (1997). What is the ‘‘Postmodern’’ Agenda? E. M. Wood ve J. B. Foster (Ed.), *In Defence of History: Marxism and the Postmodern Agenda* içinde (ss. 1-16). New York: Monthly Review Press.
- Wood, E. M. (1999, 1 Temmuz). Unhappy Families: Global Capitalism in a World of Nation-States. *Monthly Review*, 51 (3). Erişim adresi: <https://monthlyreview.org/1999/07/01/unhappy-families/>. (Erişim Tarihi: 28 Kasım 2021).
- Wood, E. M. (2003). Sermaye İmparatorluğu. E. Balta ve A. E. Doğan (Çev.). *Praksis*, (10), 239-254.
- Wood, E. M. (2016). *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*. Ş. Artan (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap
- Wood, E. M. (2021). *Kapitalizmin Kökeni: Genel Bir Bakış*. A. C. Aşkın (Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Yalçın, M. (2021). Faşizm nedir, ne değildir? *Teori ve Eylem Dergisi*, (51), 3-22.
- Yalman, G. (2021, 20 Mart). Neoliberalizm ve Otoriterleşme: Galip Yalman ile Söyleşi. *Textum*. Erişim adresi https://textumdergi.net/neoliberalizm-ve-otoriterlesme-galip-yalman-ile-soylesi/#_ftnref5. (Erişim Tarihi: 17 Aralık 2021).
- Yalvaç, F. (2011). Uluslararası İlişkiler Kuramında Anarşi Söylemi. *Uluslararası İlişkiler*, 8(29), 71-99.
- Yalvaç, F. (2017). Eleştirel Kuram ve Marksizm. F. Yalvaç (Ed.), *Marksizm ve Uluslararası İlişkiler Kuramları* içinde (ss. 171-199). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Yaşlı, F. (2020). *Gençlerle Baş Başa: Faşizm*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Yıldırım, N. (2004, 22 Ağustos). ‘68 Salt Bir Öğrenci Hareketi miydi? *Marksist Tutum*. Erişim adresi <https://marksist.net/TRH/68.htm>. (Erişim Tarihi: 24 Temmuz 2022).
- Yıldızoğlu, E. (2006, 13 Aralık). 2007 Yılına Girerken İki ‘Köpük’ (II). *Sendika.Org*. Erişim adresi: <https://sendika.org/2006/12/2007-yilina-girerken-iki-kopuk-ii-ergin-yildizoglucumhuriyet-10572/>. (Erişim Tarihi: 18 Aralık 2021).
- Yıldızoğlu, E. (2020a). *Bugünün Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Yıldızoğlu, E. (2020b). *Yeni Faşizm*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Yıldızoğlu, E. (2020c, 26 Kasım). Trump Dersleri-II. *Cumhuriyet*. Erişim adresi <https://www.cumhuriyet.com.tr/yazarlar/ergin-yildizoglu/trump-dersleri-ii-1793870>. Erişim Tarihi: 22 Haziran 2022).
- Yudin, P. (1941). The Essence of German Fascism. Anton P. (Çev.). *Marxists Internet Archive*. Erişim adresi: <https://www.marxists.org/archive/yudin/1941/fascism.htm>. (Erişim Tarihi: 14 Nisan 2022).
- Yurtsever, H. (2013). *Tarihten Güncelliğe Sınıf Savaşları ve Devlet*. İstanbul: Yordam Kitap.